

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASEAN BÖLGESİNDE
NORM KOYUCU ETKİSİ

Doktora Tezi

Senem ODAMAN KÖSE

ANKARA, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASEAN BÖLGESİNDE
NORM KOYUCU ETKİSİ

Doktora Tezi

Senem ODAMAN KÖSE

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Çınar ÖZEN

ANKARA, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASEAN BÖLGESİNDE
NORM KOYUCU ETKİSİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Çınar ÖZEN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Çınar ÖZEN**
- 2- Prof. Dr. Funda KESKİN ATA**
- 3- Prof. Dr. Oya Safinaz ERDOĞDU ANGIN**
- 4- Prof. Dr. Burak TANGÖR**
- 5- Prof. Dr. Fırat YALDIZ**

Tez Savunma Tarihi

02.12.2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Prof. Dr. Çınar ÖZEN danışmanlığında hazırladığım “**Avrupa Birliği’nin ASEAN Bölgesinde Norm Koyucu Etkisi (Ankara, 2024)**” başlıklı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 20.12.2024

Senem ODAMAN KÖSE

ÖNSÖZ

Zorlukların eşlik ettiği doktora sürecim; ailem, yakın arkadaşlarım ve hocamın desteği olmadan sonuçlanması imkansız bir macera olarak kalırdı. Bugün bu satırları yazma ve zorluklar içinde bu mutluluğu tatma şansı bulduğum bu güzel finalde, bana eşlik eden tüm sevdiklerimin varlığı hayatın en büyük armağanıdır.

Engin bilgi ve tecrübesi, samimiyeti, anlayışı ve yol göstericiliği ile bu süreci başarıyla tamamlamamı sağlayan, sevgili hocam Prof. Dr. Çınar ÖZEN'e; bana her zaman inandığı, benim de kendime inanmamı sağladığı, zor günlerimde bu inancı kaybetmeme izin vermediği, tecrübesini ve bilgisini asla esirgemediği, geldiğimiz güzel sonda benimle, benim kadar sevindiğini hissettirdiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım ve bu zor ve keyifli yolculuğu kendisiyle tecrübe etmenin çok büyük bir mutluluk ve onur olduğunu belirtmek isterim.

Gerek ders gerekse tez sürecime, bazen paylaştığı derin bilgiler ile bazense küçük bir ayrıntı ile büyük farklar yaratarak, önemli katkılar sunan hocam Prof. Dr. Burak TANGÖR'e; ders, yeterlilik ve tez sürecimde desteğini esirgemeyen, keyifli dersleri, yüksek enerjisi ve duyduğu güveni hissettiren yaklaşımı ile tüm katkıları için hocam Prof. Dr. Fırat YALDIZ'a; tez sürecimde engin bilgileri ve yapıcı tutumları ile değerli katkılar sunan hocalarım Prof. Dr. Funda KESKİN ATA ve Prof. Dr. Oya Safınaz ERDOĞDU ANGİN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doktora sürecim boyunca fikirleri ve akademik katkıları ile yanımda olan Dr. Ufuk ALKAN'a; tez sürecimin resmi işlemlerinde benden daha çok yorulan Gökhan KÜÇÜK'e; doktoranın bana armağan ettiği arkadaşım Elif Şeyma ŞİŞMAN'a; ilk

adımında beni doktora için yüreklendiren Aşiyen BAŞKENT'e ve sürecin en yakın şahitlerinden Kürşad İMGA'ya destekleri ve en çok da dostlukları için teşekkür ederim.

Bu vesile ile varlıkları, bana kattıkları ve tüm fedakarlıkları için; bana, benden çok inanan, hayatımdaki tüm dokunuşları güzellik getiren canım annem Nilgün ODAMAN ile gücüyle güçlendiğim, hayatımın her alanında desteğinden emin olduğum canım babam Mehmet ODAMAN'a ve emekleri, özverileri ve sıcaklıkları ile bugüne gelmemin vazgeçilmez kahramanları sevgili anneannem Azize GÜNDÜZ ile bugünü görebilse büyük gurur yaşayacağını bildiğim, en büyük özlemim sevgili dedem Emir Ömer GÜNDÜZ'e teşekkür ve minnetlerimi sunabiliyor olmak hayatımın en büyük şansdır.

Hayatımın parçası olmaları benim için mutluluk kaynağı olan canım kardeşim, hayatımın en büyük şanslarından biri Dr. Hande ODAMAN KAYA ile sevgili eniştem Serhat KAYA'ya birlikte güçlenebildiğimiz ve hayatıma güzellik kattıkları için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın en güzel renkleri; sevgili kızım Bade KÖSE, sevgili oğlum Ural KÖSE ve sevgili yeğenim Selin KAYA'ya varlıkları, bize kattıkları güzellikler, neşe ve anlam için çok teşekkür ederim. Hayata ışık tutan, yaşamaya tat katan ve gelecek için heyecan veren şey sizin varlığınız!!!

Ve bu süreci mümkün kılan; fikirlerimi dinlemekten ve uzun çalışmalarımın bıkmadan yanımda olan; bana güç ve cesaret veren; birlikte zorlukları hafifletip, güzellikleri büyüttüğüm; vazgeçilmez yol arkadaşım; eşim, canım, sevgilim Tamer KÖSE'ye; varlığı, anlayışı ve tüm hayatımız için sonsuz teşekkürler...

Senem ODAMAN KÖSE

Aralık 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NEO-LİBERAL KURUMSALCI TEORİ VE AVRUPA BİRLİĞİ’NİN KÜRESEL KONUMU

A. NEO-LİBERAL KURUMSALCILIK VE REJİM TEORİSİ	15
1. Neo-Liberal Kurumsalcılık – Neo-Realizm İlişkisi.....	17
2. Uluslararası Rejimler ve Rejim Teorisi	22
3. Neo-Liberal Kurumsalcılıkta Sistem Yaklaşımı: Hegemonya ve İşbirliği Kavramları.....	31
4. Neo-Liberal Kurumsalcı Yaklaşım Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Yeri ve Küresel Yönetişimde Rolü.....	35
B. KÜRESEL BİR AKTÖR OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ	39
1. Küresel İlişkilerde Avrupa Birliği’nin Yeri.....	39
2. Avrupa Birliği’nin Küresel Konumunun Belirleyicileri.....	45
C. NORMATİF BİR AKTÖR OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ.....	51
1. Avrupa Birliği’nin Normatif Gücü	51
2. “Normatif Güç” Kavramının Avrupa Birliği Politikalarına Yansıması	57
3. Avrupa Birliği’nin Normatif Gücünü Kullanma Biçimleri	65

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TİCARET POLİTİKASI

A. AVRUPA BİRLİĞİ ENTEGRASYON SÜRECİ	77
1. Entegrasyon Fikrinin Ortaya Çıkışı.....	77
2. Ekonomik Entegrasyonun İlk Dönemi	88
3. Tek Pazara Geçiş Dönemi ve Maastricht Antlaşması	92
4. Lizbon Antlaşması ve Sonrasında Ortak Ticaret Politikası.....	108
5. Avrupa Birliği Kurumlarının Ortak Ticaret Politikasına İlişkin Rollerinin Dönüşümü	117
B. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN TİCARET ANLAŞMALARI VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ ÇERÇEVESİNDE İLİŞKİLERİ	124
1. Ticaret Anlaşmaları Konusunda Dünyada Genel Yaklaşım.....	124
2. Avrupa Birliği’nin Ticaret Anlaşmaları	126
3. Dünya Ticaret Örgütü Sistemi İçinde Avrupa Birliği’nin Ortak Ticaret Politikası .	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ – ASEAN İLİŞKİLERİ

A. ASEAN VE GÜNEYDOĞU ASYA BÖLGESİNDE YERİ	139
1. ASEAN’ın Kuruluşu ve Yapısı	139
2. ASEAN’ın Güneydoğu Asya Bölgeselcilğinde Rolü.....	143
B. AVRUPA BİRLİĞİ – ASEAN İLİŞKİLERİ.....	151
1. Avrupa Birliği’nin ASEAN Politikası.....	151
2. Avrupa Birliği’nin ASEAN ile Kalkınma Alanında İlişkileri	158
3. Avrupa Birliği’nin ASEAN ile Ortak Ticaret Politikası Çerçevesinde İlişkileri	167

4. Avrupa Birliği'nin Norm Koyucu Etkisi Açısından ASEAN ÷lkeleri ile Ticaret Anlaşmaları	189
---	-----

C. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASEAN BÖLGESİNDE TİCARET POLİTİKASI YOLUYLA ETKİSİ 193

1. Muhtemel AB-ASEAN Ticaret Anlaşması: İkili ya da Bölgeler Arası İlişkiler İkilemi	198
--	-----

2. Avrupa Birliği'nin Norm Koyucu Etkisi Bağlamında ASEAN Kurumsallaşması....	203
---	-----

3. ASEAN Kurumsallaşması – Bölgesel Ticaret Anlaşması İlişkisi	211
--	-----

SONUÇ	215
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	226
----------------------	------------

ÖZET	243
-------------------	------------

ABSTRACT	246
-----------------------	------------

KISALTMALAR

AANZFTA	: The ASEAN-Australia-New Zealand Free Trade Area
AATIP	: ASEAN Air Transport Integration Project
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEC	: ASEAN Economic Community
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFTA	: ASEAN Free Trade Area
AHM	: Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	: Afrika Karayip Pasifik
ALA	: Asia and Latin America
APEC	: Asia Pasific Economic Cooperation
APT	: ASEAN Plus 3
ARF	: ASEAN Regional Forum
ARISE PLUS	: Regional Integration Support
ASEAN	: Association of Souteast Asian Nations
ASEM	: Asia-Europe Meeting
ATAD	: Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
AYM	: Avrupa Yeşil Mutabakatı
BM	: Birleşmiş Milletler
CEPT	: Common Effective Preferential Trade
CETA	: Canada-EU Comprehensive Economic and Trade Agreement

COMPASS	: Capacity Building Project for Monitoring Integration on Progress and Statistics
COREPER	: Committee of the Permanent Representatives of the Governments of the Member States to the European Union
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EAGÜ	: En Az Gelişmiş Ülkeler
EBA	: Everything But Arms
ECAP III	: Project of Intellectual Property Rights
EOA	: Ekonomik Ortaklık Anlaşması
e-READI	: Enhanced Regional EU-ASEAN Dialogue Instrument
EURATOM	: European Atomic Energy Community
GATT	: General Agreement on Tarriffs and Trade
GSP	: Generallized System of Preferences
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
ILO	: International Labour Organisation
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
RCEP	: Regional Comprehensive Economic Partnership
SPS	: Sanitary and Phytosanitary
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TBT	: Technical Barriers to Trade
TPP	: Trans-Pasific Partnership
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
UNFCCC	: United Nations Framework Convention on Climate Change

GİRİŞ

Bir barış projesi olarak adımları atılan Avrupa entegrasyonu; küresel düzeyde etkili, norm koyucu bir aktörün ortaya çıkışını sağlamıştır. Derin bir entegrasyon düzeyine sahip, küresel bir güç olan Avrupa Birliği (AB); temellerini oluşturan ortak ticaret politikası sayesinde dünyada ticari ilişkilerin kurallarını belirleyen bir konuma gelmiştir. Günümüzde sahip olduğu norm koyucu güç; AB'nin ticaret partnerleri ile ilişkilerini şekillendirmesi boyutunda kalmayıp, küresel bir standart belirleyici ve kural koyucu haline gelmesini sağlamıştır. AB'nin ortak ticaret politikası kanalıyla norm koyucu etki göstermesi konusunda, diğer bölgesel kurumlar ile ilişkileri etkili olmaktadır.

AB'nin kurduğu bu ilişkiler içinde de bölgeler arası düzeyde en uzun geçmişe sahip ve etkili olanlarından biri Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN - Association of Southeast Asian Nations) bölgesi ile kurmuş olduğu ilişkidir. Dünyada entegrasyon düzeyi olarak AB'den sonra ikinci sırada geldiği düşünülen ASEAN, kuruluşundan bu yana AB ile yakın ticari ve işbirliği ilişkisi içinde olmuştur. Söz konusu yakınlık, dünyada yaşanan dönüşüm süreçlerinden de etkilenerken zaman içinde derinleşmiş ve iki bölge arasında ilişkilerin geniş ve kapsamlı ticaret anlaşmaları çerçevesinde yürütülmesi aşamasına gelmiştir. Günümüzde ASEAN üyeleri ile ikili ticaret anlaşmaları imzalanması gündemde olmakla birlikte; asıl hedef bölgesel düzeyde bir ticaret anlaşması imzalanmasıdır. Bu süreçte hedeflendiği gibi bir anlaşma imzalanabilmesi için ASEAN'ın sahip olduğundan daha ileri bir kurumsallaşma düzeyine ulaşmasının gerektiği fikri hakimdir. ASEAN kurumsallaşmasında ise, AB'nin norm koyucu etkisi belirleyici bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan AB, ASEAN üyesi devletler ile yürütmekte olduğu ikili anlaşmalar vasıtası ile partner ülkede norm koyucu etki yaratmaktadır. Dolayısıyla yürüttüğü ticaret anlaşması süreçleri bölge ülkelerinde düzenleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Ancak literatürde, AB'nin karşı ülkedeki

ekonomik ve ticari çıkarına göre farklı derinliklerde anlaşmalar imzaladığına dair bir tartışma bulunmaktadır. AB'nin müzakere gücüne göre şekillenen, farklı nitelikteki anlaşmaların, ASEAN üyeleri arasındaki düzenlemelerde heterojenliğe neden olduğu ve bölgenin kurumsallaşma sürecini sekteye uğrattığı da öne sürülmektedir. Kurumsallaşmadan uzaklaşan bir ASEAN'ın, AB ile bölgesel düzeyli bir ticaret anlaşmasından da uzaklaşması muhtemel gözükmemektedir. Tezin sorunsalını da, AB'nin norm koyucu etkisinin en yoğun görüldüğü bölgelerden biri olan ASEAN ile bölgesel düzeyli bir ticaret anlaşması imzalanması hedeflenmesine rağmen ikili ticaret anlaşmaları imzalanıyor olmasının bağlantısı ve çelişkisi oluşturmaktadır. Sorunun temeli ise ikili anlaşmaların ASEAN'ı kurumsallaşmaktan uzaklaştırması ve kurumsallaşmaktan uzaklaşan ASEAN'ın bölgesel düzeyli bir anlaşmadan da uzaklaşmasıdır. Bu sorundan yola çıkılarak, neo-liberal kurumsalcı bir perspektif ile AB'nin norm koyucu aktör olmak ile ticaret gücü olmak arasındaki ikilemi tartışılmıştır.

AB ve ASEAN bölgesel düzeyde kurulmuş ve küresel düzeyde etki yaratabilecek yönde evrilmiş iki büyük, devlet-dışı, küresel aktördür. Bu tez çalışmasında, söz konusu iki aktörün ilişkilerini ele alırken; devlet dışı aktörlerin, uluslararası alanda etkisini kabul eden, ekonomi-politik ilişkileri merkeze koyan ve ilişkilerin normlar ile şekillendirilebileceğini kabul eden bir kuram olması nedeniyle neo-liberal kurumsalcı görüş, tezin kuramsal çerçevesi olarak seçilmiştir.

Neoliberal kurumsalcılık normların, kural ve kurumlara dayanan bir yapının bölgesel ya da küresel bir sistemin unsurlarını sağlayacağı varsayımına dayanır. Söz konusu kurumsal yapı ise var olan güç dengesinden bağımsız bir varlık kazanacaktır. Kendisi ontolojik olarak kurumsal bir ağın varlığıyla gerçeklik kazanan AB; bölgesel ölçekte neo-liberal kurumsal teorinin varsayımlarını doğrulayan bir deneyim sunmaktadır. Kendi varlığını kural ve kurumların varlığına dayandıran AB, diğer bölgesel

ilişkilerinde de norm koyucu bir aktör olarak davranmaktadır. AB'nin dış politikasında bölgesel kural ve kurum inşası temel bir nitelik göstermektedir. AB bu şekilde, özellikle de ticaret alanında norm koyucu etkisiyle ilişkiye girdiği bölgeleri de dönüştürmektedir. Bu tezde söz konusu etkinin ASEAN bölgesinde yarattığı sonuçlar gözlemlenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü neo-liberal görüş ile AB'nin norm koyucu bir güç olarak uluslararası alanda yer almasına ilişkin açıklamalara ayrılmıştır. Öncelikle neo-liberal kurumsalcı görüşün ortaya çıktığı koşullar ile görüşün temel varsayımları irdelenmiştir. Ardından uluslararası ilişkiler alanının açıklanmasında temel kuramlardan olan, neo-realizm ile neo-liberal kurumsalcı görüşün ilişkisi üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. AB'nin etkili bir aktör olmasının anlamlandırılması amacıyla, uluslararası rejimler ve bu alandaki görüşler ile sistem yaklaşımı ve AB'nin küresel yönetimdeki rolüne ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler ile AB'nin küresel düzeyde etkili, norm koyucu bir aktör olmasına ilişkin kuramsal çerçeve çizilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi olarak belirlenen neo-liberal kurumsalcı görüş, tüm aktörlerin uluslararası alanda etkili olabildiğini kabul etmekle birlikte; devletin sistemin temelini oluşturduğu fikrini de benimsemektedir. Bu yaklaşımı ile neo-realist görüş ile ortak bir zemine oturan kuram; neo-realist görüşün merkezinde yer alan güç kavramını ise sistemik güç olarak algılamaktadır. Diğer yandan, sistemi “kurum” ve “kural” kavramları üzerinden açıklaması ile de neo-realizmden ayrılmaktadır.

Neo-liberal kurumsalcılık, uluslararası rejimlerin aktör davranışları ile şekillendiğini, bu davranışların yapılageliyor oluşu ile kurumsallaşmanın ortaya çıktığını belirtmektedir. Söz konusu kurumsallaşmanın ise normları ortaya çıkardığı ve sistemin şekillenmesinde bu normların belirleyici rol oynadığı da kabul edilmektedir. Buna göre,

norm ve kuralların belirleyici olduğu uluslararası rejimlerin ortaya çıkmasının koşulu, sistemde bir hegemon güç olmamasıdır. Norm ve kuralları ortaya koyarak, benimsenmesini sağlayan güç ise sistemik güçtür. Bir sistemik güç olan AB'nin norm koyucu bir aktör haline gelmesi ise zamanla şekillenmiş ve son dönemde AB, ticaret politikası kanalı ile küresel düzeyde norm koyucu bir aktör halini almıştır.

Başlıca düşünürleri Robert Keohane ve Joseph Nye olan neo-liberal kurumsalcı görüş; uzun bir süreden bu yana küresel ekonomi-politik ilişkileri anlamakta yol gösterici rol oynamaktadır. 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan küresel sistem içinde bir hegemon güç olarak ABD, sistemin kurallarını belirlemiştir. 1970'lerde ise ABD'nin hegemon güç olma rolünü yitirmesi ile sistemde dönüşüm başlamıştır. Bu dönüşüm 1980'lerin neo-liberal akımları ile şekillenmeye başlamış; 1990 sonrası dönemde ise bu süreç hızlanmıştır. Yaşanan bu dönüşümü Ruggie, “gömülü liberalizm” kavramı ile açıklamaktadır. Bu görüşe göre, hegemon güç liberal yapı içinde sistemin kurallarını tüm aktörlerin benimseyeceği şekilde sistemin içine yerleştirmekte ve hegemon güç sistemden çekildiğinde de kurallar işlemeye devam etmektedir. ABD'nin hegemon güç olma niteliğini kaybetmesinin ardından, yaşanan dönüşüm süreci neticesinde günümüzde AB, sistemik güç olarak küresel düzeyde etkili bir aktör halini almıştır. Sistemik güç olan AB, gücünü büyük ölçüde üzerine inşa edilmiş olduğu ortak ticaret politikasından almaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü tezin odak noktasını oluşturan ortak ticaret politikasına ayrılmıştır. Bu çerçevede, Avrupa entegrasyon sürecinin temelini oluşturan ortak ticaret politikasının temel özellikleri ve bu özelliklerin anlaşılmasında gerekli olan entegrasyon sürecinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. AB entegrasyon süreci, temel aşamalara göre bölünerek incelemeye konu edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle entegrasyon fikrinin ortaya çıkışını sağlayan koşullar ele alınmıştır. İkinci olarak ise entegrasyonun başlangıcı yani gümrük birliğinin kuruluş dönemine dair gelişmelere yer verilmiştir. Ardından

küresel düzeyde de büyük bir dönüşümün yaşandığı Tek Pazara geçiş dönemi ele alınmıştır. Bu çerçevede ekonomik ve parasal birliğe geçiş süreci de konu edilmiştir. Bir sonraki aşamada, büyük bir kurumsal dönüşüm öngören Lizbon Antlaşması ve bunu izleyen sürece dair gelişmeler açıklanmıştır. Entegrasyon süreci boyunca AB kurumlarının rollerinde yaşanan değişim ve dönüşüm de bölüm çerçevesinde yer bulmuştur. Bölümün ikinci kısmı ise ortak ticaret politikasının küresel düzeyde etki yaratan boyutunu ortaya çıkaran ticaret anlaşmalarına ayrılmıştır. Bu çerçevede ticaret anlaşmaları konusunda dünyada genel eğilim ile AB'nin ticaret anlaşmalarına ilişkin genel bilgiler ele alınmıştır. Son olarak ise AB ticaret politikasının Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) sistemi içindeki yeri değerlendirilmiştir.

Ortak ticaret politikası, 2. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'da barışı kalıcı hale getirme arayışları çerçevesinde başlayan entegrasyon sürecinin temel unsuru olmuştur. Avrupa, 20. yüzyılda yaşanan iki büyük savaşın ardından, çatışmaların nedenlerinin ortadan kaldırılması fikri ile bir çözüm arayışına girmiştir. Bu arayışta çatışmalara neden olan sektörlerde yetkinin ortaklaştırılmasına dayalı bir işbirliğine gidilmesi fikri ile entegrasyonun ilk adımları atılmıştır. İlk olarak Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı (AKÇT) çerçevesinde, kömür ve çelik sektörlerinde kurulan sistemin başarılı olmasının ardından; 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur.

Roma Antlaşması üyeler arasında öncelikle bir gümrük birliğinin kurulmasını; ardından da entegrasyonun bir iç pazar kurulması ile sürdürülmesini öngörmektedir. Gümrük birliğinin kurulması hedefi öngörülenden de hızlı bir biçimde yerine getirilmiş olmakla birlikte; iç pazarın kurulması 1992 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Bu tarihten önce üye devletler arasında standartların uyumlaştırılması ile serbest dolaşımın mümkün hale gelmesi gerekmiş ve entegrasyon sürecinin bu yolda nasıl ilerleyeceğini 1987 Tek

Avrupa Senedi belirlemiştir. AB kurumsal yapısının dönüşümünde önemli adımlardan biri olan Tek Avrupa Senedi'ni, 1992 Maastricht Antlaşması izleyerek; kurucu antlaşmada bir sonraki değişimi sağlamıştır. Entegrasyonun artık “Birlik” olarak anılmaya başlanması, kurumsal yapının yeni bir sistem üzerine oturması ve tek para birimine geçişin yol haritasının çizilmesi Maastricht ile atılan adımlar olmuştur.

1990'lar yalnızca AB'nin entegrasyon süreci için değil; tüm dünya için köklü dönüşümün yaşandığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, tüm dünyayı ve Avrupa'yı derinden etkilemiş ve AB yeni bir sürecin içine girmiştir. Bu süreç, Doğu Bloğundan ayrılan devletlerin Birlik üyeliğine giden yolun başlangıcı olmuştur. Dolayısıyla AB ekonomik ve parasal birliğini kurarak ekonomik entegrasyonun son aşamasına ulaştığı dönemde, büyük bir genişleme dalgasına doğru yol almıştır. Bundan sonraki dönem, AB için bir yandan derinleşme, diğer yandan büyük bir genişlemenin getireceği yeni koşullara uyum dönemi olmuştur.

Küresel ekonomik ilişkilerde ise 1990'lar, yaşanan liberalleşme akımına uyumlu bir biçimde sürmüş ve 1995 yılında küresel ticaretin çerçevesini çizmek üzere şekillendirilen ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT)'ın yerini alan DTÖ kurulmuştur. Küresel düzeyde ticari ilişkilerin liberalize edilmesi amacıyla çok taraflı bir zemin sağlayan DTÖ, liberalizasyonun bitmeyen bir süreç olması hedefini taşımaktadır. Bu hedef ile başlatılan Doha Turu Müzakereleri, başta AB olmak üzere tüm üyelerde bir beklenti yaratmış ve bu dönemde ticari liberalizasyonun çok taraflı düzeyde gerçekleştirilmesi esası benimsenmiştir. Ancak müzakereler beklenen sonucu vermemiş ve ticari ilişkilerin ikili ve bölgesel işbirlikleri ile liberalize edilmesi anlayışına yöneliş bu şekilde başlamıştır.

AB düzeyinde ve küresel düzeyde yaşanan bu dönüşüm sürerken AB, 1999 yılında ortak para birimine geçerek ekonomik ve parasal birliğini tamamlamıştır. Diğer taraftan yeni üyelerin kabulü ile Birliğin yapısı değişmiştir. Bu değişim ve entegrasyon sürecinin kurumsal düzenlemelere yansıtılması bir kurucu antlaşma değişikliğini gerektirmiştir. Bu değişikliğin bir Anayasal Antlaşma ile yapılması girişimi olsa da başarı sağlanamamış ve 2007 Lizbon Antlaşması yeni kurumsal yapının hukuki dayanağını teşkil etmiştir. Antlaşmanın çalışmanın inceleme konusuna giren ortak ticaret politikası açısından önemi ise, “Birliğin Dış Eylemleri” başlığı altına alınan ortak ticaret politikasının etkisinin daha fazla artırılmış olmasıdır. Bu adım, ortak ticaret politikasının Birliğin norm ve değerlerini diğer aktörlere aktarmak konusunda etkisini büyütecek şekilde bir hukuki zeminin kurulmasını sağlamıştır.

Lizbon Antlaşması, AB kurumsal yapısını yaşanan derinleşme ve genişleme süreçlerinin sonunda şekillenen çerçeveye uygun hale getirme hedefi taşımaktadır. Ortak ticaret politikası çerçevesinde de kurumların görev ve yetkileri ile konumları yeniden şekillendirilmiş ve politikanın kapsamına uygun hale getirilmiştir. AB kurumlarının rolleri tüm entegrasyon sürecinde dönüşüme uğrarken; supranasyonal özelliğe sahip Komisyon ile Parlamantonun ticaret politikasındaki rolü artış içinde olmuş ve bu iki kurum güçlenmiştir. Diğer taraftan Lizbon Antlaşması, AB’nin ticaret politikası yolu ile norm koyucu etkisini de yansıtacak şekilde düzenlenmiş ve AB’nin ticaret anlaşmaları ile etki alanı yaratması yönündeki gücünü artırmıştır. Bu güç ASEAN bölgesi ile ilişkilere de yansımıştır. Yaşanan bu dönüşüm de çalışmanın ikinci bölümünde kendine yer bulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde ayrıca, ticaret anlaşmalarına yer verilmiştir. Bu çerçevede, dünyada ticaret anlaşmalarının kapsamı ve yeri konusundaki dönüşüm ele alınmıştır. DTÖ çerçevesindeki çok taraflı görüşmelerde ileri liberalizasyonun başarılı

olamaması sonucunda, ikili ve bölgesel ilişkiler ve bu çerçevede gerçekleştirilecek bir liberalizasyona yönelik başlamıştır. Bu yönelişin öncüsü ise AB olmuş ve AB'nin ticaret anlaşmaları kapsam ve coğrafi çeşitlilik açısından genişlemiştir. Kapsam açısından genişleyen ve yükümlülükler açısından derinleşen “yeni nesil” ticaret anlaşmaları bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüzde AB'nin ticari ilişkilerinde belirlediği normlar, ticaretin doğası gereği öne sürülebilecek standartların ötesine geçmektedir. İlişki içinde olduğu devletlerde demokrasi ve insan hakları konusunda evrensel değerlerin kabulü başta olmak üzere, AB, çeşitli alanlarda beklentilerini bu anlaşmalarla belirlemektedir. Günümüzde çalışma şartları, sosyal politika, çevre ve iklim değişikliği, dijital dönüşüm, hammadde kullanımı, cinsiyet eşitliği, azınlık hakları gibi pek çok başlık, AB'nin ticaret anlaşmalarına konu olmaktadır. Bunların yanı sıra AB, özellikle sürdürülebilir kalkınma başlığına önem vermekte ve “Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma” başlığını ticaret anlaşmalarına eklemektedir. Bu başlık tüm başlıklara ilişkin bir çeşit çapraz uyum yöntemini de anlaşmaya dahil etmektedir.

AB'nin küresel düzeyde norm koyucu bir aktör olmasında ticaret politikasının bu derece etkili bir rol oynaması tesadüfi bir gelişme değildir. Ticaret politikası, AB için her anlamda önemli ve kilit bir politika alanıdır. Herşeyden önce AB'nin kendi yapısını üzerine inşa ettiği politika, ticaret politikasıdır ve tartışmasız bir biçimde ortak bir politika alanıdır. Bu çerçevede AB üyeleri tarafından yetkinin tamamen AB organlarına bırakılmış olduğu ve AB'nin münhasıran yetkili olduğu bir politikadır. AB entegrasyon sürecinin başlangıcından itibaren ortak ticaret politikası, bir yapıtaş olmuştur ve AB'yi bugün sahip olduğu normatif güce ve bu gücün en önemli kaynaklarından biri olan ekonomik ve parasal birliğe ulaştırmıştır.

AB'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra ilişki kurduğu ve bu ilişkiyi ilerleterek sürdürdüğü bölgelerden biri Güneydoğu Asya bölgesidir. Söz konusu bölgenin temsilcisi

konumundaki ASEAN ile işbirliği ilişkisini uzun bir dönemdir devam ettiren AB, mali yardımlar ile bölgenin kalkınmasına ve şekillenmesine etki etmiştir. AB'nin son dönemde ticaret politikasında kurduğu ilişkilerde görülen genişleme ve çeşitlenmenin bir uzantısı olarak ASEAN ile de ticaret anlaşmalarına ilişkin süreç gündeme gelmiştir. Ancak taraflar arasında başlayan görüşmeler bir sonuç alınamadan askıya alınmıştır. ASEAN üyesi ülkelerin AB ile ikili ticaret anlaşmaları yapması ile ilerleyen süreç, AB-ASEAN ticaret anlaşması görüşmelerinin tekrar başlaması hedefini taşımaktadır.

Tezin üçüncü bölümü de ASEAN ile AB-ASEAN ilişkilerine ayrılmıştır. Bu çerçevede öncelikle ASEAN'ın kuruluş süreci ve Güneydoğu Asya bölgesindeki yeri ele alınmıştır. Bölgede çatışmaların önüne geçilmesi, kalkınma farklılıklarının giderilmesi, işbirliğinin artırılması gibi pek çok alanda işleve sahip olan ASEAN ve bölgedeki kurumsallaşma sürecindeki rolü açıklanmıştır. Bunu takiben iki önemli stratejik ortak olan AB ile ASEAN ilişkilerine yer verilmiştir. ASEAN'ın kurulduğu 1967 yılında iki taraf arasında başlayan ilişkilerin izlediği yol ele alınmıştır. İlişkiler çerçevesinde öncelikle AB'nin bölgeye yönelik kalkınma desteği, ardından ticaret politikası çerçevesinde yürütülen ilişkiler yer bulmuştur. Ayrıca AB'nin bölge ülkeleri ile mevcut ticaret anlaşmaları, müzakerelerin sürdüğü ticaret anlaşmaları ve az gelişmiş bölge ülkeleri ile yürütülen ticari ilişkiler açıklanmıştır.

Üçüncü bölümün son kısmı ise tezin ana konusu ve tartışma alanına ayrılmıştır. Bu çerçevede neo-liberal kurumsalcı yaklaşım çerçevesinde AB ile ASEAN arasında yürütülen ticaret anlaşmalarına dair ilişkiler ele alınmıştır. Başarılı olamayan ama imzalanması hedeflenen bölgesel düzeyli ticaret anlaşması ile ikili anlaşmaların, AB'nin bölgede norm koyucu etki yaratmak konusundaki önceliği ile bağlantısı ve çelişkisi incelenmiştir. Bu çerçevede AB'nin norm koyucu etkisinin bölgedeki gücü ve ticaret anlaşmalarının buradaki fonksiyonu bölüm boyunca irdelenmiştir. İmzalanması nihai

hedef olan bölgesel ticaret anlaşmasının ise doğrudan ASEAN kurumsallaşması ile bağlantılı olduğu fikri ile bu konu detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Ana tartışma konusu ise ikili ticaret anlaşmaları imzalanıyor olmasının bölgesel entegrasyon ve kurumsallaşmayı olumsuz etkilediğine dair literatürdeki tartışmadan kaynaklanmaktadır. Kurumsallaşmadan uzaklaşan ASEAN'ın bölgesel anlaşma ihtimalinden de uzaklaştığı görüşü ana eksene oturmaktadır. Diğer taraftan ikili anlaşmalar ise AB için ekonomik ve ticari beklentiler ile vazgeçilmez konumda gözükmektedir. Bu çerçevede temel görüş; AB'nin norm koyucu güç olma niteliği ile ticaret politikasından beklediği ekonomik kazanımın çeliştiği ve AB'nin önceliği ekonomik kazanım tercihinin verdiği yönündedir. Ancak AB'nin norm koyucu gücünü korumak için bu kazanıma ihtiyacı olduğu ve sonuçta iki tercihi dengelemek konusunda bir politika belirlemesi gereği ele alınmıştır.

Söz konusu tartışmaya konu olan AB –ASEAN ilişkileri uzun bir geçmişe sahiptir. ASEAN devletlerinin kalkınmasında, kuruluşun itibaren irtibatlarını asla kesmedikleri ve ilk Diyalog Ortağı olarak belirledikleri AB'nin rolü büyük olmuştur. AB, ASEAN ile ilişkilerinde gerek rol-model olarak, gerek yönlendirerek, gerekse destekleyerek Güneydoğu Asya'yı şekillendirmiş ve bu uzak coğrafyada kendisi için büyük bir ortak yaratmıştır.

Bu süreçte AB ile ASEAN arasında da bir serbest ticaret anlaşması (STA) imzalanması amacıyla 2007 yılında adım atılmış ancak istenilen başarı sağlanamayınca 2009 yılında görüşmeler askıya alınmıştır. Bu askıya alma, bir son olarak görülmemiş yalnızca bir yöntem değiştirme olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem, AB'nin öncelikle ASEAN üyeleri ile görüşmesi ve ticaret anlaşması imzalaması olmuştur. 2010 yılında Singapur ve Malezya ile görüşmelere başlayan AB için ilk STA partneri ASEAN üyesi ülke, Singapur olmuştur. İmzalanan anlaşma bir Ticaret ve Yatırım Anlaşması olmuş ve yeni nesil STA'ların dünyadaki ilk örnekleri arasında yerini almıştır. Bu anlaşmayı

Vietnam ile imzalanan anlaşma izlemiştir. Halihazırda AB; Endonezya, Filipinler, Tayland ve Malezya ile de kapsamlı ticaret anlaşması görüşmelerini sürdürmektedir. Aslında bu konuda, ASEAN'ın kendi ilerleme sürecinde benimsediği ve ilişkilerin durmasındansa yavaş da olsa ilerlemesi şeklinde uygulanan “ASEAN yolu”, AB ile ilişkilerinde de kullanılmıştır demek mümkündür. AB-ASEAN anlaşması için başarıya ulaşamamış olsa da, ilerleme bölge devletleri ile imzalanan anlaşmalar ile sağlanmıştır. Bu anlaşmaların bir bölgeler arası anlaşmanın yerine geçmediği, aksine bu yolda atılan adımlar olduğu da her zaman vurgulanmıştır. “ASEAN yolu” olarak belirlenen yöntem, üye devletlere hızlı ve keskin bir ilerleme çabası ile duraksamaktansa, belirlenen yolda ilerleyerek bölgeye her anlamda katkı sağlama imkanı vermektedir.

AB'nin bölgede imzaladığı ve müzakere ettiği anlaşmalar son derece kapsamlı metinlerdir. Söz konusu anlaşmalar ile AB kendi standart ve değerlerinin partner ülke tarafından da benimsenmesini, aksi durumun ise anlaşmanın işleyişini sekteye uğratacağını belirtmektedir. Burada temel prensip, belirlenen alanlarda genel kabul görmüş kuralların kabulü ve konuya ilişkin uluslararası sözleşmelerin imzalanması ile uygulanmasıdır. AB, ticaret anlaşması ortağı olan devletin uluslararası sözleşmeleri kabul etmiş olmasını, ulusal mevzuatındaki düzenlemelerin bu sözleşmeler ile belirlenen genel kabul görmüş standartların altında olmamasını ve kabul edilen kuralların uygulanıyor olmasını beklemektedir. Bir taraftan da benimsenen standartların, ticaretin önünde engel teşkil etmeyecek düzeyde olmasını taahhüt altına almak hedeflenmektedir.

AB ile ASEAN ülkeleri arasında imzalanan ticaret anlaşmaları nispeten yeni olmakla birlikte, AB bölge ile ilişkilerini Eylem Planları ve Diyalog Ortağı olma zemini üzerinden uzun zamandır sürdürmektedir. Bu çerçevede sağlanan mali destek ile büyük projeler ve işbirliği çerçevesinde AB desteğinden faydalanan ASEAN'ın, AB normları ile dönüşmesi ilişkilerin başından beri görülen bir durumdur. AB, ticaret anlaşmalarının

gündeme gelmesinden önceki dönemden bu yana bölge ülkeleri için sürdürülebilir kalkınma yönünde desteğini devam ettirmektedir. Ticaret anlaşmaları da bu işbirliğinin yeni bir boyutunu oluşturmuştur. AB, ASEAN bölgesindeki ilişkilerinde özellikle bölgeler arası farkların kapatılması ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikaların benimsenmesinin bölgeyi AB için daha cazip bir piyasa haline getireceğini açıklıkla ifade etmektedir.

AB'nin bölgeler arası ilişkilerinde Güneydoğu Asya bölgesi ve bölgenin temsilcisi ASEAN, önemli bir partnerdir. İki bölgenin erken dönemde başlayan ilişkileri uzun yıllardır artarak devam etmiştir. AB, örneğinin izinde kendi yöntemleri ile ilerleyen bölge, bugün küresel anlamda önemli bir güç halini almıştır. Bu gücüyle kurulan diğer bölgesel oluşumlarda da söz sahibi olan bölge, potansiyel vadeden bir konumda bulunmaktadır. Yaşanan ekonomik krizlere rağmen, yükselen ekonomileri ile de ekonomi politik ilişkilerde söz sahibi bir bölge konumundadır. AB ile ilişkileri, AB'nin norm koyucu etkisinden önemli ölçüde etkilenmiş ve bu durum bölge için bir fırsata dönüşmüştür. Bugün zaman zaman sekteye uğrasa da, prensipte evrensel insan haklarını benimseyen bölge ülkeleri AB'nin koşul olarak sunduğu norm ve değerlerini benimseme yönünde taahhütte bulunabilecek güçtedir. Burada AB'nin projeler kanalıyla sağladığı mali desteğin de rolü büyüktür. ASEAN bölgesi için belirleyici olan AB ile ilişkilerde, ticaret anlaşmaları ile gerçekleşecek dönüşümün de etkisi önemli olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEO-LİBERAL KURUMSALCI TEORİ VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KÜRESEL KONUMU

AB'nin etkisi üye devletler ile sınırlı değildir. Kuruluş yıllarının koşullarında bir “barış projesi” olarak tanımlanan AB, Avrupa’ya barışı getirmiş ve küresel düzeyde bir örnek halini almıştır. Dönemin koşullarına göre evrilen AB, bu dönüşümü küresel ilişkilerine de yansıtabilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısının dönüşümü ve Soğuk Savaşın sona ermesinin etkileri ile 21. yüzyılın ilk çeyreğinde gelişen bölgeler arası ilişkiler AB’nin gelişimine yansımıştır. Bugün AB, küresel düzeyde etki sahibi bir aktör konumundadır.

Hem ticari ilişkileri hem de anlaşmalar kanalıyla kurduğu ilişkiler AB’yi küresel düzeyde etkili bir aktör haline getirirken; bu etki uluslararası standartların belirlenmesi, hatta oyunun AB’nin kurallarına göre oynanması aşamasına ulaşmıştır. Bu nedenle AB’nin ticaret anlaşmaları üzerine yapılacak bir çalışma öncesinde AB’nin bir küresel aktör olarak konumunu betimlemek uygun olacaktır. Ancak bu betimleme klasik anlamda bir uluslararası ilişkiler aktörüne ilişkin olmadığı için öncelikle bu aktörün gücü, etkisi, etkisinin kaynağı, iç ve dışardaki politikaları gibi konuları tartışmak ve tabloyu açıklamaya çalışmak gerekecektir.

AB’yi anlama çabasını ele alırken Böröcz ve Sarkar, AB’nin AB hukukunun supranasyonelliği ile Avrupa politika yapımının hükümetlerarasıcılığı arasındaki düalizm üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Yazarlar ayrıca, devletlerin bölgesel ya da uluslararası sistemi açıklamak için belirleyici aktörler olmaktan çıktığını da

vurgulamaktadır.¹ Devletler kadar bölgesel ve küresel düzeyde örgütlenmiş kuruluşlar da artık uluslararası sistem içinde belirleyici aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle, durumun yalnızca AB'ye ilişkin bir tartışma olmadığı, değişen küresel ilişkiler ve gelişen yeni aktörler ile kurulan küresel dengelerin bir parçası olarak ele alınmasının daha uygun bir yaklaşım olacağını söylemek doğru olacaktır. Habermas da konuya aynı şekilde yaklaşmış ve AB'ye ilişkin tartışmanın yalnızca AB ile değil, değişen küresel ekonomik ilişkilerle ilgili olduğunu belirtmiştir. Habermas'a göre geçmişte milli ekonomiler devletlerin sınırları içinde yer alırken günümüzde devletler uluslararası pazarların içine yerleşmiştir.² Bu şekilde değişen küresel ilişkilerde AB gibi, siyasi birliği olmayan ancak ortak ticaret politikası üzerinde şekillenerek ekonomik ve parasal birlik üzerinde konumlanan bir aktör, dünyada etkili bir güç ve belirleyici olabilmektedir. Habermas'ın da ifade ettiği gibi AB'yi tek bir küresel aktör olarak anlamak yerine küresel ilişkiler içindeki konumu üzerinden anlamaya çalışmak, özellikle de ticaret politikası üzerinden yürütülen ilişkilere odaklanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu konuda da AB'yi küresel ilişkiler içinde etkin bir aktör olarak değerlendirmemizi sağlayacak bir yaklaşıma ihtiyaç duyulacaktır.

Bu çalışmada, AB'nin ekonomi politik ilişkilerini ele alırken küresel ilişkileri ekonomi ve ticaret perspektifi ile okuyan ve tüm küresel aktörleri değerlendirmeye alarak bir analiz yapan neo-liberal kurumsalcı yaklaşım tercih edilmiştir. Bu şekilde uluslararası alandaki anarşinin ekonomik ve ticari ilişkiler temelinde konulan normlar ile düzenlenebileceği ve ilişkilerin yalnızca devletler arası ilişkilerden ibaret olmadığı, diğer

¹ Jozsef Böröcz ve Mahua Sarkar, "What is the EU?", *International Sociology*, Vol: 20, No: 2, 2005, s.154.

² Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, Çev. Medeni Beyaztaş, Yarın Yayınevi, İstanbul, 2018, s.43.

aktörlerin etkisinin de kabul edildiği bir yaklaşım üzerinden bir bakış açısı geliştirilebilecektir.

Keohane ve Nye, neo-liberal kurumsalcı bir perspektiften bakarken, hükümetlerin dünya siyasetinde önemli oyuncular olmaya devam ettiğini inkar etmemektedir. Buna karşın, önce 1. Dünya Savaşı'ndan sonra varlık göstermeye başlayan uluslararası örgütlerin, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde önemlerini artırdıklarının altını çizmektedir. Dolayısıyla oluşan yeni ilişkiler sonucunda hükümetler dışı güçler ve gelişmeler belirli alanlarda etkili olmaya başlamıştır. Bu ilişkiler çerçevesinde de daha önce göz ardı edilen bazı faaliyet alanları düzenlenmeye başlanmıştır.³

A. NEO-LİBERAL KURUMSALCILIK VE REJİM TEORİSİ

20. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve ekonomi politikalarının uluslararası alanda düzenlenmesi ve yeni kurumların çatısı altında ele alınması ile başlayan süreçte ortaya çıkan yeni kurumsal yapılar ve ilişkiler yeni bir alan olan ekonomi politik kavramını gündeme getirmiştir. Neo-liberal kurumsalcılığın önemli yazarları olan Keohane ve Nye da bu anlamda bakış açıları ile yeni bir vizyon ortaya koyabilmiştir. Yazarlar, diğer değişkenler ve dışsalılıkları da dikkate alıp, bunların etkilerini sınırlandırarak, "uluslararası kurumların", "devlet aktörleri" üzerindeki etkisini ve devlet aktörlerinin davranışlarını incelemiş, nedenler ve açıklamalar bulmaya çalışmıştır. Bu bakış açısı ile gelişen teori yalnızca bir uluslararası ilişkiler teorisi olmakla kalmayıp; dünyayı ekonomi politik açıdan da ele almıştır.⁴ Keohane ve Nye'nin teorik katkılarını değerlendirdiği çalışmasında, Moravcsik'in de vurguladığı gibi sundukları perspektif ile

³ Joseph S. Nye, Jr., and Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Vol: 25, No: 3, 1971, s.342.

⁴ Hengrui Su, "A Systematic Review: Revisiting Neoliberal Institutionalism in the Modern Context with Political Philosophy Considerations", *2nd International Conference on Business and Policy Studies*, 2023, DOI: 10.54254/2754-1169/7/20230219, s.103.

kendilerinden sonraki çalışmalar için ekonomi politik açıdan da geniş bir kaynak ve bakış açısı sunulmuştur.⁵ Ekonomi politik ilişkiler üzerinde şekillenen çalışmamızın da, bu bakış açısı üzerinden kurgulanması yalnızca çalışmaya teorik bir zemin hazırlamakla kalmayacak ayrıca ekonomi politik ilişkilerin erken safhasında konuyu ele alan iki büyük yazarın bakış açısı ile de çalışmaya derin bir analitik ereve getirecektir.

Keohane ve Nye’ın görüşlerini değerlendiren Moravcsik, ortaya konulan görüşler ile devlet tercihleri, devletler arası pazarlık ve kurumsallaşma konularına yeni bir yaklaşım getirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu yeni yaklaşımın da özellikle o tarih için yeni bir disiplin olan uluslararası ekonomi politiğe ve bu alanda çalışacak yeni kuşaklara ışık tuttuğunu vurgulamıştır. Devletlerin işbirliği biçimine ilişkin kapsamlı bir rasyonel bakış açısı sunan iki düşünürden özellikle Keohane, 1985’ten sonra pek çok alanda çalışmalarını aktif biçimde sürdürmüş olsa da Moravcsik’e göre ikilinin ilk ortaya çıkan görüşleri gibi devrimsel bir etki yaratmamıştır.⁶

İkilinin ilk dönem çalışmalarını izleyen süreçte yaptığı çalışmalarda Keohane, refah ve güce ulaşmanın doğrudan ekonomi politik ilişkiler ile bağlantılı olduğunu, bu iki unsurun da doğrudan uluslararası aktörlerin faaliyetleri ile bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Yazar, g ve refahı artırmak için kararlar alan bir “dünya toplumu”ndan söz etmenin doğru olmadığını; bu yönde kararların müzakereler sonucu politikaların koordinasyonu ile alınabileceğini belirtmektedir.⁷ Moravcsik, Keohane’ın bakış açısını değerlendirdiği çalışmasında Keohane’ın odaklandığı başlıkları şu şekilde sıralamıştır: yeni konular, yeni aktörler, etkileşimin yeni şekilleri, yeni çıktılar ve yeni yapılar. Yeni

⁵ Andrew Moravcsik, “Robert Keohane: Political Theorist”, *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Eds. Helen V. Milner ve Andrew Moravcsik, Princeton University Press, New Jersey, 2009, s.257.

⁶ Ibid, 257.

⁷ Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, New Jersey, 1984, s.34.

konular çerçevesinde uluslararası güvenlik yerine uluslararası ekonomi politik, yeni aktörler çerçevesinde devletlerin yerine ulus-ötesi aktörler, etkileşim çerçevesinde devletler arası etkileşimin yerini ulus-ötesi ve hükümetler-ötesi etkileşim, yeni çıktılar çerçevesinde uluslararası çatışmanın yerini uluslararası işbirliği ve yeni yapılar çerçevesinde tam bir anarşinin yerini uluslararası kuruluşların alması söz konusu olmuştur. Bu yaklaşım çerçevesinde kurumsallaşmış işbirliği, savaş sonrası oluşan Amerikan hegemonyasının gerilemesini izleyen dönemde güçlenmiştir.⁸ Gelişen yeni sistemde AB güçlü bir aktör olarak bu bağlamda yerini almıştır. Özellikle 1990 sonrası gelişen, liberal bir ekonomik sistemin hakim olması ve uluslararası ticaretin belirleyici bir faktör konumuna gelmesi çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu yeni yapı ticari ilişkiler üzerinde şekillenen AB'ye yeni alanlar ve roller sağlamıştır.

1. Neo-Liberal Kurumsalcılık – Neo-Realizm İlişkisi

Uluslararası ilişkiler teorilerinde geleneksel yaklaşım, devletler ve devletler arası ilişkiler üzerine odaklanmaktadır. Ancak 20. yüzyılda gelişen ilişkiler, devlet dışı aktörlerin varlığını kabul etmeyi ve bu aktörlerin etkilerini dikkate alarak bir değerlendirme yapmayı kaçınılmaz kılmıştır. Keohane ve Nye, 1971 yılında yayınlanan çalışmalarında, uluslararası alanı bir “ortam” olarak betimlemiş ve bu ortamda devlet dışı aktörlerin de varlığından ve etkinliğinden söz etmişlerdir. Uluslararası ortamın yalnızca, güçlü ve iyi bilinen aktörler tarafından şekillendirilmediği, hatta pek çok ilişkinin hükümetlerden bağımsız olarak devam ettiğini öne sürmüşlerdir. Buna göre devletlerarası siyaset ortamı, sadece bu güçlü ve iyi bilinen aktörleri içermez. Hatta siyasi öneme sahip ilişkilerin büyük bir kısmı hükümet kontrolü olmaksızın gerçekleşmektedir.⁹ Uluslararası alanın aktörleri konusunda değerlendirme yaparken Keohane ve Nye, uluslararası

⁸ Andrew Moravcsik, 2009, s.244.

⁹ Joseph S. Nye, Jr., and Robert O. Keohane, 1971, s.330.

ilişkilerde hem “devletler arası” ilişkilerin söz konusu olduğunu, hem de “ulus-aşırı” ilişkilerin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Buna göre, ulus-aşırı ilişkiler hükümetleri kapsayabilir ancak kapsamadığı durumlar da söz konusu olabilir. Bu durumda hükümet dışı yapılar etkili olmaktadır. Buna karşın yine de devletlerin en önemli aktörler olarak varlıklarını sürdürdükleri de vurgulanmaktadır.¹⁰

İki görüş de dünya siyasetinin merkezinde devletlerin olduğunu kabul ederken; ayrıldıkları nokta, devletlerin yanında diğer aktörlerin de var olduğu ve bu aktörlerin de önemli olduğu konusudur. Neo-liberal kurumsalcılık ile neo-realizmin merkeze devleti koymalarının yanında benzeştikleri bir diğer nokta, iki teorinin de uluslararası ilişkilerde sistemik-düzey bir teori öngörmeleridir. Burada temel yaklaşım, uluslararası sistemin devletler üzerinde önemli bir etkisi olduğu fikridir. Neo-realistlere göre, kurumların değişimi devletler arasındaki güç dengesinin değişimine bağlıdır. Dolayısıyla kurumların devletlerin gücüne bağlı olduğu fikri hakimdir. Ancak neo-liberal kurumsalcılara göre, kurumların değişiminde kendi başarı ve başarısızlıkları da etkilidir. Neo-realistlere göre ise kurumların değişimi devletler arasındaki güç dengesinin değişimine bağlıdır. Bu da kurumların, devletlerin gücüne bağlı olduğu anlamına gelmektedir.¹¹

Neo-liberal kurumsalcılık aradan geçen 40 yıldan sonra hala dünyayı açıklamak için önemli paradigmalardan biridir. Günümüz dünyasında uluslararası kurum ve kuruluşların insani, siyasi ve ekonomik gelişmeleri desteklemedeki etkisi ortaya çıktıkça, uluslararası kurumların ve kuralların yarattığı sistemik yapısal etkinin önemi de açıkça görünmeye başlamıştır.¹² Neo-liberal kurumsalcılıkta “kurumsal tercih” kavramına büyük bir değer verilmekte ve “kurum ve kural”, teorinin merkezine oturmaktadır.

¹⁰ Ibid, s.333.

¹¹ Helen V. Milner, “Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics: Research Frontiers”, *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Eds. Helen V. Milner ve Andrew Moravcsik, Princeton University Press, New Jersey, 2009, s.5-7.

¹² Hengrui Su, 2023, s.91-92.

Neorealizmde kapasite dağılımı ne derece önemli ise, neo-liberal kurumsalcılıkta “kurum ve kuralların” yapısal etkisi o derece önemli görülmektedir. Bu bağlamda kurum ve kurallar ağı aktörlerin davranışlarını belirleyecek bir yapısal etki kazanmaktadır. Barışın sağlanmasında da kurumlar, örgütler ve uluslararası rejimlerin nispeten başarılı olduklarını söylemek mümkündür.¹³ Kurumların önemi açıklanırken de realist teorinin varsayımlarından yararlanılmıştır. Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin yapısı hakkındaki realist varsayımları kullanarak kurumların ve kuralların önemini açıklayan bir teori geliştirilmesi hedeflenmiştir. Devletlerin rasyonel egoistler olarak görüldüğü realist görüşteki varsayımlar ile kurum ve kuralların devletler arasında işbirliğini teşvik ettiğine dair kurumsalcı görüşler biraraya getirilmiştir.¹⁴ İki teori, devlet merkezli teorilerdir ve uluslararası ilişkilerin ana aktörünün devletler olduğunu iki yaklaşım da kabul eder. İki teorinin ortak bakış açısına sahip oldukları varsayımlar; devletlerin temel aktörler olduğu, rasyonel biçimde hareket ettiği ve tutumlarını uluslararası alandaki anarşinin belirlediğidir.¹⁵ Birbirinden çok uzak olmayan neo-realizm-neo-liberalizm tartışmasını Alexander Whyte, “neo-neo” tartışması olarak özetler. Bu tartışma uluslararası ilişkiler teorisinin uzun yıllar odağı olmuştur. Whyte, bu iki teorinin aslında rasyonalist teori çatısı altında var olan iki “kardeş” teori olduğunu ve aralarındaki tartışmanın aslında konuları anlamak için yaratılmış bir tartışma olduğunu savunmaktadır. Tartışmanın anarşinin doğası ve sonuçları, uluslararası işbirliği, kazanımlar, yeterliliklere rağmen eğilimler, kurumlar ve rejimler ile devlet hedeflerinin öncelikleri gibi konular üzerine odaklanmış olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Milner ise iki teori arasında keskin tezat olarak gördüğü

¹³ Ibid, s.95.

¹⁴ Anne Herbert, “Cooperation in International Relations: A Comparison of Keohane, Haas and Franck”, *Berkeley J.Int'l Law*, Vol: 222, 1996, s.227.

¹⁵ Alexander Whyte, “Neorealism and neoliberal institutionalism: born of the same approach?”, *E-International Relations*, 2012, <https://www.e-ir.info/2012/06/11/neorealism-and-neoliberal-institutionalism-born-of-the-same-approach/>, s.3-5.

¹⁶ Alexander Whyte, 2012, s.1.

alanları sıralamıştır. Buna neo-liberal kurumsalcılığın uluslararası kurumlar da dahil olmak üzere devlet dışı aktörlere, askeri güç ve tehditlerin yanı sıra güç biçimlerine, uluslararası sistemde anarşinin yanı sıra karşılıklı bağımlılığın rolüne ve uluslararası politikada çatışmanın yanı sıra işbirliğinin önemine vurgu yapması iki yaklaşımı birbirinden ayıran temel konulardır ve bu konular neo-liberal kurumsalcılığın da temel unsurlarını teşkil etmektedir.¹⁷

Whyte’a göre, iki yaklaşım sistemik yapısını farklı alanlar üzerine kurmuştur. Buna göre, neo-realistler daha çok güvenlik konularına yönelirken, neo-liberal kurumsalcılar ekonomik konulara ağırlık vermektedir. Özellikle ekonomik karşılıklı bağımlılığın ilişkileri anlamadaki önemli rolü vurgulanmaktadır.¹⁸ Neo-realizmin ele aldığı sistemik güç kavramı, hegemon bir devletin dolaylı olarak uluslararası sistemi dönüştürebilme, sistemin kurallarını belirleyebilme yeteneğidir. Neo-liberalizm ise “karşılıklı bağımlılık” kavramını öne çıkarmaktadır. Karşılıklı bağımlılık da güç olgusu ile bağlantılı bir konudur ve aslında güç olgusunun başka araçlarla devam ettirilmesidir.

19. Yüzyılın sonlarında gelişen uluslararası finans ilişkileri çerçevesindeki bağlar sistemik etki araçlarına örnek olmuştur. 20. Yüzyılda ise 2. Dünya Savaşı’ndan sonra gelişen uluslararası kuruluşlar, uluslararası rejimler ve normlar sistemik güç için örnek teşkil etmiştir.¹⁹ “Uluslararası Rejimler ve Rejim Teorisi” başlığı altında da ele alınacağı gibi, karşılıklı bağımlılık uluslararası rejimlerin ortaya çıkmasını sağlayan ortamların başında gelmektedir. Aktörlerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olması, uluslararası düzenlemeleri ve işbirliğini gerektirmektedir. Burada belirleyici bir diğer unsur ise, bu ilişki içinde hegemon bir güç olmaması ve bağımlılık ilişkilerinin büyük ölçüde eşitler

¹⁷ Helen V. Milner, 2009, s.3.

¹⁸ Alexander Whyte, 2012, s.2.

¹⁹ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 4, 2004, s.67.

arası bir biçimde sürdürülüyor olmasıdır. Çalışmanın konusu olan ticaret politikasında da, ilişkiler tam olarak bu çerçevede sürmektedir. AB, kurulan eşitler arası ilişkide norm belirleyici aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası alanda norm belirlenmesi ve aktörlerin bu çerçevede gelişen ilişkileri konusunda iki görüş birbirinden ayrılmaktadır. Uluslararası ortamın ve normların ilişkilerdeki temel belirleyici olduğunu öne süren neo-liberal kurumsalcılar, uluslararası ortamın anarşik olduğunu ve bu anarşinin de uluslararası ilişkilere şekil verdiğini kabul etmektedir. Bu yönüyle teoride, realist yaklaşım etkisini göstermektedir. Ancak realist görüşte, devletlerin çıkarları arasında çatışma, anarşinin varlığından kaynaklanmaktadır. Anarşi ve çatışmayı kabul eden realist bakış açısı, ulus-aşırı normları reddetmektedir. Neo-realistlerde anarşik yapı eşit olmayan egemen devletlerin ilişkisi üzerine oturmaktadır. Neo-liberal kurumsalcı yaklaşım ise paylaşılan ekonomik çıkarların uyumu (harmony of interests) kavramını kabul etmekte ve kurumların beklentileri ve devletlerin kurallarının aktörler tarafından gönüllü olarak izlendiğini öne sürmektedir.²⁰

Uluslararası ilişkiler alanında iki görüşü birbirinden ayıran norm koyucu aktör ilişkileri çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ticaret politikası gibi, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin yoğun olduğu, bu ilişkiler çerçevesinde de uluslararası rejim inşasının belirleyici olduğu bir alanda AB'nin küresel düzeyde etki etme gücü vurgulanmıştır. Sahip olduğu kurumsal yapı ile güçlenen AB, küresel düzeyde de güçlü bir aktör halini almıştır. Bundan daha belirleyici olan ise AB'nin kural ve normlarının diğer aktörler tarafından takip ediliyor olması ve bu yönüyle AB'nin normatif bir güç halini almış olmasıdır.

²⁰ Anne Herbert, 1996, s.226.

2. Uluslararası Rejimler ve Rejim Teorisi

AB'nin norm belirleyici etkisi üzerinden bir değerlendirme yapılırken; bu ilişkiler ağını ele alan uluslararası rejimlere ilişkin yaklaşımı açıklamak önemlidir. Hatta Keohane'a göre dünya siyasetini anlamak için rejimleri anlamak gerekmektedir. Keohane çatışma genel ilke olarak kabul edilse dahi, kurumsallaşmış işbirliği biçimlerinin anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.²¹ Özellikle karşılıklı bağımlılığın yoğun olduğu, devletlerin eşitler arası bir ilişki biçimi ile yer aldığı uluslararası ticaret sistemi, yapısal açıdan kurum ve kurallara daha bağımlıdır. Aktörlerin ilişkilerinin düzenlenmesi ve kurallarla belirlenmesi, dolayısıyla bir rejimin varlığı, ilişkilerin güvenli bir biçimde sürdürülmesi için gereklidir. Uluslararası rejimlerin gerekliliğini Keohane, *"Eğer uluslararası rejimler var olmasaydı, kesinlikle icat edilmeleri gerekirdi"* ifadeleri ile vurgulamaktadır. Keohane, rejimlerin önemini sunduğu fırsatlara bağlamaktadır. Bu fırsatların ise devletlerin bir faydayı azaltmadan davranışlarını koordine ederek daha büyük kolektif fayda elde etmesi ile gerçekleştiğini belirtmektedir.²²

Ruggie ise uluslararası rejimleri ele alırken gömülü liberalizm(embedded liberalism) kavramını kullanmaktadır. Bu kavram, piyasa ekonomisinin sosyal ve politik bağlam içinde yer aldığı ve bu bağlamdan bağımsız olarak var olamayacağı fikrine dayanmaktadır. Ruggie, konuyu 2. Dünya Savaşı sonrası dönem üzerinden incelemiştir. Bu süreçte ortaya çıkan uluslararası ekonomik düzenin norm ve kurallarının yerleşmesi yani gömülü hale gelmesi sonucu hegemon güç 1970'lerde zayıfladığı halde norm ve kuralların geçerliliğini koruduğunu belirtmiştir. Gömülü liberalizmde, piyasa ekonomisinin sosyal ve politik ilişkilerle iç içe geçtiği öngörüsü bulunmaktadır. Bu

²¹ Robert O. Keohane, "The Demand for International Regimes", *International Law and International Relations*, Vol: 36, No: 2, 1982, s.18.

²² Ibid, s.39.

şekilde piyasa ekonomisinin olumsuz sosyal etkileri hafifletilerek toplumun geniş kesimlerinin desteğinin kazanılması amaçlanmaktadır.²³

Uluslararası rejim kavramının tanımı konusunda uluslararası ilişkiler teorilerinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların konuya ilişkin farklı tanımlamaları ve bakış açıları olsa da uluslararası rejimin ne olduğu konusunda en kabul gören tanımlama Krasner'e aittir. Buna göre, rejimler, uluslararası ilişkilerin belirli bir alanında aktörlerin, beklentilerin etrafında birleştiği açık veya zımni ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürlerinin bütünüdür. Bu prosedürlerin aktör beklentileri etrafında birleşiyor olması gerekmektedir.²⁴ Genel kabul gören böyle bir tanımlamanın yanında, konunun kapsamına ilişkin tam bir fikir birliği yoktur. Somut, gözlemlenebilir, belirli kurallar çerçevesinde düzenlenen norm, kural ya da anlaşmaların uluslararası rejim kavramına dahil olması için devlet davranışlarında etki yaratması gerektiği yönünde bir yaklaşım bulunmaktadır. Bunun yanı sıra davranışın kendisinin mi, yoksa sonuç yaratıyor oluşunun mu değerlendirmeye alınacağına ilişkin de farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu tartışma rejimlere ilişkin olarak da söz konusudur. Burada da rejimin varlığı mı, yoksa varlığının bir etki yaratıyor oluşunun mu dikkate alınacağı konusu tartışmalıdır.²⁵ Bir düzenlemenin olması mı rejimin varlığını olanaklı kılar, yoksa bu düzenlemenin etkili bir düzenleme olması mı rejimin varlığı için gereklidir sorusunun cevabına da verilen ortak bir cevap söz konusu değildir. Genel anlamda rejimlerin, devletlerin ve devletlere bağlı kurum ve bireylerin davranışlarını etkileyen sosyal kurumlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede kurulan ilişkiler, ilke ve normlar ile kural ve prosedürler ile

²³ John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, Vol: 36, No:2, 1982, s.392-393.

²⁴ Stephen D. Krasner, "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", *International Organization*, Vol: 36, No: 2, 1982, s.186-187.

²⁵ Sevilay Z. Aksoy, "Rejim Teorileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 12, Sayı: 46, 2015, s.60.

koşullandırılmaktadır.²⁶ Hira ve Cohn, “rejim” kavramının uluslararası davranışı istikrara kavuşturmaya ve yönlendirmeye yardımcı olan ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri olarak tanımlandığını belirtmiştir.²⁷ Uluslararası rejimler ile kurulan sistem içinde, daha fazla istikrar ve daha fazla güvenlik hissinin ortaya çıkma ihtimali de rejim teorisyenleri tarafından gündeme getirilmektedir.²⁸ Bu durumda, uluslararası ilişkiler aktörleri arasındaki ilişkiler bir düzen içinde işlemeye başlamaktadır. Düzenin işleyişi sırasında ortaya çıkan norm, ilke ve kurallar düzenlilik kazanacak ve kurumsallaşacaktır. Dolayısıyla uluslararası alana bir düzen getirilmektedir. Bu düzenle birlikte rejimler, ortak beklentiler yaratarak ve konu alanındaki şeffaflık düzeyini yükselterek tüm aktörlerin ilave refah veya güvenlik şeklinde ortak kazançlar elde etmek amacıyla işbirliği yapmalarına yardımcı olur.²⁹ Bu tür bir düzen gelmesinin gerekliliği konusunda aktörlerin tercihleri de önem arz etmektedir. Keohane’a göre bu gerekliliğin ortaya çıkışı bir arz-talep dengesi içinde gerçekleşmektedir. Aktörlerin, talebi olması bir rejimin kurulması için gereklidir. Keohane, özellikle de hükümet liderlerinin çıkarının belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bu çıkarları ise iç politika, dış politika ya da ideoloji gibi pek çok faktörün etkileyebildiği belirtilmektedir.³⁰

Uluslararası rejimler, uluslararası alandaki kurumsallaşan kurallar ve onların koşullandıracağı devlet davranışlarıdır. Konuya ilişkin farklı kuramların farklı yaklaşımları olsa da çalışmanın temelini teşkil eden neo-liberal kurumsalcı teori, uluslararası rejim inşası konusunda ortaya konulan genel yaklaşım ile örtüşen bir bakış açısı sunmaktadır. Merkeze devleti almakla birlikte; uluslararası alanda tüm aktörlerin

²⁶ Marc A. Levy, Oran Young ve Michael Zurn, *The Study of International Regimes*, *International Institute For Applied Systems Analysis*, Avusturya, Vol: 7, 1996, s.267.

²⁷ Anil Hira ve Theodore H. Cohn, “Toward a Theory of Global Regime Governance”, *International Journal of Political Economy*, Vol: 33, No: 4, 2003, s.8.

²⁸ Ibid, s.8.

²⁹ Andreas Hasenclever, Peter Mayer ve Volker Rittberger, “Integrating Theories of International Regimes”, *Review of International Studies*, Vol: 26, 2000, s.3.

³⁰ Robert O. Keohane, 1982, s.29.

etkili olduğu yönündeki yaklaşım, neo-liberal kurumsalcı teorisinin uluslararası rejimlere ilişkin açıklamalarının bir başka önemli yönüdür. Diğer yandan neoliberallerin uluslararası rejimler konusundaki analizlerinin çıkar kümeleri üzerine kurulmuş olduğu yönünde bir bakışaçası bulunmaktadır.³¹ Bu yaklaşımda karşılıklı bağımlılık önplana çıkmaktadır.

Uluslararası rejim inşasına ilişkin teori, liberal görüşten etkilendiği gibi, uluslararası ilişkiler konusunda çalışan diğer kuramlardan da etkilenmiştir. Uluslararası rejimlere ilişkin görüşler realist görüşten alınan ve devleti merkeze koyan bakış açısını kabul etmekle birlikte, devletlerin egemenlik yetkilerinin sınırlılığını da vurgulamaktadır.³² Krasner'e göre egemenlik analitik bir varsayım değil, davranışsal bir değişkendir. Devletlerin sınırları ötesindeki hareketleri kontrol etme ve uluslararası sistemin tüm yönleri üzerinde hakimiyet kurma olanakları sınırlıdır. Diğer taraftan uluslararası alanda, güvenlik ve devletin hayatta kalması tek hedef de değildir. Güç, belirleyici ve önemli bir unsur olmakla birlikte; uluslararası politikada tek başına önemli bir yer işgal etmez. Uluslararası sistemde uygulanagelen davranışlar kurumsallaşır. Bu kurumlar, rejimleri belirler ve yeniden üretilmesini sağlar. Bu etki tek taraflı değildir. Rejimler de kurumların varlığını ve sürekliliğini garanti altına alır.³³ Rejimler ile kurumlar arasında karşılıklı bir etkileşim oluşmaktadır. AB gibi güçlü bir aktörün norm koyucu etkisinden söz ederken de bu bağlamda rejimlerin ortaya çıkması ve işlemesi üzerindeki derin etkisini bu tezde vurgulamak gerekmektedir. AB, devlet dışı bir akör olmakla birlikte supranasyonel niteliği onu bu konuda diğer devlet dışı aktörlere göre daha çok yetenekli kılmaktadır. AB'nin söz konusu özelliği onun rejim inşası ve

³¹ Andreas Hasenclever et al, 2000, s.3.

³² Sevilay Z. Aksoy, 2015, s.58-59.

³³ Stephen D. Krasner, 1982, s. 192-193.

rejimlerin işleyişini etkileyebilmesini sağlamaktadır. Bu durum AB için önemli bir güç unsurudur.

Ruggie ise uluslararası rejimlerin sadece güç ilişkileriyle değil, aynı zamanda sosyal amaçlarla da şekillendiğini belirtmektedir. Buna göre rejimlerin oluşumunda ve devamlılığında güç kadar, bu güçlerin meşru sosyal amaçlarla birleşmesi de önemlidir. Bu durum, uluslararası sistemdeki normların ve değerlerin, rejimlerin içeriğini belirlemede kritik bir rol oynadığını gösterir. Özetle, Ruggie'nin açıklaması, uluslararası rejimlerin sadece güç dengeleriyle değil, aynı zamanda sosyal ve normatif faktörlerle de şekillendiğini vurgular. Bu da, uluslararası politikada rejimlerin ve kurumların sürekliliğini ve dönüşümünü anlamak için hem güç hem de normların dikkate alınması gerektiğini gösterir.³⁴

İlkeler ve normlar ile kurallar ve süreçler arasında bir ayrım yapılabilir. İlkeler ve normlar bir rejimin temel tanımlayıcı özelliklerini sağlar. Aynı ilke ve normlarla tutarlı birçok kural ve karar alma usulü olabilir. Kurallar ve karar alma usullerindeki değişiklikler, ilke ve normların değişmemesi koşuluyla, rejimlerin yapısal niteliğini bozmaz. Bir başka deyişle rejim altında kural ve karar alma prosedürleri ile ilgili değişiklik yapılması, rejimin tam olarak değişmesi anlamına gelmemektedir. Önemli olan rejimin dayandığı temel normun aynı kalmasıdır. Rejimdeki bir değişiklik için norm ve kurallarda değişiklik ortaya çıkması gerekir.³⁵ Konuyu işbirliği açısından değerlendirdiğimizde ise, bir rejimin varlığının işbirliğini kolaylaştırdığını ve rejimlerin işbirliğinin örnekleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bir rejimin olmadığı durumda da işbirliği mümkündür, her işbirliği rejim kurulmasını sağlamaz. Rejimlerin kurumlarla da karıştırılmaması gerekmektedir. Rejimler bazı alanlarda kurumsallaşmaya neden

³⁴ John Gerard Ruggie, 1982 s.391-392.

³⁵ Ibid, s188.

olmaktadır. Fakat bazı kurumların açık bir biçimde tanıdığı haklar ya da kurallar bulunmamaktadır. Beklentiler yakın olabilmekte ancak açık kurallara bağlanmamaktadır. Düzen ve istikrar da rejim ile karıştırılmaması gereken kavramlardır. Rejimler bazı durumlarda düzen ve istikrar sağlarken, bazen istikrarsızlığa da neden olabilmektedir.³⁶

Uluslararası rejimlere ilişkin çok keskin sınırlamalar belirlenemese ve çok belirleyici bir tanım yapılamasa da bazı özelliklerin varlığı bir gerekliliktir. Bunların başında da istikrarlı kurallar, roller ve ilişkilere sahip sosyal kurumlar gelmektedir.³⁷ Haggard ve Simmons'a göre ise bir rejimin üç temel özelliği bulunmaktadır. Rejimlerin en yaygın biçimde görülen özelliği kurumsallaşmış davranıştır. Ancak tek başına kurumsallaşmış davranışın varlığı yeterli değildir ve sadece bu özelliğe bakarak bir sonuç çıkarma çabası kurumsallaşmış davranışı kurallar ile karıştırma riski taşımaktadır. Zaman zaman belirli bir alanda süregelen devlet davranışlarını tanımlamak için de “rejim” kelimesi kullanılmakla birlikte; bu kullanımın bırakılması yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Rejimin varlığından söz edebilmek için ikinci koşul devlet davranışının ne ölçüde kurallara bağlı olduğunun açık bir biçimde taahhüt edilmiş olmasıdır. Üçüncü koşul ise bir alanda devletler arasında ulusal eylemi düzenlemeyi amaçlayan uluslararası uzlaşının olmasıdır. Bu üç faktör dikkate alındığında rejim kavramının işbirliği gibi kavramlardan da ayırt edilmesi daha mümkün hale gelmektedir.³⁸

Rejim teorisinde kabul gören yaklaşımı ile Krasner'in bakış açısında, neo-liberal kurumsalcılıkta olduğu gibi devletlerin uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olduğu kabul edilmekle birlikte; diğer aktörlerin önemi ve kurdukları ilişkilerin şekillendirici gücünün de belirleyici olduğu fikri hakimdir. Tanımlanmaya çalışılan alan, devletler arası

³⁶ Stephan Haggard ve Beth A. Simmons, “Theories of International Regimes”, *International Organization*, Vol: 41, 1987, s.495-496.

³⁷ Marc Levy et. al., 1996.

³⁸ Stephan Haggard and Beth A. Simmons, 1987, s.493-494.

ilişkileri kapsadığı gibi devlet dışı aktörlerin ilişkilerini, resmi ve gayriresmi ilişkileri, yazılı hükümleri ya da yerleşmiş norm ve kuralları kapsayabilir. Diğer taraftan Krasner, realist bir bakışağı ile devletleri temel aktörler olarak görmenin yanında, rejimlerin oluşmasına yol açan temel nedensel değişkenlerin güç ve çıkar olduğunu da belirtmektedir. Güç ve çıkarın yanı sıra normlar, gelenekler ve bilginin de rejim oluşumunda rol oynadığı öne sürölmektedir. Bu faktörlerin ortaya çıkmasının nedeni devletler olabileceğı gibi, bireyler, bürokratik ilişkiler ya da uluslararası örgütlerin davranışları da olabilmektedir.³⁹ Ruggie ise bu durumu uluslararası rejimlerin oluşumu ve dönüşümünü, siyasi otoritenin uluslararasılaşmasının somut bir göstergesini temsil ettiğı şeklinde açıklamaktadır.⁴⁰

Uluslararası rejim inşası konusunda vurgulanması gereken bir husus da ortamda hegemon bir gücün olmaması gerekliliğidir. Kuralları belirleyen hegemon bir gücün olması durumunda kurulan sistemi uluslararası rejim olarak tanımlamak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla dünyada uluslararası kurumların etkili olabilmesi ve uluslararası rejim inşasından söz edilebilmesi için ABD hegemonyasının zayıflaması gerekmiştir.⁴¹ Hegemon güç olması durumunda uluslararası rejimlerin oluşması için gerekli olan kurumlar etkin olamamaktadır. Kuralları hegemon güç tarafından belirlenen bir dünyada, uluslararası kurumlar norm ve kuralların şekillenmesinde belirleyici olamamaktadır. 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşan ve ABD hegemonyasına dayanan sistemin zayıflaması ve ABD önderliğinde kurulan uluslararası ekonomik ilişkilere ilişkin sistemin zayıflaması ile uluslararası rejimler güç kazanmaya başlamış, yakın dönemde de

³⁹ Stephen D. Krasner, 1982, s. 205.

⁴⁰ John Gerard Ruggie, 1982, s.380.

⁴¹ Marc Levy et. al., 1996, s.268.

daha fazla güçlenmiştir. Bu duruma da küresel düzeyde yaşanan gelişmeler olarak sağlamıştır.

Rejimlerin genel özelliği ortak sorun alanlarında ortaya çıkarak kurumsal işbirliği kurmaları olmakla birlikte, düzenlenen alanın yapısına ve yapılan düzenlemelere göre farklı özellikler göstermektedirler. Bunun yanında hem alanın özelliğine hem de yapılan düzenlemeye bağlı olarak etkinlik düzeyleri de değişebilmektedir.⁴² Uluslararası rejimler genellikle karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu alanlarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle devlet davranışlarındaki belirsizliğin ortadan kaldırılması konusunda etkili olduğu düşünülen uluslararası rejimler; şeffaflığın artırılması ve sorunlar konusunda biraraya gelinmesini sağlamaktadır. Şeffaflığın artması ile işbirliğine dayalı ilişkiler kurulması olanağı da artmaktadır.⁴³

Karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu alanların yanı sıra, küresel düzeyde yönetim boşluğunun bulunması, yani devletlerin egemenlik alanlarının dışında kalan ya da uluslararası boyutu olan alanlarda uluslararası rejimlerin ortaya çıkması daha muhtemel olmaktadır. İnsan hakları, çevre, ticaret ve güvenlik bu alanlara örnek olarak gösterilebilmektedir.⁴⁴ Genel olarak sınır-aşan sorun alanlarının uluslararası rejimler çerçevesinde düzenlenmesinin daha muhtemel olduğunu söylemek mümkündür. Göç, terörizm, salgın hastalıklar, siber saldırılar gibi sınır aşan sorunların küresel düzeyde çözüm gerektirdiği günümüz dünyasında uluslararası rejimler önem kazanmıştır. Küresel düzeyde düzenleme gerektiren ve karşılıklı bağımlılığın son derece yoğun olduğu bir alan da ticarettir. Karşılıklı bağımlılığın küreselleşme ile arttığı günümüz dünyasında sayılanların yanında çok farklı alanlarda devletler birbirleriyle kuralla dayalı işbirliğine

⁴² Yasemin Kaya ve Sezgin Kaya, “Uluslararası Rejim Türleri: Çevre Rejimleri ve Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2011, s.48.

⁴³ Andreas Hasenclever et. al., 2000, s.7.

⁴⁴ Yasemin Kaya ve Sezgin Kaya, 2011, s.48.

girmektedir. Rejim teorisi ise bu sistemin anarşik bir ortamda sürdürülmesinin nasıl mümkün olduğu sorusuna rejimlerin kurulması, sürdürülmesi ve etkinliği üzerinden cevap aramaktadır.⁴⁵

Karşılıklı bağımlılığın bulunduğu alanlarda yerel çıkar grupları rejimler üzerinden kazanım beklentisine girmektedir. Bir yerdeki çıkar grubunun refahı, başka bir devletin rejim norm ve kurallarına bağlı olmasına ve uluslararası işbirliğinin kurumsallaşma şekline bağlı olduğu zaman bu konudaki beklenti artmaktadır.⁴⁶ Uluslararası ticaret bunun en tipik örneğidir. Karşılıklı bağımlılığın son derece yüksek olduğu bu alanda, kural ve normlara bağlı kalınması ve kurumsallaşmış ilişkilerin varlığı; tüm çıkar grupları için gereklidir. Uluslararası ticaret konusunda ortak düzenleme, ilişkilerin sürdürülmesi için kaçınılmazdır. Uluslararası düzenlemelerin olması ve devletlerin bu düzen altında olmayı kabullenmesi ticaret partneri olarak güvenilir olmalarını sağlamaktadır. Aksi durumda devletler belirsizlikten kaçınmak için belirli bir düzenin altına girmeyen devletlerle ticaret yapmayı tercih etmemektedir. Keohane'a göre ise rejimler, aktörlerin çıkarlarını kolektif olarak gerçekleştirmelerini kolaylaştırmaktadır. Ekonomi teorilerinin piyasa başarısızlığının nedeni olarak gördüğü, ticari engellerin aşılmasında rejimlerin ortaya koyduğu kural, norm, prensip ve prosedürler kolaylaştırıcı işleve sahiptir.⁴⁷

Konuyu bu çerçevede değerlendirdiğimizde DTÖ, önemli bir işlev görmektedir. Bir devletin DTÖ üyesi olması ve öngörülen kurallara uygun bir ticaret politikası izliyor olması, onun güvenilir bir ticaret partneri olarak algılanmasını sağlamaktadır. Bu sistem içinde AB de belirleyici bir aktör olarak, kurulan rejimin kural, ilke ve normlarının belirlenmesinde etkilidir. AB, kendi düzenlemelerinin de dünyada kabul görmesi ile

⁴⁵ Sevilay Z. Aksoy, 2015, s.58.

⁴⁶ Stephan Haggard ve Beth A. Simmons, 1987, s.517.

⁴⁷ Robert O. Keohane, 2007, s. 38.

küresel düzeyde kurulmuş olan ticarete ilişkin uluslararası rejimin belirleyici aktörlerindendir. Bu durum çalışmada AB'nin norm belirleyici özelliği çerçevesinde incelenmiştir.

3. Neo-Liberal Kurumsalcılıkta Sistem Yaklaşımı: Hegemonya ve İşbirliği Kavramları

Günümüz dünyasında uluslararası rejimler önem kazanırken; neo-liberal kurumsalcılığın en önemli vurgusu uluslararası sistemin uluslararası rejimler ağından oluştuğu varsayımdır. Çıkış noktası güç kavramı olan bu durum, aslında yukarıda da ele alındığı gibi tek bir hegemon devletin değil, bir sistemin hakim olduğu fikrine dayanmaktadır.⁴⁸ Bu sistemin yapısal olarak devletler üzerinde önemli bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Söz konusu sistem, devletlerin eşitliği üzerine inşa edilmiştir. Ancak AB gibi güçlü ve gücünün yanı sıra etkisi de geniş olan bazı aktörler, sistem ve diğer aktörler üzerinde daha fazla etki sahibi olabilmektedir.

Uluslararası sisteme ilişkin olarak Herbert, Keohane'in görüşlerini değerlendirmiş ve Keohane'in iki temel varsayımla yola çıktığını ifade etmiştir. Bunlardan ilki uluslararası sistemin yalnızca kendi refahını ve gücünü maksimize etmek isteyen egoist devletlerden oluştuğudur. Diğer varsayım ise uluslararası sistemin anarşik olduğu yani ademi merkeziyetçi bir otorite sistemi olduğudur.⁴⁹ 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da bir entegrasyona gidilerek barışın sağlanması fikri, yalnızca Avrupa içinde ortaya konulan bir senaryonun ürünü değildir. Bu fikir ABD liderliğinde küresel bir dönüşümün bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'da bir entegrasyonun kıtayı tekrar güçlendireceği fikri ile başlayan süreç sonunda ulusüstü bir rejimin Avrupa siyaseti ve ekonomisine hakim olması sonucuna ulaşmıştır.

⁴⁸ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, 2004, s.76.

⁴⁹ Anne L. Herbert, 1996, s.227.

Herbert, devlet davranışlarını “içeriden dışarıya” ve “dışarıdan içeriye” olmak üzere ikiye ayırarak ele alır. “İçeriden dışarıya” olan davranışların birim düzeyinde olduğunu belirtir. Bu durumun devletin iç siyasetiyle ilgili olduğunu öne sürer. Buna örnek olarak da politik ya da ekonomik sistem ya da iç politika geleneğini verir. “Dışarıdan içeriye” olan davranışları ise sistemik ve yapısal olarak tanımlar ve davranışların bir bütün olarak sisteme dayandığını ifade eder.⁵⁰ Bu ikili yaklaşımda Keohane, “dışarıdan içeriye” olan yaklaşımı benimsemiştir. Bu konudaki dayanağı da devletlerin ve diğer aktörlerin davranışlarının uluslararası ortamdan etkilendiği fikridir. Bu bağlamda, sistemik değişim devletlerin ve diğer aktörlerin isteklerinin ve davranışlarının değişimini de tetikleyecektir. Keohane, uluslararası kurumların ve kuralların devlet davranışlarını nasıl koşullandığı konusuna odaklanmıştır.⁵¹

Herbert’e göre Keohane, sisteme ilişkin bir yaklaşım geliştirmiş olmakla birlikte, sistemik bir değişim teorisi ortaya koymayı hedeflememektedir. Bunun yerine aktörlerin belirli sistemik kısıtlamalar altında nasıl davranacaklarını tahmin etmeye çalışan bir teori ortaya koymuştur. “İşlevsel işbirliği teorisi” olarak tanımlanan bu bakış açısında fikir ve metaforların seçimi ile devlet aktörlerinin verili koşullar altında seçeneklerini ve çıkarlarını nasıl “algıladıklarına” dair konular dışsal olarak belirlenmiş varsayımlara dayanmaktadır. Buna göre Keohane, incelenen ortamda işbirliğinin köken ve koşullarını belirlemeyi hedeflemektedir.⁵² Bu yaklaşımda uluslararası işbirliği üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; devlet tercihlerinin oluşması, devletler arası pazarlık ve stratejik etkileşim ile pazarlığın kurumsallaşmasıdır. Devletlerin rasyonel tercihler yaptığı varsayımı ile kurumsallaşmanın bu aşamalar ile geliştiği fikri ortaya konulmuştur.⁵³

⁵¹ Robert O. Keohane, 1984, s.46-47.

⁵² Anne Herbert, 1996, s.238.

⁵³ Moravcsik, s.244.

İşbirliğine ilişkin görüşlerinde Keohane, ortak çıkarlar söz konusu olduğu zaman dünyada ekonomi politik ilişkilerde işbirliğinin organize ediliş biçimini açıklamayı ve ekonomik şartların çıkarlara ilişkin kalıpları nasıl etkilediğini açıklamayı hedeflemiştir.⁵⁴ İşbirliği doğrudan ortak çıkarlarla bağlantılı değildir. İşbirliği, ortak çıkarlar üzerine kurulabildiği gibi bazen anlaşmazlıklar üzerine de kurulabilmektedir. Ülkeler arasında çıkar birlikteliğinin yanında, belirsizlikleri azaltan kurumların varlığı ve asimetrinin azaltılması da önem arz etmektedir. Keohane için temel soru, “bir hegemonun olmadığı durumda işbirliğinin nasıl gerçekleşeceği” sorusudur.⁵⁵ Çalışmamızın ana konusunu oluşturan aktör olarak AB de Keohane’ın iddia ettiği gibi, anlaşmazlık üzerine kurulmuş bir işbirliğinin ürünüdür. Çatışma alanının, işbirliği alanına başarılı bir biçimde dönüştürülmesinin en önemli örneği olan AB’nin, Keohane’ın görüşlerini yansıtan neo-liberal kurumsalcı perspektif çerçevesinde değerlendirilmesi tercih edilmiştir.

Diğer taraftan Meunier ve Nicolaidis çalışmalarında ticaretin doğru olmayan koşullarda yönetilmesi durumunda çatışmalara yol açacak etkileri de olabildiğini belirtmektedir. Bu ihtimalin ortadan kaldırılması için kuralların eşit, doğru yönetilen, eşitsizlikleri ortadan kaldıran, ihracat bağımlılığı ya da fiyat dalgalanmaları yaratmayan şekilde düzenlenmesi ve yasa dışı ticarete yol açmaması gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla ancak bu tür sorunlara yol açmayacak şekilde düzenlenen ticaretin barışa zemin hazırlayabileceği de belirtilmiştir.⁵⁶

Keohane'nin son derece siyasi bir kavram olarak gördüğü "işbirliği", "uyumsuzluk" ile karşılaştırılır ve apolitik bir kavram olan "uyum"dan ayrılır. İşbirliği genellikle, tarafların davranışlarının "karşılıklı olarak ayarlanmasını" sağlamak için

⁵⁴ Robert O. Keohane, 1984, s.16.

⁵⁵ Ibid, s.24-25.

⁵⁶ Sophie Meunier ve Kalypso Nicolaidis, “The European Union as a Conflicted Trade Power,” *Journal of European Public Policy*, Vol: 13, No: 6, 2006, s.920.

müzakerelere girmek, "ortak çıkarların salt gerçeği" olarak benzettiği "uyum "dan farklı bir süreçtir. Keohane, işbirliği ve uyum arasındaki bu ayrımın gerekli olduğunu, çünkü ortak çıkarların var olduğu durumlarda bile uyumsuzluğun hüküm sürebileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla işbirliği devletler için potansiyel bir hedef olarak görülür. Neo-liberal kurumsalcı yaklaşıma göre, işbirliği devletler arasında hegemon bir gücün olmadığı durumlarda görülür ve ancak böyle olması mümkündür.⁵⁷ Bir hegemon güç olması durumunda söz konusu olan ilişki biçimi işbirliği olmamaktadır. Oysa aktörlerden biri hegemon güç değilse, eşitler arası bir ilişki içinde işbirliğinden söz etmek mümkün olacaktır.

Hegemonya kavramı, neo-liberal kurumsalcılar tarafından da kullanılmakla birlikte; yalnızca güç ilişkilerini açıklamak için değil, aynı zamanda uluslararası ilişkileri betimlemek için de kullanılmaktadır. Hegemonik güç dünya politik ekonomisine hakim olan güçtür. Bu güç sayesinde devletlerarası ilişkilerin işbirlikçi olacağı öne sürülmektedir.⁵⁸ Keohane hegemonyanın olduğu koşullarda asimetrik bir işbirliğinin olduğunu ve bu tür sistemlerin genellikle büyük savaşlardan sonra ortaya çıktığını belirtmektedir. 2. Dünya Savaşı sonrası sistemi de ABD'nin hegemonyasında kurulan böyle bir yapı olarak görmektedir. Hegemonyanın olduğu durumda işbirliğinin olabildiğini öne sürerken; hegemonyanın ortadan kalktığı durumlarda da işbirliğinin varlığını sürdürebileceğini de belirtmektedir. Buna göre, ortak çıkarların gerçekten önemli olduğu ve diğer koşulların sağlandığı durumlarda, işbirliği oluşabilmekte ve hegemonyanın zayıfladığı bir düzende varlığını koruyabilmektedir.⁵⁹ Bu yaklaşım ile 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan sistemin öncelikle ABD hegemonyasında kurulduğunu, ABD hegemonyası zayıfladıktan sonra da sistemin işbirliği ilişkileri içinde sürdüğünü

⁵⁷ Anne Herbert, 1996, s.228.

⁵⁸ Ibid, s.228.

⁵⁹ Robert O. Keohane, 1984, s. 51-52.

ileri sürmektedir. ABD, hegemonyasının zayıfladığı dönemde de, işbirliği üzerine kurulu bir kurumsal yapı olan AB'nin gücü ve etkisi artmıştır. Bu çalışmanın temel varsayımı, ABD hegemonyasının zayıflamasıyla birlikte bugün, AB'nin küresel gücünün normatif bir güce dönüşme imkanı bulmuş ve diğer bölgeleri de belirlemeye başlamış olduğudur.

4. Neo-Liberal Kurumsalcı Yaklaşım Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Yeri ve Küresel Yönetişimde Rolü

Çalışmanın temel dayanağı olarak ortaya konulan AB'nin normatif bir güç olduğu varsayımını, neo-liberal kurumsalcı perspektifte değerlendirirken öncelikle AB'nin genel sistem içinde nereye konumlandırıldığını ele almak gereklidir. Bu konuda, uluslararası alanı aktör davranışlarını belirleyen bir “ortam” olarak gören neo-liberal kurumsalcı yaklaşımda “güç” kavramını da değerlendirmek önemlidir. Teori, “güç” kavramını da “sistemik güç” olarak kullanmaktadır. Sistemik güç ile devletlerin uluslararası sistemi kendi güçlerini artırma amacıyla kullandıkları öne sürülmektedir. Diğer devletlerin davranışlarını değiştirme ve dönüştürme söz konusu olmakla birlikte bu değişim ve dönüşüm doğrudan değil, sistemin dönüşümü şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hegemon bir güç söz konusu olmadan, sistemsel bir dönüşüm içinde devletler değişmekte ve sisteme dahil olmaktadır. Burada değişimi ve dönüşümü sağlayan hegemon bir devlet değildir.⁶⁰ AB örneği incelendiğinde böyle bir güç konumunda olduğu görülmektedir. İlişki kurduğu aktörlerle asimetrik ilişki içinde olan, belirlediği norm ve kurallar gönüllü bir biçimde kabul edilen AB, sistemik bir güç konumundadır. Sistemik bir güç olan AB'nin bir aktör olarak nasıl tanımlanabileceği tartışmalı bir konu olmakla birlikte; AB'nin gücünü sağlayan pek çok unsur bulunmaktadır.

⁶⁰ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, 2004, s.78-79.

Bartolini'ye göre bu unsurlardan ilki uluslararası temsildir. Buna göre; uluslararası anlaşmalar sayesinde doğmuş olan uluslararası örgüt olarak tanımlanamayacak bir aktör olan AB, kıtalar arasında ve küresel düzeyde dış temsil ağının en etkili şeklini kurarak özellikli bir konuma sahip olmuştur.⁶¹ Bu bağlamda, AB'nin düzenleyici gücü kritik öneme sahiptir. AB, ekonomik, ticari ve teknik konularda kural koyucu bir güç haline gelmektedir. AB'nin dünya siyaseti ve ekonomisi üzerinde belirleyiciliği ve ağırlığı bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Böröcz ve Sarkar, AB'nin tarihsel ilişkileri, ekonomik gücü ve uluslararası örgütlerdeki etkinliği ile dünyada çok güç sarf etmeden etki sahibi olabilen, gelişmeler yoluyla etki alanını büyüten, ticaret ve komşuluk ilişkileri ile kendi politikalarını çevre coğrafyalara yayabilen büyük bir güç olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Bu nedenle AB'yi yalnızca bürokratik bir yapı olarak ele almak yerine kendine özgü yapısı ile anlamaya çalışmak ve otoritesini yalnızca kendi araçları ile değil, üye devletlerin araçları kanalıyla da kullanan bir oluşum olarak değerlendirmenin AB'yi anlamak için daha etkili bir yol olacağı belirtilmiştir.⁶²

Genel olarak AB çalışmaları konusunda fikir üreten yeni yaklaşımlar için temel soru AB'nin dünyadaki yeri ve AB'nin niteliğinin ne olduğudur. Bu yaklaşımlarda AB'yi bir entegrasyon olgusu içinde değerlendirmekten uzaklaşmış; 21. yüzyıl dünyasını anlama çabası ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede AB'nin ulus-devlet ile uluslararası sistem arasında kalan rolü ve her iki yapıyı da dönüştürücü gücü önem kazanmıştır.⁶³ 21. Yüzyılı anlama çabasından söz edildiğinde, 21. yüzyılın sorunlarını ve yönetişimi ön plana

⁶¹Stefano Bartolini, *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*, Oxford University Press, 2007, s.124.

⁶² Jozsef Böröcz ve Mahua Sarkar, 2005, s.166-168.

⁶³ Ben Rosamond, "Theorizing the European Union after Integration Theory," *European Union Politics*, Eds. Michelle Cini ve Neves Pérez-Solórzano Borragán, Oxford University Press, 2022 s.101.

çıkarıcı yanlarını da ele almak faydalı olacaktır. Söz konusu dönemin en önemli özelliklerinden biri sınır aşan sorunların belirgin bir biçimde artış göstermiş olmasıdır. Uluslararası rejimlere ilişkin başlıkta da ele alındığı gibi göç, terör, iklim değişikliği, çevre sorunları gibi alanlar giderek önem kazanan sınır aşan sorunlar halini almış ve bu sorunların çözümü için yapılan düzenlemeler uluslararası rejimleri oluşturmuştur. Norm ve kuralların belirleyici olduğu rejim inşa süreçlerinde de AB, etkili bir aktör olarak küresel ilişkilere şekil verme gücüne sahiptir.

AB'yi anlamak için yeni bir boyut ortaya koyan çok katmanlı yönetim AB için 1990'larda ilerlemiş ve devlet merkezli bakış açısından bu noktaya gelinmiştir. Avrupa entegrasyonu dikkate alındığında, çok katmanlı yönetim kavramının kurucuları supranasyonal kuruluşların önemini vurgulamıştır. Çok katmanlı yönetim ile kastedilen AB-seviyesindeki aktörler ve ulusal aktörlerdir.⁶⁴ Dolayısıyla AB'yi tek merkezden yönetilen bir yapı olarak değerlendirme çabası, yerini farklı düzeylerde yetki paylaşımı ile yönetilen bir yapı olarak anlamaya bırakmıştır. Bu durum özellikle bir yarı supranasyonelleşirken; diğer tarafı ilişkilerin ulus-devlet düzeyinde sürdüğü yeni bir yol olmuştur.

Avrupa Komisyonu'nun da 2007'de yayınladığı raporda belirtilmiş olduğu gibi, bugün geline nokta dünyada sorunlar koordineli bir küresel işbirliğini ve eşgüdümlü kuralların varlığını gerektirmektedir. Bu durum da etkili çözüm yolları için ortak çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır.⁶⁵ Küresel ve bölgesel ilişkiler içinde işbirliği imkanı sağlayan platformlar ilişkilerin anlaşılmasında vazgeçilmez hale gelmiştir. Ancak

⁶⁴ Ibid, 2017, s.107.

⁶⁵ *Accompanying document to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The external dimension of the single market review: A single market for 21st century Europe*, European Commission, Commission Staff Working Document, 2007, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c69a4c0d-65fb-46a9-9c1d-a2dbea0faa8f>.

güvenlik yönü de ağırlıkta olan bu sorunların sivil toplum kuruluşları ya da uluslararası sermaye tarafından çözülemeyecek sorunlar olması ve giderek siyasi gerginliklere yol açması devletlerin de önemini artırmış ve devlet otoritesini gerekli hale getirmiştir. Bu şekilde egemenlik devrinin yanında ortaklaşmış yetki kullanılan alanlar da öne çıkmaktadır. AB de böyle bir küresel iklimde dönüşümünü sürdürmüş ve yönetim yaklaşımının da dünyada artan önemine katkı sağlamıştır.

Herbert, yönetim konusunda atıf yaptığı modelde üç katman olduğunu ifade etmektedir. Bunlar; küresel yönetim sisteminde yetki kullanımını meşrulaştıran normatif ilkeler, hedeflenen sorun alanlarında güç ve yetkiyi kullanan uluslararası veya ulusötesi spesifik yetkili kurumlar ve önemli meşrulaştırma sorunlarını ortaya çıkaran sistem içindeki farklı yetki alanları arasındaki etkileşim olarak sıralanmıştır. Bu sınıflandırmaya göre küresel yönetim sistemi içerisinde, otorite olan aktörlerin güçlerinin gerekçelendirilmesinde, ortak iyiliğin teşvik edilmesinin yanı sıra devletler dışındaki toplumsal aktörlerin küresel yönetimdeki meseleleri ele alma konusundaki temel haklarının gerekçelendirilmesi gibi temel bir ön kabul bulunmaktadır. Ortak iyi olarak betimlenen kamusal değerlerin varlığı ise uluslararası kurumların oluşmasındaki en önemli unsur olarak görülmektedir. Dolayısıyla sistemde bağımsız bir uluslararası otoritenin olması için, hem devletler hem vatandaşlar tarafından kabul görmesi gerekmektedir. “Ortak iyi”nin kabul edilip uygulanması aşamasında da uluslararası aktörlerin etkin olduğu düşünülmektedir.⁶⁶ Sistemik güç olan AB de küresel ilişkilerde böyle bir role sahiptir. Bir hegemon gücün oluşturacağı sistemsel kurallara uymakta yaşanan zorluk, AB’nin daha tarafsız görülen yapısı nedeniyle aynı tepkiyi yaratmamaktadır. Klasik anlamda bir uluslararası örgüt olmasa da AB’nin farklı devletlerden müteşekkil uluslarüstü yapısı, daha tarafsız algılanmasını sağlamaktadır. Bu

⁶⁶ Anne Herbert, 1996, s.224.

şekilde diğer aktörler AB'yi izlemek konusunda daha uyumlu hareket edebilmektedir. Bu durum küresel yönetim gerektiren ulus-aşırı konular için de geçerlidir ve AB bu konuda öncü rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla ABD hegemonyasının zayıflaması ile kurulan küresel ilişkilerde yaşanan rejim inşasında AB, belirleyici bir rol oynamıştır. Bu rolü özellikle de ticaret politikası alanında belirgindir. AB'nin ortak ticaret politikası, ticari ilişkilerde kurulan sistem için bir öncüdür. Küresel ticari ilişkilerde AB'nin tercihleri yol gösterici olmaktadır. Diğer yandan AB'nin yönelimleri, diğer aktörler tarafından da izlenmektedir. Bunun en belirgin örneklerinden biri dünyada ikili ve çok taraflı bölgesel ilişkilerde yaşanan artış ile görülmektedir. AB, bir yandan da ticaret politikasını diğer politika alanlarındaki norm ve kuralların benimsenmesi için kullanmaktadır.

B. KÜRESEL BİR AKTÖR OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

1. Küresel İlişkilerde Avrupa Birliği'nin Yeri

Küresel sistemde yeni etki şekillerinin görülmesinde özellikle değişen teknoloji ile birlikte, 19. Yüzyılda yeni etki araçlarının ortaya çıkması belirleyici olmuştur. Uluslararası ekonomi ve finans üzerine kurulu ilişkiler ve bu konuda faaliyet gösteren uluslararası örgütler bugünün ilişkilerinde oldukça etkilidir. Uluslararası örgütler ve diğer aktörler çerçevesinde belirlenen ya da ortaya çıkan normların etkisi küresel düzeyde görülmeye başlanmıştır.⁶⁷

Dünyada ve AB içinde genel kabul, AB'nin üye ülkelerin her birinin ötesinde ve ayrı bir varlık olarak küresel düzeyde bir güç olduğudur. Hegemonyanın yerini alan uluslararası rejim inşası üzerine kurulu ilişkilerde AB, bir sistemik güç olarak yerini almıştır. Bu gücün özellikle ekonomik ve ticari alanda tartışmasız olduğu da kabul

⁶⁷ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, 2004, s.67.

edilmektedir. AB'nin ticaret yapan bir aktör olduğu, yani bir ihracatçı ve bir ithalatçı olarak küresel ticarete var olduğu ve son derece belirleyici bir aktör olduğu açık bir durumdur. Değişen teknoloji ve etkileşimin yanında ilişkilerin algılanış biçimi de AB'nin küresel bir güç olarak tanımlanmasında etkilidir.

Nye, “Yumuşak Güç” adlı eserinde güce ilişkin değerlendirmeler yapmış ve güç kavramına ilişkin değişen koşulları ele almıştır. Bu çerçevede günümüzde yumuşak gücün önem kazandığını vurgulayan Nye'a göre bugünün büyük güçleri, amaçlarına ulaşmak için geleneksel güç kaynaklarını geçmişe kıyasla daha az kullanabilmektedir. Hatta bazı konularda devlet dışı aktörler ya da küçük devletler daha güçlü hale gelmiştir. Nye, bu yeni duruma neden olan beş unsur olduğunu belirtmiştir. Bunlar; ekonomik karşılıklı bağımlılık, ulus ötesi aktörler, zayıf devletlerde milliyetçilik, teknolojinin yayılması ve değişen siyasi konulardır. Gelişen teknoloji sonucu gelişen taşımacılık ve iletişim olanakları da özellikle vurgulanmaktadır. Taşımacılıkla birlikte de ticari ilişkilerin gelişimi ise üretimden daha hızlı olmuştur. Finans sektörü ve para akışı da ticari ilişkilerdeki ve teknolojideki gelişmelerden etkilenmiştir. Dolayısıyla dönüşen güç kavramı, “sermaye zenginliği”nden “bilgi zenginliği”ne doğru bir gelişimi işaret etmektedir. Bilgi giderek daha önemli ve güç ile eş anlamlı hale gelmekte ve ekonomi, bilgi temelli bir ekonomi şeklini almaktadır. Bilgi temelli bir ekonomik yapıda da örgütsel kapasite giderek daha önemli hale gelmektedir.⁶⁸ Heyden'e göre Nye'ın yumuşak güç kavramı bir diplomasi kavramı, uluslararası siyaset alanına bir konsept ve güç konusunda bir açıklama olarak görülmektedir. Zorlayıcı olmayan etkiye ilişkin bir açıklamadır ve

⁶⁸ Joseph S. Nye Jr., “Foreign Policy”, *Washingtonpost.Newsweek Interactive*, No: 80, 1990, s.160-164.

karşılıklı seçimlere dayalı, yönlendirici bir durum olarak değerlendirilmektedir. Sezgisel bir durum olan yumuşak güç kavramında zorlama olmadan bir kabul söz konusudur.⁶⁹

Nye, gücü bu şekilde tanımlarken, ABD'ye atıfta bulunmakta ve ABD'nin özellikle ekonomi alanındaki uluslararası kuruluşları hakimiyetinde bulundurduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan, zamanla; bu etkinin hegemon bir devlet olan ABD'den uluslarüstü bir kural koyucu olan AB'ye doğru kaydığı bu çalışmanın temel varsayımıdır. Nye'ın Yumuşak Güç adlı eserinde de ifade ettiği gibi özellikle Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile birlikte ABD'nin gücü zayıflamıştır. ABD politikaları da daha sorgulanır hale gelmiştir.⁷⁰ Bir hegemon güç olarak görülen ABD'nin gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki tasarrufları bir baskı olarak görülürken; uluslararası niteliği ağırlık kazanan AB daha az tepki çekmiştir. Devletlerin üzerinde uluslarüstü kural koyucu bir çatı kuruluş olan AB, uluslararası işbirliği ve bu yolla başarı için ideal bir örnek olarak algılanmış ve diğer aktörler tarafından izlenmesi daha olumlu bir algı yaratmıştır. Hatta diğer bölgeler için de iyi bir örnek olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu yönüyle bölgeselleşme konusunda diğer bölgeler için de bir model olmuştur. Bu bölgelerin başında gelenlerden biri de çalışmamızın konusunu teşkil eden Güney Doğu Asya bölgesidir. Dolayısıyla bu yaklaşım AB-ASEAN ilişkilerinin de temelini oluşturacaktır.

Güç kavramına yalnızca ekonomik ilişkiler üzerinden bakılıp bir “yumuşak güç” tanımı üzerinden yola çıkıldığında ve ekonomik ve siyasi ilişkileri bir bütün olarak ele aldığımızda AB'nin küresel bir aktör olduğu ve küresel ilişkileri yapılandıran bir “güç” olduğu muhakkaktır. Konuya ilişkin açıklama yapma çabasında olan düşünürlerden Damro da bu çerçevede tanımlama yaparak AB'yi bir “piyasa gücü” olarak

⁶⁹ Craig Hayden, *The Rhetoric Of Soft Power: Public Diplomacy in Public Contexts*, Lexington Books, Virginia Polytechnic Institute and State University, ABD, 2012, s.27-28.

⁷⁰ Joseph S. Nye Jr., *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Araçları*, Çev. Reyhan İnan Aydın, Elips Yayınları, 2. Baskı, 2017, s.181.

nitelendirmiştir. Bu kavramı kullanmasının altında kapitalist ya da neo-liberal bir yaklaşım olmadığını belirten Damro, yaptığı tanımlamanın temelini AB'nin hem tarihinin hem de bugününün bir piyasa entegrasyonuna dayanıyor olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Kurulan tek pazarın AB'nin piyasaya ilişkin ekonomik ve sosyal politikalarının ve düzenleyici gücünün dışsallaştırılmasını sağladığını belirtmiştir.⁷¹ Bir başka deyişle kendi kural ve standartlarının diğer aktörlere aktarılması şeklinde bir etki ortaya çıkmaktadır. Bu etki de AB'nin sahip olduğu özellikler sayesinde mümkün olabilmektedir. Damro, “piyasa gücü” kavramının teorik bir açıklama olarak ortaya atılmış bir konu olmaktan ziyade bir anlayış biçimi olarak ortaya atıldığını ifade etmektedir. Bu tür bir yaklaşımın özellikle AB'yi bir güç olarak ele alan çalışmalara yol gösterecek bir nitelikte olduğunu belirtmektedir.⁷² AB'nin regüle edici özelliği üzerinden yola çıkarak; uluslararası alandaki gücünü açıklamayı hedefleyen tüm çalışmaların benzer bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kendine özgü yapısı ile AB küresel düzeyde etki eden bir güçtür. Damro, AB'yi bir piyasa gücü olarak tanımlarken de aslında AB'nin normatif gücünü vurgulamıştır. Bu çerçevede AB'nin düzenleyici gücü, onu küresel düzeyde etkisi olan bir güç haline getirmiştir.⁷³ Bu çerçevede “normatif güç”, “ticari güç”, “küresel güç”, “Brüksel etkisi”, “piyasa gücü” gibi çeşitli adlandırmalar literatürde karşımıza çıkmaktadır. Konuya ilişkin çalışmaları ile önemli bir yaklaşım getiren Bradford, AB'nin etkisini adlandırmak için “Brüksel Etkisi” kavramını bu bağlamda ortaya atmış ve konuya ilişkin çalışması ile bu alanda etki yaratmıştır.⁷⁴

⁷¹ Chad Damro, “Market Power Europe,” *Journal of European Public Policy*, Vol: 19, No:5, 2012, s.683.

⁷² Ibid, s.697.

⁷³ Ibid, s.683.

⁷⁴ Anu Bradford, *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World*, Oxford University Press, 2019.

Manners da bu alanda önemli bir isim olarak, normatif güç kavramı üzerinden konuya yaklaşmıştır.⁷⁵

Young'a göre, AB'nin uluslararası alanda öneminin temel kaynağı düzenleyici etkisinden gelmektedir. Dolayısıyla AB'nin nasıl bir uluslararası aktör olduğunu belirleyen düzenleyici tercihlerini yayma biçimidir. Young, Avrupa'nın düzenleyici etkisinin 'altın standardı'nın diğer devletlerin, kurallarını AB kuralları ile uyumlu hale getirmesi olduğunu belirtmektedir. Burada sözü edilenin kuralların doğrudan ihracı değil, etki etme olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu etkiyi de ticaret yapan firmalar ya da uluslararası örgütlerin standartlarının belirlenmesi ile yaratmaktadır.⁷⁶ AB'nin ticari büyüklüğü küresel güç olarak kabul edilmesinde etkili olsa da ticaret hacmi açısından büyük olan diğer aktörlerden ayrıldığı noktanın düzenleyici etkisi olduğu genel kabul görmektedir.

Eleştirel yaklaşıma sahip incelemelerde ise AB düzenleyici gücü nedeniyle, kendi pazarına erişim imkânı karşılığında ticaret ortaklarının iç politik konularına karışmakla eleştirilmektedir. Aslında bu bakış açısı kurulan yapıyı, Avrupa elitinin Avrupa vatandaşları üzerinde piyasa mekanizmalarına dayanan bir hâkimiyet kurma çabasının bir devamı olarak görmektedir. AB'deki demokrasi açığı tartışmalarına da bu bağlamda vurgu yapılmaktadır.⁷⁷ AB'yi klasik anlamda uluslararası ilişkiler kavramları ile açıklama çabası da süreci zorlaştırmaktadır. Ticari ilişkiler açısından bakıldığında, yapılan eleştiriler aslında AB'nin ilişkilerinde zaten “koşulluluk” ilkesi ile ortaya koyduğu

⁷⁵ Ian Manners, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 40, No: 2, 2002.

⁷⁶ Alasdair R. Young ve John Peterson, “Analyzing EU Trade Politics: A Policy Sub-systems Approach”, *Parochial Global Europe: 21st Century Trade Politics*, 2014, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579907.003.0002>, s.26.

⁷⁷ David Bailey ve Fabienne Bossuyt, “The European Union as a Conveniently-conflicted Counter-hegemon through Trade,” *Journal of Contemporary European Research*, Vol: 9, No: 4, 2013, s.561-563.

ilişkilerdir. AB, üçüncü devletler ile kurduğu ilişkilerde koşulluluk esasıyla hareket ettiğini ve kendi koşullarına ya da standartlarına uymayan ortaklar ile ilişkilerini hedeflenen doğrultuda sürdürmeyeceğini açık bir biçimde açıklamaktadır. Baccini'ye göre, AB'nin özellikle az gelişmiş ülkelerle sürdürdüğü STA ilişkisinde koşulluluk kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, ticari konuların yanında AB'nin öne sürdüğü siyasi gereklilikler de devreye girebilmektedir.⁷⁸ Baccini bu durumu, az gelişmiş ülkelerin AB ile ticari ilişkiler sürdürmesinin özellikle ülkenin uluslararası ekonomik sistem içinde kredibilitesini artırmak açısından önem taşımakta olduğu şeklinde yorumlamıştır.⁷⁹ AB gibi bir aktör ile ticari ilişki kurabilmek mutlaka uluslararası düzeyde itibar sağlayan bir özellik olmaktadır. Baccini'nin vurguladığı gibi AB'nin kazandırdığı itibarın yanında, özellikle ihracatçı konumundaki bir ülke için AB piyasasına uygun üretim yapabiliyor olmak ürünlerin belirli standartlara sahip olduğu anlamına da gelmektedir. Bu standartlar kalite, hijyen, sağlık, üretim koşulları gibi pek çok alanı kapsamaktadır. Bu çerçevede de AB standartlarına uyan ürünler aynı zamanda dünyanın pek çok ülkesine ihraç edilebilir nitelik kazanmaktadır. Dolayısıyla AB'nin küresel ticari ilişkilere pek çok yolla, doğrudan ya da dolaylı etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

AB küresel ilişkilerde bir sistemik güç olarak kabul görmüştür ve Birlik içindeki düzenleyici gücü ile bu özelliği ortaya koymaktadır. Söz konusu düzenleme gücü aynı zamanda küresel bir vizyon da sergilemektedir. Bu yöndeki çabalar özellikle Lizbon Antlaşması ile somutlaşmıştır. Lizbon Antlaşması'nın Ortak Ticaret Politikası hükümleri altında yer alan 206. Maddesinde, Birliğin “bir gümrük birliği kurmak suretiyle, dünya ticaretinin ahenkli bir şekilde gelişmesine, uluslararası ticarete ve doğrudan yabancı

⁷⁸ Leonardo Baccini, “Explaining Formation and Design of EU Trade Agreements: The Role of Transparency and Flexibility,” *European Union Politics*, Vol:11, No: 2, 2010, s.5.

⁷⁹ Ibid, s.11.

yatırımlara uygulanan kısıtlamaların aşamalı olarak kaldırılmasına ve gümrüklerin ve diğer engellerin azaltılmasına, ortak çıkar doğrultusunda katkıda bulunacağı” hükmüne bağlanmıştır.⁸⁰ Bu hüküm ile AB, ortak ticaret politikasının yalnızca iç pazara ilişkin düzenlemeleri önceliklendirmede, aynı zamanda bir küresel aktör olarak kendisine bir rol tanımladığı bir hüküm getirmiştir.

2. Avrupa Birliği’nin Küresel Konumunun Belirleyicileri

Bir küresel aktör olarak AB, dünyada etki yarattığı ölçüde küresel ilişkileri de etkilemektedir. 1990’larda dönüşen dünyada, çok taraflı ticari ilişkilerin geliştirilmesi hedefi ile sürdürülen görüşmeler sonucu, 1995 yılında DTÖ kurulmuştur. DTÖ’nün kuruluşuna giden görüşmelerde AB, etkili olmuş ve küresel ticari ilişkilerin liberalize edilmesi yolunda atılan adımlara yön vermiştir. Bu dönem AB’nin kendi içinde de Tek Pazar’ın kuruluşuna gittiği bir dönemdir. İki gelişme birbirlerine paralel olarak ilerlemiş ve daha liberal küresel ilişkilerde AB etkili bir aktör olarak yerini almıştır. Bunu izleyen dönemde, ilişkilerin ikili ya da bölgesel düzeyde sürdürülecek olmasında da AB’nin öncül olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Dünyada liberalleşme yolunda önemli adımların atıldığı bir tarih olan 1995 yılında gerçekleşen DTÖ’nün kuruluşu çok taraflı yapı için de önemli bir adım olmuş ve GATT’tan farklı olarak sisteme tarım ve tekstil gibi iki önemli sektörün de dâhil olması sağlanmıştır. DTÖ’nün kurucu antlaşmaları ile entegrasyonun ilerleyen bir süreç olduğu kabul edildiği için 2001 yılında başlatılan Doha Kalkınma Turu Müzakereleri tüm dünyada küresel entegrasyon için büyük bir beklenti yaratmıştır. Ancak müzakereler beklendiği gibi ilerlememiş ve neticelendirilememiştir. Bu durum dünyada entegrasyonun ilerletilmesi için beklentiyi çok taraflı düzeyden ikili ve bölgesel düzeye

⁸⁰ Ibid, m. 206.

çekmiştir. Başta AB olmak üzere uluslararası ticarete belirleyici olan aktörlerin ikili ve bölgesel entegrasyon yolunu seçerek bu alanda daha ileri seviyeye ulaşmaları da bu dönemin ürünü olmuştur. Bu dönemde dünyada imzalanan ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları yalnızca sayıca artmakla kalmamış; içeriği de çeşitlenmiştir. Yeni alanların ticaret anlaşmalarına dahil edilmesi ile “yeni nesil STA’lar” olarak anılan anlaşmalar ortaya çıkmıştır. Küresel düzeyde entegrasyonda başat bir aktör olan AB yeni nesil STA’lar konusunda da öncü olmuştur. Sonuçta AB’nin imzaladığı anlaşmalar, mal ticaretinin yanında hizmetler, yatırım, kamu alımları gibi yeni alanları da kapsamaya başlamıştır.

DTÖ’nün kuruluşunu izleyen dönemde AB’yi farklılaştıran gelişmeler söz konusu olmuştur. Meunier ve Nicolaidis bir “küreselleştirici” olarak tanımladıkları AB’nin bu rolünü üstlenirken, kendisi gibi liberal ve zengin bir kuzeyli olan ABD ile küreselleşme konusundaki ittifakının her zaman güçlü bir seyir izlemediğini de belirtmektedir. Buna göre, DTÖ’nün kuruluşu ile sonuçlanan Uruguay Roundu’nda AB’nin ABD ile ittifakı en üst seviyedeysen daha sonraki yıllarda AB, bu ittifak anlayışından uzaklaşmayı tercih etmiştir. Küresel düzeyde liberalleşme savunulurken nasıl bir küreselleşmenin tercih edildiği konusunda ayrışmalar ortaya çıkmıştır. DTÖ çerçevesinde yöneltilen ve çok uluslu şirketlerle işbirliği konusunda yoğunlaşan eleştirilere maruz kalmaktan kaçınan AB’nin ilerleyen dönemlerde söz konusu eleştirileri bertaraf etmeye yönelik bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir.⁸¹ Burada 2. Dünya Savaşı sonrasında hegemon güç olan ve sistemin kurallarını belirlemiş olan ABD’ye duyulan tepkiden bir uzaklaşma söz konusudur. Hegemonyanın ardından gelen dönemde, AB sistemik bir güç halini almış olmakla birlikte; partnerleri ile eşitler arası bir ilişki tesis etmiştir. Bu durum diğer aktörlerin AB ile ilişkilerden kaçınmasını engellemiştir. Burada AB’nin model olarak

⁸¹ Sophie Meunier ve Kalypso Nicolaidis, 2006, s.915.

benimsenmesinde, neo-liberal kurumsalcılıkta belirtilen sistemik güç olma özelliği etkili olmuştur. ABD, bir hegemon olarak benimsenip, mesafeli yaklaşılırken; AB bir sistemik güç olarak görülmüş ve küresel düzeyde norm belirleyici etkisi kabul görmüştür.

AB'nin çok taraflı ilişkilerden, ikili ya da bölgesel ilişkilere yönelmesi, dünyada da bu yönde bir gelişimin güçlenmesiyle eşzamanlı olmuştur. Bu süreçte hizmetler, yatırımlar gibi ekonomi ile doğrudan ilgili alanların yanında sağlık, eğitim, çevre gibi önceki dönemlerde yalnızca ulusal düzeyde ele alınan alanlar da ticari ilişkiler ile ilişkilendirilir ve ticaret anlaşmalarında yansımaları görülür hale gelmiştir.⁸² Dünyadaki dönüşüm çok taraflı anlaşmaların da daha yoğun bir biçimde gündeme getirilmesine neden olmuştur. Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması (Trans Pasific Partnership-TPP), Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (Regional Comprehensive Economic Partnership-RCEP) gibi çok taraflı anlaşmalar da bu dönemde imzalanmıştır. Bugün hala bir ilerleme göstermeyen DTÖ müzakerelerinden elde edilemeyen ticari işbirliğinin artırılması konusu ikili ve bölgesel anlaşmalar ile ikame edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan da bu tarihe kadar yakın bölgesinde anlaşmaları öncelikli tutan AB, ticaret anlaşması partnerlerini dünyanın tüm coğrafyalarına yayılacak şekilde genişletmiştir. Dönemin koşullarında şekillenmiş olan ismiyle dahi diğer anlaşmalardan farklılık gösteren AB-Kanada Kapsamlı Ekonomi ve Ticaret Anlaşması (Comprehensive Economic and Trade Agreement-CETA) imzalandığı tarihin en geniş kapsamlı anlaşması olma özelliğine sahiptir. Diğer taraftan Japonya, Vietnam gibi ülkelerle ticaret anlaşmaları imzalayan AB, daha önce yakın ticari işbirliğinde olmadığı ülkelerle de yeni dönemde kapsamlı işbirlikleri geliştireceğini ortaya koymuştur.

⁸² Roderic Abbott, "A Personal History of EU Trade Policy," *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy*, Eds. San Bilal ve Bernard Hoekman, CEPR Press, Paris ve London, 2019, s.67.

Birlik, tüm bu dönüşüm süreçlerinde gelişmeleri yalnızca siyasi düzeyde ele almamakta aynı zamanda teknik düzeyde yapılan incelemeler, hedeflere ilişkin hazırlanan raporlar ile de önceliklerini belirlemektedir. Bu çerçevede hazırlanan raporların incelenmesi ile AB'nin ticari ilişkilere yaklaşımını ve dönüşümlerini incelemek mümkündür. Bu raporlardan önemli bir tanesi Avrupa Komisyonu tarafından 2007 yılında yayınlanan “Tek Pazara İlişkin Değerlendirmenin Dış Boyutu” başlıklı rapordur. Rapor, tek pazarın daha rekabetçi bir ortam sayesinde tüketicilere daha düşük fiyatlar sunduğunu ve daha rekabetçi bir pazar ile küresel piyasalara açılmayı kolaylaştırdığının altını çizmekte ve özellikle şirketlerin artan verimlilik ve inovasyon sayesinde küresel pazarlara açılmasına olanak sağladığını belirtmektedir. Tek Pazara geçişi ve gelinen durumu değerlendiren rapor, ihracatı kolaylaşan ve ithalatta standartlar belirleyerek tüketiciyi koruyan Tek Pazarın, AB'nin dünya çapında kural ve standartlar belirlenmesine liderlik yapmasını sağladığını belirtmiştir. Raporda farklı yapıları bir araya getirerek Tek Pazar yaratan bir gücün dünyada da lider ve standart belirleyici olmasının doğal bir sonuç olduğuna ilişkin bir değerlendirme yapılmaktadır.⁸³ Küresel bir aktör olma konusunda duruşunun bir dayanağı olması gerektiği düşünüldüğünde, AB'nin dünyada ekonomik ve ticari ilişkilerinin nasıl konumlandığını değerlendirmek önemlidir. Düzenleyicilik kapasitesi yüksek, bir normatif güç olarak kabul edilen AB'nin; bu gücünü stratejik bir gelişim sürecinde planladığı anlaşılmaktadır.

2007 yılı raporunda AB Komisyonu, bir taraftan AB'nin uluslararası düzenleme sahnesindeki öncü rolünün AB vatandaşlarına, AB şirketlerine ve dünyanın geri kalanına birçok fayda sağladığını belirtilirken; diğer taraftan Birliğin sahip olduğu iç pazarın küreselleşmenin faydalarının AB tüketicilerine aktarılmasını kolaylaştıran bir mekanizma

⁸³ *The external dimension of the single market review: A single market for 21st century Europe*, 2007.

teşkil ettiği ve güvenilir ithal ürüne ulaşılmasının bu şekilde garanti edildiği vurgulanmaktadır.⁸⁴ Bu şekilde AB de kendisini, hem ihracatçı hem de ithalatçı olarak önemli bir konuma yerleştirmektedir. AB küresel anlamda bir güç olmayı özellikle ihracatı açısından önemseyen, güçlü bir ihracatçı olmasının yanında aynı zamanda büyük iç pazarıyla önemli de bir ithalatçıdır. Komisyon tarafından da belirtildiği gibi, dünya çapındaki pek çok şirket ihracatı sürdürülebilir kılmak için AB kurallarına uymak durumundadır. Uluslararası şirketler AB pazarı için benimsediği kuralları tüm üretimlerinde baz almakta ve bu standartlara göre üretim yapmaktadır. AB standartları dünya çapında temel standartlar halini almakta ve AB küresel normların belirlenmesinde etkin bir güç haline gelmektedir.⁸⁵

AB'nin belirlediği bu hedefe ulaşmak için izleyeceği yol AB raporlarında açıklanmaktadır. AB'nin yine 2007 yılında hazırladığı ve o tarihten sonraki politikaların belirlenmesinde yol gösterici nitelikteki bir diğer rapor olan “Küresel Avrupa”, özellikle AB'nin ihracat politikasının geliştirilmesini hedef almıştır. Rapora göre “küresel Avrupa” fikrini hayata geçirmek için AB, öncelikle DTÖ platformunun geliştirilmesini temel alırken; buna ilave olarak tamamlayıcı araçların gerektiğini de kabul etmektedir. AB bu araçları şu şekilde sıralamaktadır; yeni nesil STA'lar, yenilenen pazar erişim stratejisi, kamu ihale pazarlarına erişim, ticaret savunma araçlarının gözden geçirilmesi, fikri mülkiyet haklarının yeterli şekilde korunması ve Çin'e yönelik kapsamlı bir strateji.⁸⁶ AB özellikle STA'lar konusunda 2007'de benimsediği hedefi büyük ölçüde yerine getirmiştir. Raporda da belirtildiği gibi STA imzalanan ülkelerin coğrafyası

⁸⁴ Ibid, s.6-7.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee Of The Regions Global Europe: A Stronger Partnership To Deliver Market Access For European Exporters*, European Commission, No:183, 2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52007DC0183>.

çeşitlendirilmiştir. Güney Doğu Asya ülkelerine açılım sağlanmış ve bu ülkeler ile kapsamlı yeni nesil anlaşmalar imzalanması süreci bu şekilde başlatılmıştır.

“Küresel Avrupa” fikrinin hayata geçirilmesi için Komisyon, AB normlarının ve değerlerinin küresel düzeyde takip edilmesinin öneminin altını çizmiştir. “Tek Pazara İlişkin Değerlendirmenin Dış Boyutu” raporu bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Yeni dönem için Avrupa normlarının küresel standartlar için referans haline getirilmesi ve bunun sonucunda tek pazarın düzenleme alanının genişletilmesi hedefleri raporda vurgulanmaktadır.⁸⁷ Söz konusu rapor ile AB’yi normatif bir küresel güç olarak konumlandıran anlayışın kendiliğinden gelişen bir durum olmadığı, AB’nin bunu bir stratejik hedef olarak belirlediği ve küresel konjonktürün de uygunluğu ile bu hedefe doğru ilerlenildiği daha iyi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla AB’nin benimsediği kurallar kendi sınırlarının çok ötesinde düzenlemeler yapabilmektedir.

Sonuç olarak AB, büyük ticaret hacmi, çok sayıda ülke için ticaret partneri olması, dünyanın en büyük tedarikçilerinden biri olması ve etki yaratma gücü gibi pek çok nedenle tartışmasız biçimde küresel bir güçtür. Ticaret anlaşmaları AB’nin bu gücünün hem kaynağı hem de aracıdır. Meunier ve Nicolaidis, bu durumu ele alırken AB’nin “ticaret alanında bir güç” olduğunu ancak aynı zamanda “ticaret sayesinde güç” olduğunu belirtmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla literatürde önemli bir yer tutan ve açıklanmasında ticaret politikasının sıklıkla kullanıldığı AB’nin küresel konumu ve normatif bir güç olması aslında AB’nin kendisi için belirlediği hedeflerin bir sonucudur. AB yalnızca fiilen ticaret yapan ve ticaretini ekonomi politikası üzerinden yürüten bir aktör olmanın ötesinde dünya

⁸⁷ *The external dimension of the single market review: A single market for 21st century Europe*, 2007.

⁸⁸ Sophie Meunier ve Kalypso Nicolaidis, 2006, s.907.

ticaretine bölgesel ve ikili düzeyde yaptığı anlaşmalarla yön verebilecek küresel sistemik bir güçtür.

AB'nin küresel ilişkileri, devletlerin yanı sıra diğer uluslararası aktörlerin de küresel ilişkilerde etkili olduğu fikrini öne süren neo-liberal kurumsalcı yaklaşımın bu tezini doğrular niteliktedir. İkili, bölgesel ve küresel düzeydeki tüm ilişkilerinde kuralları belirleme ve ilişkileri yönlendirme gücüne sahip AB, “yumuşak güç” kavramının güçlendiği küresel ilişkilerde ağırlığını giderek artırmaktadır.

C. NORMATİF BİR AKTÖR OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

1. Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü

Neoliberal kurumsalcılık kurumsallaşmış işbirliğini açıklamaya çalışmaktadır. Kuram, devletler arasında genellikle antlaşmalar, sözleşmeler veya uluslararası örgütler ile belirlenmiş normlar, kurallar ve uygulamalar tarafından yönlendirilen sürekli politika koordinasyonunu ele almaktadır. Bu tür yapılar çerçevesinde ülkeler, genellikle önemli politika alanları üzerindeki egemenlik ve özerkliklerinden önemli ölçüde feragat ederler. Bu şekilde kurumsallaşmış işbirliğinin var olabilmesi için ülkelerin bu kurumlarda yer alan norm ve kurallara, fayda sağladıklarında da olumsuz etkileri olduğunda da uyması gerekmektedir. Neoliberal kurumsalcılık da bu şekilde düzenlenen ilişkileri ele almaktadır.⁸⁹ Bu çerçevede aktörler arasında ilişkiler ortaya çıkan norm ve kurallar çerçevesinde belirlenmektedir.

Nye, 1990 yılında yaptığı çalışmasında dünya siyasetinde gündemi belirlemek olarak özetlenebilecek bir durumun, diğer aktörleri değiştirmek kadar önemli olduğunu belirtmiştir. Nye'a göre, bir devlet kendi gücünü diğerlerinin gözünde meşrulaştırdığında

⁸⁹ Helen V. Milner, 2009, s.19.

kendi isteklerinin karşısında daha az direnç görmektedir. Bunun yanında bir de kendi kültürü ve ideolojisini çekici hale getirirse diğerleri tarafından takip edilir olabilecektir. Dolayısıyla bir gücün kendi kuralları ile uyumlu normlar yaratmasının ve diğer aktörlerin bu normları takip etme isteği duymasının günümüzde güç için belirleyici bir özellik olduğu vurgulanmıştır.⁹⁰

Neo-liberal kurumsalcılara göre, dünya siyaseti konu alanları ve bölgelere göre değişen boyutlarda da olsa kurumsallaşmıştır. Bazı alanlarda belirlenen ve devletlerin davranışlarına da rehberlik eden normlar, ilkeler ve kurallar bulunmaktadır.⁹¹ Keohane çalışmasında dünya ekonomi politiğinde işbirliği kalıplarını anlamayı hedeflediğini belirtmektedir. AB'yi norm belirleyen bir aktör olarak ele alırken neo-liberal kurumsalcı bakış açısının norm kavramını ele alış biçimi de önem arz etmektedir. Keohane normları “basitçe haklar ve yükümlülükler açısından tanımlanan davranış standartları” olarak tanımlamıştır.⁹²

Neoliberal kurumsalcılık, kendi bakış açısına uygun davranış kalıpları da belirlemeyi hedeflemiştir. Milner'e göre, neo-liberal kurumsalcılık ile kurumsallaşmış yeni, önemli ve kalıcı işbirliği kalıpları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kalıplar çerçevesinde çizilen tablo, savaşın düşünülemediği ve askeri gücün bir tehdit olarak kullanılmadığı bir tablodur. Özellikle Kuzey Atlantik bölgesi için geçerli olan bu kalıpta, AB önemli bir örnek teşkil etmektedir. Milner norm kavramını değerlendirirken de komplike bir karşılıklı bağımlılık ortamında kurumsallaşmış işbirliğinin norm halini aldığını belirtmiştir.⁹³

⁹⁰ Joseph S. Nye Jr., 1990, s.167.

⁹¹ Helen V. Milner, 2009, s.6.

⁹² Robert O. Keohane, 1984, s.57.

⁹³ Helen V. Milner, 2009, s. 18-19.

Keohane'a göre, normları kurallardan ayırmak zordur; iki kavramın birbirine karışması son derece mümkündür. Ancak en temel ayırım kuralların daha spesifik olması ve hak ve yükümlülükleri daha ayrıntılı olarak belirtmeleridir. Diğer taraftan kurallar ilke ya da normlara göre daha kolay değiştirilebilir. Ayrıca kurallar daha çok usule ilişkinken; normlar esasa ilişkindir. İlkeler, normlar, kurallar ve prosedürlerin hepsi ise davranışlara ilişkindir. Normları zorla uygulatabilecek bir sistem olmasa da uluslararası rejimler işbirliğinin davranış kalıplarını ortaya koymaktadır.⁹⁴ AB'nin küresel düzeyde yarattığı etki, diğer aktörlerin, AB ile ilişkilerinden bağımsız olarak, AB normlarından etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. AB ile yakın ilişki içinde olan aktörler AB normlarının daha çok etkisinde kalmakla birlikte; doğrudan ilişki içinde olmayan aktörlerin de bu normlardan etkilendiği görülmektedir. Özellikle AB'nin alanı genişleyen ticaret politikası aracılığıyla bu etki artmaktadır.

Manners'ın da ifade ettiği gibi AB, normatif bir temel üzerine inşa edilmesinin yanı sıra, dünya siyasetinde de normatif hareket etmeye yatkın hale gelmiştir. Bu durum AB'nin ilişkilerini normatif temeller üzerinde şekillendirmesine neden olmaktadır. AB'nin en büyük etkisi "normal" olanı yeniden tanımlamaktır ve AB bunu uluslararası düzeyde yapabilmektedir.⁹⁵ Yeniden tanımladığı, yeni normal ile AB, küresel düzeyde etki etmektedir.

AB ticari ilişkiler kanalıyla yarattığı etki sayesinde, bir norm koyucu aktör olarak kabul görmektedir. Norm belirleyen bir aktör olma özelliği spesifik konulardaki standartlar için belirleyici olmanın yanında, AB'nin benimsediği genel ilkelerin küresel düzeyde de geçerli olmasını sağlamaktadır. Bu ilkeler AB'yi var eden ilkelerdir. Söz konusu ilkelerin genel çerçevesi AB kurucu antlaşmalarında çizilmiştir. Lizbon

⁹⁴ Robert O. Keohane, 1984, s.59.

⁹⁵ Ian Manners, 2002, s.252.

Antlaşması'nın, AB'nin özellikle kurumsal gelişiminde yeri büyüktür. Lizbon ile AB kurumsal yapısı olması beklenen temeller üzerine oturmuştur. Entegrasyon konusunda önemli ilerlemeler kaydeden ve ardından genişleme dalgasını yaşayan AB için Lizbon Antlaşması, özellikle kurumsal düzenlemeler açısından belirleyici olmuştur. AB'nin küresel düzeyde konumuna ilişkin tartışmalar bağlamında da Lizbon Antlaşması belirleyici bir rol oynamıştır. Norm koyucu bir aktör olarak kabul edilen AB'nin temelini oluşturan ilkelerin neler olduğu da Lizbon ile sıralanmıştır. Antlaşma'nın Ortak Hükümler başlığı altında AB'nin değerleri şu şekilde sıralanmıştır:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.”⁹⁶

Antlaşmanın 3. Maddesi ile değerlere ilişkin prensipleri belirleyen AB, 3. Maddenin 1. Fıkrası ile *“Birliğin amacı; barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileriye götürmektir.”⁹⁷* prensibini ortaya koymuştur. İçerdeki değerlerini bu şekilde belirten AB, uluslararası alanda kendisi için çizdiği rolü de Antlaşma'nın girişinde 3. Maddenin 5. fıkrası ile belirlemiştir. Buna göre;

“Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini ve çıkarlarını savunur ve destekler ve vatandaşlarının korunmasına katkı sağlar. Barışa, güvenliğe, dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına, halklar arasında dayanışma ve karşılıklı saygıya, serbest ve

⁹⁶ Consolidated Version of the Union Treaty on European Union, Official Journal of the EU, Publications Office of the European Union, No: C326/13, 2012, [https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF, m.2](https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF,m.2).

⁹⁷ Ibid, m. 3/1.

dürüst ticarete, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur."⁹⁸ Bu hüküm ile birlikte kuruluşundan itibaren uluslararası alanda bir bütün olarak var olma gücünü artırmış olan AB, Lizbon Antlaşması ile küresel pozisyonunu bu ifadeler ile vurgulamıştır. AB'nin küresel bir güç olarak dünyada kabul edilmesi ile ortak ticaret politikası birbirleri ile çok yakından bağlantılı konulardır. Ticaret politikası AB'nin etki alanı yaratma ve yayma konusundaki hedefinin önemli bir aracıdır. Literatürde de AB'nin ticaret politikası çerçevesinde norm koyucu bir yapıya sahip olduğu algısı kabul görmektedir. Genel anlamda ticaret anlaşmaları ile ticaretin daha liberal koşullarda yapılması ve ticaret hacminin artırılması AB'nin hedefi olsa da, tek hedefinin bu olmadığı, ticaret anlaşmalarını bir etki yaratma mekanizması olarak kullandığı da bir gerçektir.

Özdemir'in de belirttiği gibi, AB ortak ticaret politikasını yalnızca uluslararası ticareti liberalleştirmeyi hedefleyen bir politika olarak görmek doğru değildir. Ticaret politikası, aynı zamanda, düzenleyici niteliğe sahip bir politika alanıdır ve bu nitelik yalnızca AB içinde değil, AB'nin uluslararası alandaki rolünde de görülmektedir.⁹⁹

Bradford AB'nin uluslararası alanda normatif gücünün örgütün üye devletleri temsil etme kabiliyetinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. AB, üye devletleri temsil ettiği için normatif güç kazanabilmektedir. AB kurumları temsiliyet açısından çok önemlidir ve kurumların temsil yetkisi olan alanlarda AB'nin etki alanı daha geniştir.¹⁰⁰ Ticaret politikası aynı zamanda AB'nin uluslararası alanda AB Komisyonu tarafından

⁹⁸ Ibid, m. 3/5.

⁹⁹ Haluk Özdemir, *Avrupa Mantiğı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Güncellenmiş 3. Baskı, İstanbul, 2019, s. 102-103.

¹⁰⁰ Anu Bradford, 2019, s. 70.

temsil edildiği bir alan olması nedeniyle AB'nin normatif gücünü etkin bir şekilde kullandığı bir alandır.

AB küresel düzeyde, üye devletlerinden ayrı görüldüğü için ilişkilerinde benimsediği norm koyucu gücü diğer taraflarca kabul edilebilir bulunmaktadır. Bu konuda AB'nin savaş sonrası Avrupa kıtasında barış, istikrar ve refah konularında bir başarı hikayesi olarak görülmesinin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Savaştan yeni çıkmış bir kıtayı, dünya gücü haline getiren entegrasyon yaklaşımı önemli bir örnek olmuştur. Söz konusu yaklaşımın küresel ölçekte refah getireceğine olan inanç AB'nin regüle edici gücünden rahatsızlık duyulmamasını sağlamaktadır. AB'nin dünyanın çok farklı coğrafyaları ile kurduğu yakın ilişkiler, AB'nin normatif gücünü artırmanın bir yolu olduğu gibi; bir taraftan da AB'nin normatif gücünün bir sonucudur.¹⁰¹

Manners AB'yi tarihsel imparatorluklar ve günümüzün küresel güçleri gibi basit bir biçimde kendi normlarını dağıtan bir güç olarak değerlendirmenin ne derece doğru olduğunu tartışmıştır. Bu konuda genel kanının AB'nin tarihsel bağlamda, hibrit politik yapısı ve politik-hukuki açıdan kuruluş biçimi ile diğer kural koyucu aktörlerden ayrıldığı konusunda bir mutabakat olduğu sonucuna varmıştır. Kuruluş döneminde hakim olan barış ve özgürlüğü korumak amacıyla kaynakların ortaklaştırılması mantığıyla kurulmuş olan kurumsal ve hukuki Topluluk yapısının AB'yi farklılaştırdığı fikri hakimdir.¹⁰² Öncelikle kaynakların ortaklaştırılması ve sınırlı alanlarda yetki devri ile başlayan entegrasyon süreci, zamanla bu alanların genişlemesi ile AB'nin supranasyonal kurumlara sahip, dünyada kendine özgü bir model olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

¹⁰¹ Sophie Meunier ve Kalypso Nicolaidis, 2006, s.914.

¹⁰² Ian Manners, 2002, s.236-37.

Dolayısıyla AB'nin kural yayma biçimi de dünyadaki diğer güçlerinkinden farklılık göstermektedir.

Dünyadaki ekonomik ilişkileri ve bu çerçevede oluşan etkileşimi incelediğimizde şunu söylemek doğru olacaktır; dünyada yalnızca büyük ekonomilerin küresel standart belirleme gücü vardır, ancak her büyük ekonominin AB'nin olduğu gibi düzenleyici etkisi olduğundan söz etmek zordur. AB'yi böyle bir güç haline getiren en önemli unsur uluslararası kurumsal bir mimari inşa etmiş olmasıdır.

2. “Normatif Güç” Kavramının Avrupa Birliği Politikalarına Yansıması

AB'nin küresel düzeyde normatif bir güç olması, AB politikalarına da yansımaktadır. Giderek belirgin hale gelen bu özellik, doğrudan AB politikalarında ya da AB'nin imzaladığı anlaşmalarda da görülmektedir. Avrupa Komisyonu'nun “Küresel Avrupa” raporunda da belirttiği gibi; küreselleşme Avrupalıları küresel pazara taşıyan bir güçtür. AB bu gücünü, dünya genelinde kural ve standartlar belirlemede öncülük etmesini, ihracatını kolaylaştırmasını ve ithalattaki standartları belirlemesini sağlayan bir unsur olarak görmektedir. Ulusal rejimlerden sınırsız bir Tek Pazara dönüşürken Birlik, her düzeyde kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Geline durumda ürün güvenliği, çevre koruma, rekabet kuralları, muhasebe, mali veya e-ticaret düzenlemeleri gibi pek çok alanda AB, dünya çapında düzenleyici bir lider ve standart belirleyici konumuna sahip olmuştur.¹⁰³ Bu durum bir ticaret partneri olarak AB'yi hem güçlü hem de güvenilir kılmaktadır. Standartların kesin çizgiler ile belirlenmiş olması, bir ihracatçı olarak AB mallarının güvenilirliğini ve dolayısıyla da tercih edilirliliğini artırmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde AB, dünya pazarlarında kabul edilirliliği yüksek bir ihracatçıdır.

¹⁰³ *Global Europe: A Stronger Partnership To Deliver Market Access For European Exporters* 2007.

Komisyon'un entegrasyon konusunda güçlü bir beklentisi, ideolojik bağlılığı ve kurumsal etkisi olduğu varsayımını temel alan Bradford, standartlar konusundaki düzenlemelerin daha fazla entegrasyon anlamına geldiğini ve bunun da Komisyon'un hedeflerini hayata geçirmesine hizmet ettiğine vurgu yapmaktadır. AB'nin küresel standart belirleyici olması ile birlikte AB içinde entegrasyona olan desteğin artması ve bunun neticesinde AB'nin meşruiyeti ile etkisinin artmasının AB'nin küresel bir standart belirleyici olması ile doğrudan bağlantısı olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁴

1990'lardan itibaren geçirdiği dönüşüm içinde dünyada kendi konumunu şekillendiren ve giderek daha fazla küresel bir aktör haline gelen AB, bu süreci genişleme ve derinleşme döngüsünde daha ileri bir noktaya taşımıştır. Bir yandan genişleme yoluyla etki alanını Doğu Avrupa'ya doğru ilerletirken; diğer yandan kurulan ekonomik ve parasal birlik ile küresel ekonomik ilişkilere yeni bir para birimi ile bir blok halinde etki eder duruma gelmiştir. 2000'lerde kendisine "Küresel Avrupa" hedefini belirleyen Birlik, 2010'lara gelindiğinde hedefini uygulamaya koymuş ve etkili bir küresel güç olmuştur.

2007'de benimsemiş olduğu yeni yaklaşım ile de AB, küresel düzeyde etki yaratmayı hedefleri arasına koyarken; gereken durumlarda dünyadaki düzenlemelerin de AB tarafından benimsenebileceğini belirtmektedir. Hatta bu şekilde AB'nin kurallarının dünyada benimsenmesi konusunda daha çekici bir durum yaratılacağı da vurgulanmaktadır. Dünya standartları ile AB standartlarının birleşiminden oluşan yüksek standartların özellikle ürün güvenliği, tüketicinin korunması ve çevre konularında yüksek standartlar benimsenmesini sağladığı da vurgulanmıştır.¹⁰⁵ Örneğin AB'nin, bu yaklaşımı benimsediği alanlardan bir tanesi sürdürülebilir kalkındır. Bu çerçevede Birleşmiş

¹⁰⁴ Anu Bradford, 2019, s.16.

¹⁰⁵ *Global Europe: A Stronger Partnership To Deliver Market Access For European Exporters*, 2007.

Milletler (BM) 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi benimsenmiş ve kalkınma politikası bu çerçeveye oturtulmuştur. 2030 Gündemi ile belirlenen hedefler doğrultusunda AB kalkınma, yardım ve işbirliği programları geliştirmekte ve küresel düzeyde uygulamaktadır.

AB'nin çevre ve iklim değişikliğine ilişkin düzenlemeleri de Birleşmiş Milletler ilkeleri ile uyumlu olarak sürdürülmektedir. Bu ilkeleri hedef alarak benimsenen Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ile çevre ve iklim değişikliği alanında atılacak önlemlerin somutlaştırılmasında lider olan AB, aslında BM çatısı altında alınan kararların hayata geçirilmesi yönünde girişimde bulunmuştur. Bu konuda uluslararası alanda benimsenen kuralları içselleştirerek somutlaştırma konusunda adımlar atılmış; sonrasında da ticaret partnerlerinin de buna uyum sağlaması amacıyla beklenti ortaya çıkmıştır. Bu alanda norm koyucu olarak görülen AB, öncelikle BM düzeyinde belirlenen kuralları benimsemiştir.

AB normları söz konusu olduğunda temel değerler de gündemde yerini almaktadır. AB temel değerlerini tanımlarken insan haklarının küresel düzeyde kabul görmüş çerçevesine dayanmaktadır. Bu çerçevede katalog niteliğinde bir belgeyi de 2012 yılında yayınlamıştır. Söz konusu belgenin girişinde Birliğin temelini barış ve istikrarı teşvik etme ve insan haklarına saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir dünya inşa etme yönündeki ortak kararlılık olduğu belirtilerek; bu ilkelerin Birliğin iç ve dış politikalarının tüm yönlerini desteklediği vurgulanmaktadır.¹⁰⁶ Söz konusu belge ile AB, tüm devletleri Evrensel İnsan Hakları Beyannamesini ve insan haklarına ilişkin diğer temel belgeleri imzalamaya davet ettiğini belirtmektedir. AB için insan hakları Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organisation-ILO) sözleşmeleri ile

¹⁰⁶ *EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy*, European Council, No: 11855/12, Lüksemburg, 2012.

düzenlenen çalışma koşullarına ilişkin hakları da kapsamaktadır. Bu çerçevede AB temel belgeleri; temel BM insan hakları sözleşmeleri, çalışma standartlarına ilişkin temel ILO sözleşmeleri, AB Temel Hakları Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer bölgesel insan hakları sözleşmeleri ile uygun olduğu durumlarda uluslararası geleneksel hukuk olarak sıralamaktadır.¹⁰⁷

AB, küresel şartlar ve zaman içinde gelişen ticaret politikasına dayalı ilişkiler ile şekillenen normatif gücünü, 2015 yılında yayınladığı “Herkes İçin Ticaret” stratejisi ile de ortaya koymuştur. Strateji ile ön plana çıkan özellik ise AB norm ve değerler bütünüünün bir öncelik olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu şekilde AB’nin değerlerinin küresel ticaret faaliyetlerine nüfuz etmesi için AB, kendisine bir yol haritası belirlemiştir. Ancak AB, ticaret partnerleri ile kurduğu ilişkilerde tek tip bir yaklaşım benimsememektedir. Ülkelerin yapısına ve özelliklerine göre standartlar belirlemektedir.¹⁰⁸ Bu konuda partner ülkelerin yapısı, bulunduğu coğrafya, ticari ilişkilerin yoğunluğu gibi faktörlerin yanında AB’nin ilgili ülkenin beklentileri de belirleyici olabilmektedir.

AB’nin 2015’e gelindiğinde yaklaşımı AB standartlarının küresel düzeyde benimsenmesi konusunun ötesine geçmiş ve diğer bölgelerdeki insanların da yüksek standartlardaki ürünlerden faydalanma hakkı olduğu vurgusu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda ekonomik büyümenin sosyal adalet, insan haklarına saygı, yüksek çalışma ve çevre standartları, sağlık ve güvenliğin korunması kavramları ile bir arada sürdürülmesi ve bunun yalnızca iç politikada değil aynı zamanda dış politikada da geçerli olmasının

¹⁰⁷ *Guidelines On The Analysis Of Human Rights Impacts in Impact Assessments For Trade-Related Policy Initiatives*, European Commission, 2021, <https://circabc.europa.eu/ui/group/7fc51410-46a1-4871-8979-20cce8df0896/library/c23d542d-d668-49c2-b5ca-76885f5b1ae2/details>.

¹⁰⁸ Özge Bozkaya ve Ali Kınca, “Avrupa Birliği’nin Dış Ticaret Stratejisinde Normatif Güç Kullanımı,” *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, 2020, s.266-267.

gerekliliği vurgulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin de önemi ve ticaret politikasına entegre edilmesinde AB'nin öncülük etmesinin gerektiği raporda altı çizilen konular olmuştur. AB kendisini ticaret politikası kanalıyla en az gelişmiş ülkelerin gelişimine katkı sağlayan ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir pazar olan bir yapı olarak görmektedir. Komisyon AB'nin gelişmekte olan ülkeler ile kurulan ilişkiler sayesinde ülkelerin bölgesel ve küresel değer zincirlerine entegre olmasını ve bu zincirlerde yukarılara çıkmasını sağlayarak kalkınmayı desteklediğini belirtmektedir.¹⁰⁹ AB'nin 2015 yılında çıkardığı bahse konu raporda yer alan yaklaşımının, Lizbon ile getirilen bakış açısının yansıması olarak değerlendirilmesi mümkündür. Böylelikle “Birliğin Dış Eylemleri” başlığı altında yer alan dış ticaret politikasının AB için taşıdığı önem ve AB'nin benimsediği değerlerin dünyaya yayılmasında bir araç olarak kullanılması konusundaki beklentisi rapora yansıtılmıştır. AB, Lizbon Antlaşması ile ticaret politikasındaki yaklaşımına yeni bir boyut kazandırarak, 2015 raporu ile dünya üzerinde etki yaratma arzusunu açıkça ortaya koyarken; normatif güç olarak AB kavramı da önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.

2019'da yaptığı konuşmada Komisyon Başkanı Von der Leyen “jeopolitik bir Komisyon”un söz konusu olduğunun altını çizmiş ve AB'yi küresel standart belirleyici olarak betimleyerek hedeflerini, *“AB değerlerini ilerletmek için ittifaklara ve koalisyonlara yatırım yapmak, açık ve adil ticaret yoluyla Avrupa'nın çıkarlarını geliştirip korumak ve ortaklarla işbirliğiyle güçlenmek olarak tanımlamıştır.”* Von der Leyen güçlü ortakların Avrupa'yı güçlü kılacağını önemle belirtmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁹ *Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee of the Regions Trade For All - Towards a more responsible trade and investment policy*, European Commission, 2014, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex%3A52015DC0497>.

¹¹⁰ *Speech By President-Elect Von Der Leyen in the European Parliament*, Strasbourg, European Commission, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_19_6408.

AB, 20 Haziran 2019 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda kabul ettiği “2019-2024 Stratejik Gündem” başlıklı belge ile ise yeni önceliklerini ve bu önceliklere ulaşmak için gerekli olan çalışmaları ortaya koymuştur. Stratejinin dayanağı olarak sayılan dört temel alan arasında “güçlü ve canlı bir ekonomik temel geliştirmek” ile “Avrupa çıkarlarını ve değerlerini küresel düzeyde teşvik etmek” başlıkları da yer almıştır. Belge AB için bir gündem ortaya koyarken AB’nin küresel düzeydeki rolünün güçlenmesine de özellikle vurgu yapmaktadır. Güçlü ve canlı bir ekonomik temel geliştirme hedefi çerçevesinde Konsey’in temel hedefleri arasında ekonomik ve parasal birliği derinleştirmek, bankacılık ve sermaye piyasaları birliğinin tamamlanması, Euro’nun uluslararası rolünün güçlendirilmesi gibi ekonomik ve parasal birliği geliştirme ve derinleştirme hedefi çerçevesinde belirlenmiş öncelikler bulunmaktadır. Bu çerçevede ticaret politikasının önemi ve AB’nin dünyada bu alandaki rolü de vurgulanmış ve gerek ikili gerekse çok taraflı ilişkilerin önemine vurgu yapılarak DTÖ’de bir reform beklentisinin olduğu belirtilmiştir.¹¹¹ DTÖ’de yaşanan tıkanma nedeniyle, AB ikili ve bölgesel düzeydeki ilişkilerini geliştirse de, çok taraflı ve küresel düzeyde bir platform olan DTÖ çerçevesindeki ilişkilerden de vazgeçmemektedir. Dünyada liberal ticaretin genel çerçevesini çizen kurum olarak DTÖ’yü benimseyen AB, reform beklentisi ile DTÖ’nün işlevselliğinin artışı hedeflemektedir.

Günümüzde AB’nin yapısını belirleyen temel belge olan Lizbon Antlaşması ile kurumsal yapısını yeniden düzenleyen ve kendi küresel konumunu da tanımlamayı hedefleyen AB, “Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler” başlığı altında yer alan madde 21 ile dayanak olarak gördüğü ve dış politikasına da yön vereceğine karar verdiği ilkeleri açıklamıştır. Maddenin ilk paragrafı şu şekildedir:

¹¹¹ A New Strategic Agenda 2019-2024, Europan Council, 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/39914/a-new-strategic-agenda-2019-2024.pdf>.

“Birliğin uluslararası alandaki eylemi; kurulmasına, gelişmesine ve genişlemesine ilham kaynağı olan ve dış dünyada desteklemeyi hedeflediği şu ilkelere dayanır: demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı’nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı. Birlik, bu paragrafın birinci alt paragrafında belirtilen ilkeleri paylaşan üçüncü ülkelerle ve uluslararası, bölgesel veya küresel örgütlerle ilişkiler geliştirmek ve ortaklıklar kurmak amacıyla çaba gösterir. Birlik, özellikle Birleşmiş Milletler çerçevesinde, ortak sorunlara çok taraflı çözümler bulunmasını destekler.”¹¹²

Söz konusu maddenin devamında da Birliğin uluslararası alanda kendisi için temel alacağı diğer ilkeler sıralanmıştır. Bu çerçevede demokrasi ve insan haklarına ilişkin temel ilkeler ile ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi gibi liberal bir ekonomi anlayışına dayanan fikirler de 21.maddede yer almıştır. Ayrıca sosyal ve çevresel kalkınma, afetlerle mücadele, sürdürülebilir kaynak kullanımı, iklim değişikliği ile mücadele gibi konular da AB’nin dayanağı olan ilkeler arasında sayılmıştır. Bunların yanında küresel iletişim ve yönetişimin de esas alınacağı vurgulanmıştır.¹¹³ AB’nin kendi iç politikasında esas aldığı değerlerin tümünün küresel düzeyde temel teşkil etmesi fikri Lizbon Antlaşması ile ortaya konulmuştur. Ortak ticaret politikasını Birliğin Dış Eylemleri kapsamında değerlendiren Lizbon Antlaşması, benimsediği temel ilkelerin küresel düzeyde bir dayanak olması için kullanılacak araçların en önemli parçalarından birinin ticaret politikası olduğu yönündeki bağlantıyı Antlaşma metni ile ortaya koymuştur.

¹¹² Consolidated Version of the Union Treaty on European Union, m. 21.

¹¹³ Ibid.

AB'yi bir normatif güç olarak benimsediği değerler açısından incelediğimizde, AB'nin norm yayma konusunda son derece ısrarcı bir yaklaşımı olduğu görülmekle birlikte; bazı durumlarda benimsediği değerleri kendi çıkarları doğrultusunda göz ardı edebilmektedir. Demokrasi, insan hakları ya da çevre gibi alanlarda çağdaş evrensel değerleri özellikle ticaret politikasında vazgeçilmez bir önkoşul gibi yansıtan AB, bazı durumlarda çıkarları ağırlıklı olduğunda önceliği ekonomik ve ticari çıkarlarına vererek söz konusu değerleri ikinci plana atabilmektedir. Dür ve Zimmerman yaptıkları çalışma ile bu konuyu tartışmışlardır. İlk planda görülen büyük ölçüde politika yapıcıların liberal ideoloji etkisinde hareket ettiği fikridir. Bu fikrin temelinde yatan sebep olarak, özellikle 1930'larda ABD'de uygulanan korumacı politikalardan çıkarılan dersler görülmektedir. Ancak Topluluğun 1970'ler ve 80'lerde uyguladığı korumacı politikaları göz önünde bulunduran yaklaşımlar bu bakış açısını kabul etmemektedir. Bazı görüşler ise AB'nin stratejik çıkarlara göre hareket ettiği fikrini öne sürmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, AB'nin farklı alanlarda ya da farklı sektörlerde kendi çıkarlarına göre farklı stratejik önceliklere göre hareket eden bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁴ Görüldüğü gibi, ticari ilişkileri geliştirmek için tüm düzeylerde beklentisini sürdüren AB'nin küresel ilişkilere ilişkin tutumu düzenli olarak raporlanmakta ve bu tutum yalnızca AB için değil, diğer aktörler için de belirleyici olmaktadır. Bahse konu raporlar ile de belirtildiği gibi benimsediği regüle edici tutum, AB'yi dünyada özel bir konuma yerleştirmiş ve hem fiilen hem de literatürde normatif gücü ile anılan bir aktör haline getirmiştir. Bu özelliği neo-liberal kurumsalcı teori tarafından sistemik güç olarak değerlendirilen durumdur. Bu çerçevede bir hegemon güç olmadan bir etki alanı yaratılmış ve politikalar da bu doğrultuda belirlenebilmiştir. Sistemik güç olarak uluslararası alanda normatif etki yaratma özelliği, zamanla güçlenen

¹¹⁴ Andreas Dür ve Hubert Zimmerman, "Introduction: The EU in International Trade Negotiations", *Journal of Common Market Studies*, Vol: 45, No: 11, 2007, s.777-787.

AB, son dönemde strateji belgeleri ve politikalarında söz konusu özelliğini artıracak düzenlemelerini iletirmektedir. Lizbon Antlaşması ise AB'nin bu yönünün kurumsallaşarak kurucu antlaşmaya taşınması sonucunu yaratmıştır.

3. Avrupa Birliği'nin Normatif Gücünü Kullanma Biçimleri

Bölgeselleşme özellikle son dönemde önem kazanmış ve küresel düzeyde ticari ilişkilerde arzulanan liberalleşme düzeyine ulaşılamaması ile daha fazla gündemde yer almış bir olgudur. Rosamond, dünyada serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birlikleri yeni kavramlar olmasa da küresel ekonomik ilişkilerde bölgesel ekonomik blokların öneminin artması ile 1980'lerden itibaren konunun yeniden şekillendiğini belirtmiştir. Bölgeselleşme, küreselleşmeden beklenen sonuçların ortaya çıkamaması ve devletlerin tepki olarak giderek kaybettikleri yetkileri yeniden elde etmesinin bir yolu olarak görülmüştür. Buradaki soru, kurulan bu ilişkinin hükümetlerin yerini alıp alamayacağıdır. Bir diğer soru ise serbest ticaret anlaşmalarının küresel ticaretin yönünü değiştirip değiştirmediği ve bölgesel bir dünyaya mı yoksa küresel bir dünyaya mı yönelindiğidir. Bu teorik soruları ampirik düzeye indirgediğimizde, AB'nin diğer bölgesel entegrasyonlar ile kıyaslanması sorusu karşımıza çıkmaktadır. AB'nin bölgesel entegrasyonun en ileri, en kurumsallaşmış ve derinleşmiş örneği olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁵ Habermas'a göre, ulus-devletlerin yitirdiği özelliklerin yerine ulus-üstü rejimlerin kurulması ve bu özelliklerin daha büyük siyasi yapılar tarafından yerine getirilmesi gerçeği doğmuş, AB de bu gerekliliğin ilk sonucu olmuştur. Bu özelliği ile de AB, "ulus-devletin ötesinde kurulabilecek bir ulus-üstü demokrasi örneğidir."¹¹⁶

¹¹⁵ Ben Rosamond, 2022, s.94-95.

¹¹⁶ Jurgen Habermas, 2018, s.36.

AB, normatif yapısının da etkisiyle dünyada bölgesel işbirliklerini destekleyecek yönde hareket etmektedir. Hatta bazı yaklaşımlara göre bu durum AB'nin dış politikasının bir parçası olarak görülebilir. Bölgeler arası bir ilişkinin başarılı olabilmesi için AB'nin karşısında yer alan işbirliğinin de kendi içinde uyumu sağlamış bir yapı arz etmesi gerekmektedir. Aksi durumda bölgesel örgütün ortak bir hedef etrafında müzakere yürütme gücü bulunmamaktadır. Bu durumda da AB'nin hedeflediği ilişki kurulamamaktadır. Bu durumlarda ise AB'nin ilişkileri bölgeler arası olmaktan uzaklaştırıp ikili ya da daha dar bölgeyi görüşmelere döndürdüğü görülmektedir. AB'nin kendi sahip olduğu yapıyı “bir başarı hikayesi” olarak göstermesi dünyaya aynı yapının yayılması yönündeki politikasının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁷ Bir bölgede bölgesel entegrasyonun varlığı bölgeler arası ilişkilere de olumlu etki yapmaktadır. Bölgesel bir işbirliği, ülkelerin AB karşısındaki müzakere gücünü de artırmaktadır.¹¹⁸ Dolayısıyla kendi içinde bütünleşme yolunda daha ileri adımlar atan bölgesel entegrasyon örgütlerinin AB ile ilişki kurması daha muhtemel olmaktadır. Aksi takdirde her bir ülkenin beklentisi devreye girerek sürecin ilerlemesinin önünde engel teşkil etmektedir. Bu durumda AB, söz konusu devletler ile tek tek görüşme ve ilişkilerini bu çerçevede şekillendirme yoluna gitmektedir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Güney Doğu Asya bölgesi için de durum bu şekilde olmuş ve ASEAN ile AB arasında başlayan ilişkilerde ilerleme sağlanamaması ile görüşmeler ikili düzeye çekilmiştir.

AB'nin bölgeler arası anlaşmalarda genellikle kapsamlı ve iddialı bir anlaşmayı hedeflediği ancak karşı taraftaki bölgesel örgütte eşgüdüm sağlanamadığı durumlarda ortak bir pozisyon belirlenemediği ve müzakerelerin AB'nin hedeflediği biçimde yürümediği görülmektedir. Meissner'e göre AB'nin bölgelerarası anlaşmalar için daha az

¹¹⁷ Katharina L. Meissner, “Cohesion, (non-)Domination, and Regional Organisations in the EU-SADC EPA Negotiations”, *GLOBUS: Research Papers*, No: 6, 2020, s. 6.

¹¹⁸ Ibid, s. 6.

iddialı metinler hedeflemesi bölgesel örgütler ile ilişkilerinde başarıyı artırabilecektir. AB, bölgesel düzeyde başarı sağlayamadığı durumda, ikili anlaşmalara yönelmektedir. Meissner, bu durumu pragmatik bir adaptasyon olarak görmekte ve kendi değerlerine dayanan idealizmden, ticari çıkarlara dayanan realizme geçiş olarak nitelendirmektedir.¹¹⁹ Meissner'ın yaptığı değerlendirmede de görüldüğü gibi, AB'nin kendi değerlerini yayması asıl olarak bölgeselleşme yaklaşımını yayma olarak görülmektedir. Hatta Meissner, AB'nin bu eğilimini bölgesel entegrasyon konusunda kendi başarı hikayesini ihraç etme hedefi olarak açıklamaktadır.¹²⁰ AB'nin bölgeler arası ilişki kurma hedefinde de görüldüğü gibi, AB hedeflerini çıkarları doğrultusunda şekillendirebilmektedir. Bu şekilde politikaları küresel düzeyde etki yaratmaktadır.

AB'nin bölgeselleşme konusunda kendi yaklaşımını dünya geneline yayma eğilimi öncelikle AB üyesi ülkeler arasında daha zorlayıcı yöntemlerle yayılma ve sonrasında diğer bölgelere doğru yayma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Diğer bölgelere kendi görüşlerini yayma konusunda AB'nin yöntemi "koşulluluk"tur. Koşulluluk, olumlu ya da olumsuz teşvikler yoluyla diğer aktörlerin tercihlerini etkileme yöntemidir. Başka bir yöntem olan kapasite geliştirmeyle ise diğer aktörlere ek kaynaklar sağlanarak buna göre stratejik seçimler yapılmasının sağlanması hedeflenmektedir. Üçüncü bir yöntem olarak görülen sosyalleşme ise sosyal inşacı teori tarafından ortaya konulmuştur. Aktörlerin uluslararası toplumda kabul görmek için gerekli normları ve kuralları içselleştirmesi teşvik edilmektedir. Dördüncü yöntem olarak "ikna" tekniği kullanılmaktadır. İletişimsel rasyonelliğe veya tartışma mantığına dayanan bu yöntemde aktörlerin tartışarak birbirlerini ikna etmesi esas alınmaktadır. AB de kendi güvenliği,

¹¹⁹ Katharina L. Meissner, "The EU and World Regions: Multilateralism, Bilateralism, and Commercial Realism," *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policies*, Eds. San Bilal ve Bernard Hoekman, 2019, s.42.

¹²⁰ Ibid, 2019, s.41.

istikrarı ve refahı için kendi sınırları dışında da bölgesel entegrasyonu teşvik ederken bu yöntemleri kullanmaktadır. AB'nin dış politikasının önemli bir parçası haline gelmiş olan bu tutuma ilişkin olarak AB, siyasi diyalog ile işbirliklerinde tartışma ve ikna süreçleri yöntemlerini kullanmaktadır. Son yöntem ise öykünmedir. Burada herhangi bir zorlayıcı davranış olmadan, olumlu sonuç yaratan tecrübelerden örnek alınarak benzer davranışlarda bulunulmasını teşvik edilmektedir.¹²¹

AB'nin diğer aktörlerle kurduğu ilişki biçimlerine baktığımızda bu yöntemlerin genel olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ticaret anlaşmalarının imzalanmasında “müzakere” olarak karşımıza çıkan süreç, AB'nin normatif gücü sayesinde özellikle karşısındaki aktörün gücüne bağlı olarak, AB normlarının ticaret partneri tarafından benimsenmesi şeklinde görülmektedir.

AB'nin normatif gücünü hangi politikalar kanalıyla kullandığı sorusu söz konusu olduğunda, en önde gelen politika alanları genişleme politikası, ticaret politikası ve komşuluk politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan AB'nin çeşitli alanlarda imzaladığı anlaşmalar olabilmektedir. Bu anlaşmalardan bazıları söz konusu üç politika alanında olabildiği gibi, bazen başka alanlarda işbirliği amacıyla da yapılabilir. Sektör bazlı işbirliği anlaşmaları, kapsamlı ekonomi ve ticaret anlaşmaları ya da çeşitli alanlarda işbirliği amacıyla yapılan ortaklık anlaşmaları bu anlaşmalara verilebilecek örneklerdir. Bu tür anlaşmalar da AB'nin etki alanını genişletmek ve AB normlarını yaymak için aracılık etmektedir.

AB'nin uluslararası örgütlerdeki üyelikleri de normların yayılmasında etkili olmaktadır. Gerek siyasi gücü gerekse standart belirleyici yapısı ile AB, uluslararası

¹²¹ Tanja A. Börzel ve Thomas Risse, “Diffusing (inter-) Regionalism: the EU as a model of regional integration”, *Kolleg-Forscherguppe(KFG) Working Paper Series: The Transformative Power of Europe*, No: 7, 2009, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-368027>, s.6-9.

örgütlerin belirleyici aktörlerindendir. AB'nin dünyada yarattığı etkinin ve belirleyiciliğinin en önemli göstergelerinden biri olan standartlar, çok çeşitli sektörlerde ortaya konulmaktadır. Uluslararası ticarete önemli bir kriter olan AB standartları, küresel düzeyde kabul görmektedir. Bu durum bir yandan fiili ticaret yoluyla gerçekleşirken, bir yandan da uluslararası standartların belirlenmesinde etkili olmak yoluyla gerçekleşmektedir. Bazı alanlarda uluslararası standart belirleyici kuruluşlar AB standartlarını temel almaktadır. Bu alanların örneklerinden biri gıda güvenilirliği alanıdır. AB'nin gıda güvenilirliği konusundaki yüksek ve itibarlı standartları, bu alanda faaliyet gösteren Codex Alimentarius Komisyonu tarafından kabul görmekte ve küresel standartların belirlenmesinde kullanılmaktadır.

AB'nin norm koyucu etkisini kullandığı bir diğer politika alanı ise sürdürülebilir kalkındır. BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni kendisi için ilke olarak belirleyen AB, bu alanda küresel düzeyde faaliyet göstermekte ve destek vermektedir. AB'nin bir alanda finansman ya da teknik destek sağlaması ve işbirliği yapmasının her zaman koşulluluk ilkesine dayandığı bilinmektedir. Dünyanın çeşitli coğrafyalarında bu alanda yürüttüğü faaliyetlerinde de kendi norm ve ilkelerini yayma çabası görülmektedir. Bu çerçevede çalışmamızın temel konusu olan Güney Doğu Asya ile yürüttüğü ilişkilerde de kalkınma hedefleri belirleyicidir.

Bu alanların hepsi AB'nin etki alanını genişletmesinin kanalları olmakla birlikte; küresel düzeyde etki yaratmasının en önemli yolu ticaret politikasıdır. En etkili üç alandan ikisi olan genişleme politikası ve komşuluk politikası belirli bir coğrafya ile sınırlı kalırken ticaret politikası küresel düzeyde etkilidir. Ayrıca ticaret politikası ile kurulan ilişkiler diğer politika alanlarının da etkilenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla diğer politika alanları çerçevesinde AB müktesebatına uygunluk gerektiren politika alanları oluşmaktadır. Bu alanların başında ürün standartları gelmekle birlikte; rekabet politikası,

sosyal politika, kalkınma politikası, çevre politikası gibi pek çok alan ticaret politikası ile kurulan ilişkilerden etkilenmektedir. AB, kurduğu ilişkilerde partnerlerinin bu alanlardaki düzenlemeleri konusunda da belirleyici olmaktadır.

Bu ilişki biçimlerinin hepsi AB'nin bir küresel güç olarak konumunu belirleme, başta yakın coğrafyası olmak üzere küresel düzeyde ilişkilerini geliştirme, hem etki alanı hem de ekonomik ilişkiler bağlamında güçlü ilişkiler kurması için kullandığı yollardır. Sonuçta AB, bir normatif güç haline gelmiştir.

Diğer taraftan ise AB'nin dünyada kural koyucu normatif bir güç haline gelmesi ile “Avrupalılaşıma” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Literatürde farklı anlamlarda kullanılan “Avrupalılaşıma”, Birlik içinde geçirilen dönüşümün doğal sonucu olan Avrupalı ülkelerin geçirdiği değişim ve dönüşüm olarak algılanmaktadır. Bu yönüyle uluslararası alana ulusal algıyla bakılmamasını ve Avrupa düzeyinde kurumsal alışkanlıkları ifade etmektedir. Bu durum yalnızca ulusal düzeyden Birlik düzeyine bir çıkışı değil, aynı zamanda birliğin ulusal kurumları ve alışkanlıkları belirlemesini ifade eder. Diğer yandan da Avrupa dışındaki devletlerin Avrupa'ya öykünerek bazı kurumlar ve yapıları taklit etmesi ve örnek almasıdır.¹²² AB'ye bu özelliği veren, ekonomik büyüklüğü, uluslararası ticari ilişkilerdeki etkinliği, çok sayıda ülkenin ekonomi alanında bir araya gelerek ortak bir müktesebat ile kendisine etki alanı yaratmış olmasıdır.

AB'nin normatif etkisi söz konusu olduğunda, AB'nin etki alanı yaratmak konusunda kullandığı araçların en başında gelen unsur, daha önce de ifade edildiği gibi, genişleme politikasıdır. Bu çerçevede yeni üye kabulü ile AB müktesebatının bu üye tarafından benimsenmesi sağlanmaktadır. Üye sayısının zaman içinde 6 ülkeden 27 ülkeye çıkmış olması, AB etki alanı açısından değerlendirildiğinde önemli bir

¹²² Ibid, 2019, s.102-103.

genişlemedir. Kendi sistemini empoze etmek ve değerlerin yayılmasında genişleme, çok etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır.¹²³ Diğer ilişki türlerinde ise AB müktesebatını tamamıyla benimseme gibi bir durum söz konusu değildir. Kurulan ilişkinin çeşidine göre uyumlanma gerekliliğinin seviyeleri değişmektedir. AB yakın coğrafyasındaki ülkeler ile ilişkilerini düzenlemek için 2004 yılında komşuluk politikasını başlatmıştır. Amacı komşu coğrafyalarda istikrar, güvenlik ve refahın sağlanması olan politika, işbirliği ve etkin ortaklık ilişkileri kurulması yaklaşımına dayanmaktadır. Öncelikli alanlarda komşu ülkeler ile birlikte çalışılmasını öngören ortaklık ilişkisinin; ortak değerlerin paylaşımı, demokrasinin yayılması, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve sosyal uyum konularında kurulacak ilişkiler üzerinde inşa edilmesi öngörülmüştür. 2015 yılında revize edilen Komşuluk Politikası'na bu değişim ile 3 ortak işbirliği alanı daha eklenmiştir. Bunlar; istikrar için ekonomik kalkınma, güvenlik ile göç ve hareketlilik olarak belirlenmiştir. İşbirliği ve ortaklık üzerine inşa edilmiş olan Komşuluk Politikası, politikanın kapsamının belirlenmesinden de görülebileceği gibi AB değerlerinin komşu coğrafyalarda bulunan devletlere aktarımını içermektedir. AB sınırlarına komşu olmakla birlikte, aday ülke statüsüne sahip olmayan ya da AB ile ortaklık ilişkisi bulunmayan ülkeler farklı bir politika ile AB değerlerine bağlanmaya çalışılmıştır.¹²⁴ Komşuluk politikasında farklılaşma, AB'nin komşularıyla ilişkilerinin yol gösterici ilkesidir. Politika alanına dahil devletlerin AB ile ilişkilerine yönelik farklı istekleri AB tarafından dikkate alınmakta ve kurulan ortaklıklarda farklı yaklaşımlar benimsenmektedir. Her devlet için farklı bir yol izlenmesi ile partnerlerin değerleri benimseme arzusu artırılmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde söz konusu devletler ile etkileşim derinleştirilirken; politika

¹²³ Anu Bradford, 2019, s.69.

¹²⁴ Ibid, s.88.

çerçevesindeki devletlerin AB pazarına, düzenleyici alanına, standartlarına ve kurumlarına daha fazla erişimine olanak sağlanması hedeflenmektedir.¹²⁵

Genişleme ve Komşuluk Politikası araçlarının yanında, tezin çalışma alanını da oluşturan ticaret politikası AB'nin küresel anlamdaki rolünü şekillendiren ve normatif yaklaşımının entegre edildiği en önemli alanlardan biridir. Normatif değerlere vurgu yapılması için de ticaret politikası Birlik tarafından kullanılmaktadır. AB, evrensel değerler olarak görülen insan hakları, hukukun üstünlüğü, çevre şartları, sürdürülebilir kalkınma gibi konular için benimsediği normları üçüncü devletlere sunmaktadır. Bu süreçte AB'nin normatif gücünü kullanırken etkili olmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri pazar payıdır.¹²⁶ Sahip olduğu pazar payı AB'yi küresel ekonomik ilişkilerde en önemli aktörlerden biri haline getirmiş ve önemli bir etki alanına sahip olmasını sağlamıştır. AB pazarı gibi bir alana ihracat potansiyelini değerlendirmek isteyen diğer devletler, AB ile yapacakları ticaret anlaşmalarını yükledikleri önem gereği AB'nin normatif duruşunu kabullenmektedir. AB'nin ilişki kurduğu devletlerden bazılarına tek taraflı imtiyazlar sağladığı düşünüldüğünde, ticaret ortaklarının AB'nin normatif kural koyucu tutumuna karşı koyma seçeneğinin olmadığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede AB, bazı ticaret anlaşmalarında koşullu uygulamalara yer vermekte ve koşullarının hayata geçirilmesi için yardım ve fon da sağlamaktadır.

Manners normatif güç kavramını tartışırken, normatif güç kavramının AB'yi dünya siyasetinde normatif bir şekilde hareket etmeye yatkın hale getirdiğini ifade etmektedir. AB, kendi normlarını uluslararası sisteme yaymak ve uluslararası sistemdeki normları değiştirmek üzere hareket etmektedir. Ancak normatif güç kavramı, aslında

¹²⁵“European Neighbourhood Policy”, European Commission, 2021, https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy_en, Erişim tarihi: 10.12.2023.

¹²⁶ Özge Bozkaya ve Ali Kıncal, 2020, s.257.

AB'nin normatif bir temel üzerine inşa edildiğini belirtmez. Burada önemli olan normatif güç kavramının AB'yi uluslararası alanda normatif bir şekilde hareket etmeye yatkın hale getiriyor olmasıdır.¹²⁷ Bu AB'nin ikili ilişkilerinde olduğu kadar uluslararası alandaki ilişkilerine de etki etmektedir. Uluslararası örgütlerdeki ve standart belirlenmesindeki etkisi yoluyla da AB'nin bir etki alanı yaratmakta olduğu bilinmektedir. AB'nin norm belirleyici özelliği herşeyden önce onun yumuşak gücünü artıran ve düzenleyici gücünün gerek AB içinde gerekse dışında kabul görmesini sağlayan bir durum yaratmaktadır. AB kurallarının genel kabul görmesi durumu, uluslararası platformda AB standartlarına itiraz edilmesi ihtimalini düşürmektedir.¹²⁸

Konuya neo-liberal kurumsalcı bir yaklaşım ile baktığımızda, Keohane ve Nye'nin ulusötesi ilişkilerin devletleri, hiçbirinin kontrolünde olmayan güçlere bağımlı hale getirebileceğini belirttiklerini görüyoruz. Bunun yanında bazen de bazı hükümetlerin diğerleri üzerinde kullanabileceği yeni etki araçları yaratarak daha az eşitlikçi sonuçlar alınabileceği de belirtilmiştir.¹²⁹ Buna göre, oluşan kurumlar yeni bir çerçeve oluşturarak yeni ilişkiler ve yeni bağımlılıklar kurmaktadır. Bu ilişkiler büyük ölçüde eşitler arası ilişkiler olmakla birlikte, zaman zaman da devletlerin ağırlıkları az da olsa değişebilmektedir. Bu durum AB'nin uluslararası örgütlerdeki ve standart belirleyici kurumlardaki yerini açıklamamız için doğru bir bakış açısı sunmaktadır. Özellikle uluslararası ticareti etkileyecek kararların alındığı platformlarda AB'nin yönlendirici bir etkisinin olduğunu söylememiz mümkündür.

AB'nin etki alanını anlatmak amacıyla Komisyon, gelişmekte olan piyasaların kendi düzenleyici çerçevelerini geliştirirken AB'nin kendi reform süreçlerindeki

¹²⁷ Ian Manners, 2002, s.252.

¹²⁸ Anu Bradford, 2019, s.89.

¹²⁹ Joseph S. Nye, Jr., and Robert O. Keohane, 1971, s.340.

uzmanlığından yararlanmak amacıyla AB entegrasyonunu yakından incelediğini belirtmektedir. Bu durum AB pazarına erişim kolaylığı sağlama amacı taşısa da bir yandan da AB'nin model olarak benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan piyasaya sahip devletler, AB modelini doğrudan benimsemese de kendilerine örnek olarak almakta ve temel ilkeleri benimsemektedir.¹³⁰ Daha önce de belirtildiği gibi, bu yaklaşım ile liberal yaklaşımın ne derece uyumlu olduğu da tartışılmıştır. Bir taraftan liberal bir yaklaşımla serbestleşmeyi öngören AB, diğer yandan belirli kuralları empoze etmekte olduğu için hem liberalleşmede hem de hassasiyetlerinde ne derece samimi olduğu konusunda eleştiriler olabilmektedir. Koyulan kuralların gerçekten gerekliliği ile ticari bir korumacılık arasındaki çizginin aşılabilme ihtimali olduğu ve aşılma durumunda da AB'nin bunu tazmin etmesi gerektiği belirtilmektedir.¹³¹ Bu sorunun aşılmasında en önemli önlem çok taraflı sistem içinde kuralların belirlenmesi ve bu kurallara riayet edilmesinin sıkı bir biçimde denetlenmesidir. Böyle bir sistem için de en uygun zemin DTÖ'dür. Bazı alanlarda DTÖ çerçevesinde düzgün işleyen bir denetim mekanizması kurulmuş durumdadır. Örneğin sağlık ve bitki sağlığı (SPS) önlemleri ya da ticarete teknik engeller (TBT) önlemleri. Her iki alanda da konuya özel anlaşmalar ile kurallar ortaya konulmuştur. Bu şekilde hangi önlemin hedefe yönelik olduğu, hangisinin ticarete teknik engel sayılacağı belirlenmiştir. Devletlerin birbirlerinin uygulamalarını takip edebilmeleri ve kendi uygulamalarını bu doğrultuda belirlemeleri amacıyla bildirim mekanizmaları kurulmuş ve üyeler uygulamaya uygun bir biçimde hareket etmesi de sağlanmıştır. Gerekli tüm alanlarda bu tür mekanizmalar kurulması, tüm üye devletlerin uygulamalarının takibi açısından faydalı olacak ve tartışmaları sona erdirecektir. Son dönemde çevre politikasına ilişkin benzer tartışmalar AB'nin AYM'yi kabulü ve ticaret

¹³⁰ *Global Europe: A Stronger Partnership To Deliver Market Access For European Exporters* 2007.

¹³¹ Sophie Meunir ve Kalypso Nicolaidis, 2006, s.922.

partnerlerinden de uygulanmasını beklemesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. AB'nin uygulamayı yalnızca çevresel kaygılar ile bu derece ön planda tuttuğu konusunda tartışmalar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda DTÖ bünyesinde konuya ilişkin bir çerçeve anlaşma imzalanması dikkate değer bir seçenek olarak durmaktadır.

Damro da AB'nin DTÖ'yü kendi dışsallaştırıcı etkisini ortaya koymak için bir araç olarak kullandığını ifade etmektedir. Buna göre AB, DTÖ'nün Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasını (AHM) bir araç olarak kullanmaktadır. Sisteme uygun hareket etmeyen DTÖ üyesi ülkelerin uygulamalarını şikayete konu ederek AB, ticaret yaptığı ülkelerin sisteme uygun hareket etmesini sağlamayı hedeflemektedir.¹³² DTÖ sisteminde AHM, üye devletlerin düzenlemelerini DTÖ kurallarına uygun şekilde gerçekleştirmelerini sağlamanın bir yolu olarak kullanılmaktadır. AB'nin DTÖ çerçevesinde kurduğu ilişkiler ve temsil biçimi, uluslararası örgütlere üyelik ve ticaret politikası ile yön verme yoluyla etki alanı yaratmasının etkili bir örneğidir. AB, pek çok farklı kanal ile norm belirleyici bir aktör olma özelliğini küresel düzeyde kullanmaktadır. Bu açıdan en etkili alan AB'nin en gelişmiş ve köklü ortak politika alanı olan, ortak ticaret politikasıdır.

Ticari ilişkilerdeki etkinliği bahse konu ederken konuyu yalnızca ticaret hacmi yönüyle ele almak eksik bir yaklaşım olacaktır. AB, pek çok ülke için pazar olanağı yaratırken bunu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrıcalıklı bir biçimde yapıyor olması ile de özel bir konuma sahiptir. Bu özel konumun içinde AB'nin en önemli özelliği, işbirliği yoluyla refahı artırıp ortak kurumlar kurulması fikrinin başarıya ulaşmış olması ve dünyanın farklı bölgeleri için de rol-model olabilmesidir. Afrika Birliği, Mercosur, ASEAN gibi uluslararası örgütler ekonomik işbirlikleri ile bölgelerinde ve dünyada birer güç olma hedefiyle hareket etmektedir. Diğer taraftan bölgesel işbirliği

¹³² Chad Damro, 2012, s. 695-696.

girişimleri AB ile kurdukları ilişki ile bölgelerarası işbirliğini de küresel alanda güçlendirmektedir. Sonuçta AB ile söz konusu bölgeler arasındaki ilişkiler yoğunlaşmakta ve ticari ilişkiler artırılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TİCARET POLİTİKASI

A. Avrupa Birliği Entegrasyon Süreci

1. Entegrasyon Fikrinin Ortaya Çıkışı

Avrupa’da gelişen ulusüstü entegrasyon girişiminin temelini ticaret politikası oluşturmaktadır. Üye devletler arasında bir gümrük birliği kurulması ile ilk adımları atılan ortak ticaret politikası; günümüzde yalnızca AB üyesi devletler açısından değil, küresel düzeyde etkili bir politika alanı haline gelmiştir. Bu alanda AB üyesi devletler için yetki tamamen üye devletlerden Birlik düzeyine aktarılmıştır. Entegrasyon sürecinin başında, yetkinin ortaklaştırılması fikri üye devletler için oldukça büyük bir egemenlik devri olarak görülmüştür. Bununla birlikte ortak pazarın ulusüstü bir esasta kurulması için bu önemli egemenlik devri konusunda üye devletler ikna olmuşlardır.

Avrupa’da bir birlik kurulması fikri 20. yüzyıldan çok öncelere dayanmaktadır. Kıtada, imparatorluk geçmişleri ya da ortak tehditlere karşı Haçlı Seferleri örneğinde olduğu gibi birlikte hareket edilmesi deneyimleri bulunmaktadır.¹³³ Ne varki, fikir çok öncelere dayansa da bu fikrin hayata geçirilmesi ancak kıtanın iki büyük savaşla sarsılmasından sonra mümkün olabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra işbirliği yoluyla kıtanın savaşlardan uzak tutulması amacı ile ekonomik ve siyasi alanlarda işbirliği çabaları görülmeye başlanmış fakat karşılık bulamamıştır. Ekonomik alandaki başarıya ve aradan geçen uzun zamana rağmen günümüzde hala siyasi birlik fikri Avrupa için muhtemel gözükmemektedir. Ekonomik alanda ise kömür ve çelik sektörleri ile

¹³³ Haluk Özdemir, 2019, s.149.

başlayan adımlar, zamanla çok geniş bir alanı kapsayan ileri bir entegrasyon düzeyine ulaşmıştır.

Savaş sonrası dönemin savaşın kendisinden kaynaklanan ya da yeni dönemin şartlarından kaynaklanan çeşitli nedenlerle Avrupa bütünleşmesine uygun zemin hazırladığı kabul edilen bir gerçektir. Ancak Özdemir bu dönemin uygun koşulları yaratmasının en önemli nedenini; “*Avrupa kıtasının ve kıtadaki aktörlerin dünya çapında bir güç olma özelliklerini kaybetmiş olmaları*” olarak nitelendirmiştir. Genel olarak entegrasyon çabasının olumlu sonuç vermesini, tarih boyunca dünyayı Avrupa merkezli olarak algılayan kıta ülkelerinin savaş sonrası dönemde hem kıtanın gördüğü zarar hem de değişen dengeler nedeniyle işbirliği yoluyla dünyada tekrar bir güç olma çabasının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.¹³⁴ Bu gelişmeleri değerlendirirken söz konusu dönemde, Avrupa’da ortaya çıkan uluslararası örgüt kurma çabalarının, aslında asıl hedefinin bir ekonomik entegrasyon kurulması olmadığını belirtmek gerekir. Burada asıl amaç, ulusal ekonomilerin yeniden inşası olmuştur.¹³⁵ Avrupa bütünleşmesinin fikir babası Jean Monnet dekolonizasyonun kaçınılmaz hale geldiğini ve küçük devletlerin sahip olduğu küçük pazarlar ile ekonomik refahın sağlanamadığını görmüş ve sürecin başlangıcı için adımları atarken bütünleşme yoluyla pazarı ve dolayısıyla refahı artırmayı hedeflemiştir.¹³⁶ Bu hedefin başarıya ulaştığını ve AB’nin bir blok olarak dünyanın en önemli ekonomik aktörleri arasında yerini aldığını görmekteyiz.

Ulusal ekonomilerin ayağa kaldırılması hedefi ile başlanan yol, zaman içinde ileri bir entegrasyon şekline dönüşmüştür. Neo-fonksiyonalist teori tarafından spill-over etkisi olarak adlandırılan ve bir alandaki entegrasyonun diğer alanlara da sirayet edecek

¹³⁴ Ibid, s.162.

¹³⁵ Desmond Dinan, *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 4. Baskı, Palgrave Macmillan, 2010, s.25.

¹³⁶ Haluk Özdemir, 2019, s.174.

olmasının öngörüldüğü süreç, AB'nin ticaret politikası ile hayata geçmiştir. Serbest dolaşım, ortak tarım politikası, ulaştırma politikası, rekabet politikası, bölgesel politika, sosyal politika alanlarındaki eşgüdüm, Roma Antlaşması'nda öngörüldüğü şekilde gümrük birliğinin kurulmasını izleyen ortak politika alanları olmuştur. Bir yandan ulus-üstü yapının güçlenmesine yol açan ticaret politikası, diğer yandan da yeni politika alanlarında işbirliğinin artması gereğini yaratarak bu alanların gelişimini sağlamıştır. Bu alanlarda işbirliği ticaret politikasının sağlıklı ilerlemesinin bir gereği olarak gelişmiştir. AB, kurmuş olduğu yapı ve entegrasyonun gelmiş olduğu seviye itibari ile, günümüzde dünyada özel bir örnek olarak nitelendirilebilir bir konumdadır. Bir barış projesi ve Avrupa kıtası için bir kalkınma hamlesi olarak başlayan Avrupa entegrasyonu aradan geçen süreç sonunda, ekonomik entegrasyon açısından başta tahayyül edilenin çok ötesine geçebilmiştir. Bir gümrük birliği kurulması ile başlanan ekonomik entegrasyon süreci, ekonomik ve parasal birliğin kurulması ile neticelenmiştir.

AB'nin entegrasyon sürecinin anlaşılmasına da ışık tutması açısından ekonomik entegrasyon çeşitlerini incelemek önem arz etmektedir. Bu çerçevede ekonomik entegrasyon çeşitleri 5 aşamada ele alınmaktadır. Ekonomik entegrasyonun en dar çeşidi tercihli ticaret anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalarda yalnızca mal ticareti üzerinden ve belirli malları kapsayacak şekilde; tek taraflı ya da karşılıklı olarak tavizler verilmektedir. Bir ileri aşama olan serbest ticaret bölgelerinde iki taraf birbirlerine karşı gümrük vergileri ve eş etkili sınırlamaları kaldırmakta, ancak üçüncü devletlere karşı ortak bir gümrük tarifesi rejimi belirlememektedir. Bu yönüyle serbest ticaret bölgeleri, bir sonraki aşama olan gümrük birliklerinden ayrılmaktadır. Gümrük birliklerinde birbirlerine karşı gümrük tarifeleri ve eş etkili uygulamaları kaldıran taraflar aynı zamanda üçüncü devletlere karşı da ortak bir gümrük rejimi belirlemekte ve uygulamaktadır. Gümrük birliğinden daha ileri bir aşama olan ortak pazar ise mal ticareti ile sınırlı kalmamakta ve devreye üretim

faktörlerinin serbest dolaşımı girmektedir. Bunlar işgücü, hizmetler ve sermayedir. İşgücü, hizmetler ve sermayenin serbest dolaşımı sonucunda ortak pazar kurulmaktadır. İktisadi birlik ise ekonomik entegrasyonun en ileri aşamasıdır. Ekonomik ve parasal birliğin kurulmasını ifade etmektedir. Bu aşamaya gelen bir entegrasyon ise ekonomi ve maliye politikalarının da koordinasyonunu gerektirmekte ve devletlerin ekonomi politikalarındaki yetkilerini bir ölçüde de olsa yeni kurulan birliğin organlarına devretmeleri söz konusu olmaktadır. Bu aşama artık, tek para ve tek bankacılık sistemini ve ortak bir maliye politikası ile ekonomi politikasını gerektirmektedir. Taraflar arasında kur politikası koordinasyonu ile, ticareti de etkileyebilecek kur dalgalanmalarının önüne geçilmesi hedeflenmektedir.¹³⁷

Tüm bu ekonomik entegrasyon çeşitlerine ilişkin örnekleri görmek için AB'nin tarihçesini ve kurduğu ekonomik ilişkileri incelemek yeterlidir. AB'nin üçüncü taraflar ile kurulan ticari işbirlikleri ekonomik entegrasyonun aşamaları için verilen örneklerin tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri ve gümrük birliği aşamalarına ilişkin örnekleri içermektedir. Diğer taraftan kendi entegrasyon sürecine gümrük birliği ile başlayan ve sırasıyla önce sermaye, hizmetler ve işgücünün serbest dolaşımı ile ortak pazarı kuran AB, nihayetinde ekonomik ve parasal birliği kurarak ekonomik birlik aşamasını tamamlamıştır. Bu süreçte ortak para birimine geçen AB, bunun için gerekli olan aşamaları da zaman içinde tamamlamıştır. Kur koordinasyonu sistemi son derece erken bir dönemde Avrupa Para Yılanı ile hedeflenmiş ve ortak pazarın kuruluşunun ardından ortak para birimi için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Avrupa Merkez Bankası'nın kuruluşu 1998'de gerçekleştirilmiş ve 1999 yılında Euro ortak para birimi olarak kabul edilerek dolaşıma girmiştir.

¹³⁷ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2001, s.205.

Ekonomik entegrasyon sürecini ele alırken Rosamond, hükümetlerarasıcılığa yön vermiş önemli isimlerden olan Moravcsik'in entegrasyonun temel kaynağının devletlerin çıkarlarında ve Brüksel'e taşıdıkları güçlerinde olduğu fikrine vurgu yapmaktadır. Moravcsik entegrasyonu üye devletler ve onların kurdukları koalisyonun çıktısı olarak görmektedir. Tek Avrupa Senedi'ni ise 1980'lerin başında güçlü üye devletlerin çıkarlarının neoliberal bir gündemi gerektirmesinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Hatta entegrasyonu devletler ne şekil verirse öyle olacak bir yapı olarak ele almaktadır. Rosamond; Keohane ve Hoffmann'ın ise AB'nin hükümetlerarası tartışmalar temelinde şekillendiğini ve Tek Avrupa Senedi'nin dahi bu anlayışı yansıttığını belirtmiştir. Buna göre AB'yi devletlerin egemenliklerini aktardıkları uluslarüstü bir ağ olarak görmek mümkündür. Rosamond'a göre kurumsalcı yaklaşımlar da ulusal hükümetleri entegrasyonun öncül faktörü olarak görmektedir. Neoliberal kurumsalcılık bu sürece kurumları dahil etmiştir. Buna göre entegrasyonda devletler çıkarlarını anarşik bir ortamda sürdürmektedir ve bu durum kurumlar aracılığıyla düzenlenmektedir.¹³⁸ Bu yaklaşıma göre entegrasyon sürecinde bir yetki devri yaşanıyor olsa da sürecin temelinde üye devletlerin ve hükümetlerinin kararları yatmaktadır.

AB bütünleşmesi başlangıcından bugüne değerlendirildiğinde, öngörülen ile bugün gelinen durumun bazı açılardan örtüştüğü bazılarında ise beklentilerin dışında gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Bu açıdan süreci tarihsel gelişmeler kadar ülkelerin beklentilerindeki dönüşümlerin de etkilediğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Avrupa'da ekonomik işbirliği alanlarının karşılık bulması devletlerin, ekonomilerin yeniden canlanması hedefini taşımasına dayanmaktadır.

¹³⁸ Ben Rosamond, "Understanding European Unity: The Limits of NationState-centric Integration Theory", *The European Legacy: Toward New Paradigms Politics Unit*, Fourth International Conference of the International Society for the study of European Ideas, Oxford Brookes University, Birleşik Krallık, 1996, s.292.

Genel olarak bakıldığında ise AB'nin uluslararası ticarete yaklaşımı, küreselleşmenin AB için refahın sağlanmasına katkı yaptığı yönündedir. Bu nedenle AB, ticaret politikasında “dengeli ve yenilikçi” bir yaklaşımı benimsemektedir. Sistemin rekabetçi ve refah sağlayıcı bir yapıda olmasının adil bir yaklaşım olduğu ve bunun için de kurallara dayalı bir sisteme bağlı olunmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Bu kuralların oluşturulması ve çevresel, sosyal ve işçilerin korunmasına ilişkin haklar, temel haklar, kamu yararının gözetilmesi gibi alanlarda evrensel değerlerin teşviki için ticari ortaklıklar kurulması AB tarafından önemli görülmektedir. Ticaret politikasında AB, şeffaf, güvenilir, tüm vatandaşlara fayda sağlayan, gerek teknolojik gerekse ekonomik açılardan güncel şartlara uyum sağlayabilen bir yapı hedeflediğini 2017 yılında ticaret politikasına ilişkin olarak hazırladığı raporda da ifade etmiştir. Ticaret politikasını ele alırken, söz konusu politikanın kapsamına ilişkin AB'nin yaklaşımını da göz ardı etmemekte fayda bulunmaktadır. Bu çerçevede AB organları tarafından alınan açık kararlar ile AB'nin bir tasarrufuna dayanan politikaların bütünü AB ticaret politikasını oluşturmaktadır.¹³⁹

2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte barışı kurma ve kalıcı hale getirme yönünde bir gerekliliğin olduğu fikri ile başlayan Avrupa bütünleşmesi serüveni, günümüzde dünyadaki en ileri entegrasyon düzeyine sahip uluslar üstü yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. En önemli hedef olan barışa ulaşmak hedefi ile birlikte siyasi kaygılar, ekonomik beklentiler ve teknik alanlarda işbirliği amacı gibi farklı faktörlerin bir araya gelmesi süreci, bugüne kadar taşımıştır. Barışın sağlanması için ise ülkelerin ticari ilişkiler ile birbirlerine bağlanması ve sorunlu alanlarda işbirliğine gidilmesi fikri sürecin ilk çıkış noktası olmuştur demek mümkündür. Dolayısıyla Avrupa'yı bugüne getiren

¹³⁹ *A Balanced and Progressive Trade Policy to Harness Globalisation*, European Commission, No: 492, 2017, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4a4b13f2-e3a6-11e7-9749-01aa75ed71a1/language-en>.

yolun başlangıcı için, sorunların en önemli kaynağı olarak görülmüş olan sektörlerde çözüm yolu seçilmiştir.

Neo-liberal kurumsalcı teori ele alınırken de açıklandığı gibi, işbirliğinin doğrudan ortak çıkarlarla bağlantılı olduğu kabul edilmemektedir. Bu bakış açısına göre işbirliği ortak çıkarlar üzerine kurulabildiği gibi anlaşmazlıklar üzerine de kurulabilmektedir. Buna göre ülkeler arasında çıkar birlikteliği ile birlikte, belirsizlikleri azaltan kurumların varlığı ve asimetrinin azaltılması da fonksiyon sahibidir.¹⁴⁰ Bu yaklaşım ile iddia edilen, işbirliğinin anlaşmazlıklar üzerine de kurulabileceği varsayımının en temel örneği AB'nin kurumsallaşma sürecidir. Keohane uyum ve işbirliği kavramlarını ele alırken, iki kavramın birbirlerinden ayırt edilmesinin çok kolay olmadığını ifade etmektedir. Buna göre, uyum apolitik bir kavramdır ve iletişim ve etkileşim olmadan da oluşabilir. İşbirliği ise politik bir kavramdır ve davranış kalıplarının değiştirilmesini gerektirir. Bu değişim olumlu ya da olumsuz teşvikler ile gerçekleşebilir. İşbirliği bir çatışma riski altında daha kolay gerçekleşir. Aktörlerin işbirliğine gitmelerinde uygulamalarından kaynaklı bir çatışma ya da çatışma olasılığının olması ortamı uygun hale getirebilir. Özetle işbirliği, bir çatışma olmaması durumu değil, çatışma olasılığına bir tepki olarak geliştirilmiştir.¹⁴¹ Avrupa bütünleşmesi süreci de burada ele alınan açıklamaya uygun olarak gelişmiştir.

Bu koşullarda başlayan entegrasyon sürecinde Anderson'a göre savaş sonrasında ilk 30 yıl koşullar son derece istikrarsızdır. Bu dönemde iki önemli kıtasal güç arasında daha güçlü olan Fransa'dır. Almanya, Fransa kanalıyla hem sanayisini güçlendirmekte hem de Atlantik Bloğu ile yeniden entegre olabilmektedir. Fransa'nın daha güçlü olması şeklindeki bu denge Alman Markı'nın Avrupa parasal alanının temeli olmasına kadar

¹⁴⁰ Robert O. Keohane, 1984, s.24-25.

¹⁴¹ Ibid, s.53-54.

devam etmiştir.¹⁴² Bartolini ise 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa'daki durumun Avrupa'ya ilişkin bir durum olmaktan ziyade bir Atlantik meselesi olduğunu belirtmiş ve Avrupa entegrasyonunun, tam olarak ABD'nin Avrupa'yı yeniden yapılandırmak için desteklemeye başladığı dönem ile örtüşen bir zamanda başladığını vurgulamıştır.¹⁴³ Sonuçta AB bütünleşmesinin temelini oluşturan unsurların başında barışın temini ve Avrupa'yı yeniden kalkındırmak hedeflerinin geldiğini söylemek mümkündür. Kurulduğu dönemin özelliği itibari ile Doğu Bloğunun karşısında önemli bir güç olma hedefi yer almış, zaman içinde bu hedef şekil değiştirmiş ve AB dünyada önemli bir politik aktör olarak varlığını sürdürmüştür.

Avrupa'yı savaşa götüren başlıca uzlaşmazlık alanları olan kömür ve çelik sektörleri savaş sonrası dönemde öncelikli işbirliği alanları olarak belirlenirken Almanya için belirlenecek konum da önemli olmuştur. Almanya'nın Avrupa ekonomik ilişkilerinde durması gereken pozisyon, bir hegemon olma riski yaratmadan büyük bir ekonomik potansiyele sahip olmak şeklinde düşünülmektedir. Bu yaklaşımı taşıyan Fransa gümrük birliği kurulması girişimlerinde bulunurken aslında bir Avrupa hedefini benimsemekten ziyade, Almanya'nın ekonomik dönüşümünü sınırlama amacına odaklanmıştır demek mümkündür. Burada Avrupa'da ekonomik gücün dengeli bir biçimde dağılımı önemli bir faktör olarak değerlendirmelere dâhil edilmelidir. Bu dengeli dağılım konusunda ABD'nin tutumu Avrupa için belirleyici olmuştur. Savaş sonrasında kurulan dünyada küresel oyun kurucu rolünü pekiştirmiş olan ABD'nin sahip olduğu pozisyon, artık dünyanın önde gelen ekonomik ve askeri gücü olmaktır. Bu nedenle de kendi ulusal güvenliğine ilişkin kararları artık küresel düzeyde bir değerlendirme yapması

¹⁴² Perry Anderson, 2011, s.11.

¹⁴³ Stefano Bartolini, 2007, s. 121.

gerekecektir.¹⁴⁴ Avrupa'daki aktörlere baktığımızda ise ilk dönemde Almanya konusunda çekimser davranan Fransa'nın yerini, zaman içinde Almanya ile kurduğu işbirliği Avrupa entegrasyonunun öncüsü olan bir Fransa'nın almış olduğunu görmekteyiz. Yakalanan uyumun ticaret politikasına yansımaları ise bir gümrük birliği kurulması hedefi ile çıkılan yolun, ekonomik ve parasal birliğe ulaşmış olması ve kurulmuş olan ortak politika alanlarının üzerine inşa edilen müktesebat olmuştur. Sürecin ilerleyişi bu işbirliğinin yanında pek çok iç ve dış gelişme çerçevesinde belirlenmiştir. Gerek Topluluğun iç dinamiklerine ilişkin gerekse dünyadaki genel konjonktüre ilişkin gelişmeler bazı dönemler entegrasyonun hızla ilerlemesini sağlarken, bazı dönemler duraksamalara neden olmuştur.

ABD açısından ise, Soğuk Savaşın keskinleştiği bir dünyada ABD güçlü bir Almanya'dan yana tavır belirlemiştir. ABD için durum yalnızca ekonomik boyutu olan bir konu olmamıştır. ABD'nin bakış açısı ile zayıf bir Almanya, zayıf bir Avrupa ve zayıf bir Avrupa da zayıf bir Atlantik ittifakı anlamını taşımaktaydı.¹⁴⁵ Kurulmakta olan yeni sistem içinde Avrupa'nın inşasında, ABD'nin rolü, hatta belirleyiciliği olduğu açıktır. ABD'nin rolü ve Avrupa için hedefleri ekonomik, siyasi ve ideolojik bir kapsama sahip olmuştur.¹⁴⁶ Bu dönem Bretton-Woods sisteminin şekillendirdiği bir dönemdir. Bu yapıda mal ticareti, küresel para sistemi ve kalkınma çabaları GATT sisteminde yönetilen çok taraflı bir yapının içinde şekillenmiştir. GATT'ın kuruluşundan itibaren küreselleşmenin yolunun çok taraflılıktan geçtiği anlaşılmış olsa da ikili ve bölgesel bütünleşmenin küreselleşme içinde rolünün olduğu görülmüştür.¹⁴⁷ Dünya bir taraftan

¹⁴⁴ Çınar Özen ve Klevis Kolasi, "ABD'nin Almanya Politikası ve Yapısal Belirleyenler: Savaş Sonrası Güç Asimetrisi ve Hegemonik Düzen İnşası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:15, Sayı: 2, 2016, s.133.

¹⁴⁵ Desmond Dinan, 2010, s.27.

¹⁴⁶ Çınar Özen ve Klevis Kolasi, 2016, s.153.

¹⁴⁷ Ali Kınal ve Utku Utkulu, "The Political Economy of the Mega-Regional Trade Agreements and the Future of the Global Trading System", *Critical Debates in Social Sciences*, Eds. Bedriye Tunçsiper ve Ferhan Sayın, Hindistan, 2018, s.3.

küresel düzeyde işbirliği yollarının aranması diğer taraftan ikili ve bölgesel işbirliklerinin kurulması ile 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ilerleme sağlamaya çalışmıştır. Küresel düzeydeki işbirliğinin önemli bir ayağı olan GATT, 1995 yılında DTÖ kurulana kadar yürürlükte kalmış ve liberalizasyonun ilerletilmesi için gerekli olan müzakereler için bir işbirliği platformu sağlamıştır. ABD'nin Avrupa'daki dönüşüme bakış açısı da dünyadaki dönüşüm süreci çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu çerçevede, dünya geneli için 1950 ve 1960'lar liberalizmin dünya üzerindeki etkisinin en yüksek olduğu dönem olarak kabul edilmektedir. Bunun yansımalarının ise Avrupa Topluluğu kurumlarının faaliyetleri ve politikaların oluşturulması aşamalarında görülmüş olduğu belirtilmektedir. 1980'ler ise supranasyonel bir merkez bankası gerekliliğinin ortaya çıkmaya başladığı yıllar olmuştur. 1990'lar ve 2000'lere gelindiğinde finansal politika ve yapısal reformlar için tek düzeyde yaklaşımın ekonomik ve politik olarak sorunlu olduğu fark edilmiştir. Bu endişe AB düzeyinde tedbirli bir uygulama ile ulusal kapitalizm modellerinin farklılıklarının gerekliliğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Altın Çağ 1970'lerde bitince, hükümetler korumacı ve kendilerini gözetir pozisyona geçmişlerdir. Maastricht sonrasına gelindiğinde de devletlerin katı pozisyonları son bulmuştur. Devletlerin tercihlerinin ekonomi politikaları etrafında şekillendiği yeni bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşma 1980'lerde başlamış olsa da Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile netleşmiştir. Tek Avrupa Senedi'nin 1980'lerin neoliberal havası içinde ortaya çıkmış olduğunu söylemek mümkündür. 1990'lara gelindiğinde Avrupa elitinin öncelikleri fiyat istikrarı, devlet müdahalesinin sınırlandırılması ve sosyal örgütlenme sütunu olarak piyasanın, planlamanın üstünde yer alması olarak ortaya çıkmıştır. Sonuçta entegrasyonun ilk dönemlerindeki mutlak konsensüs Maastricht sonrası değişmiştir. Örneğin “Avrupa

şüphesizliği” bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸ Bu değişimde de Avrupa ve dünyadaki dönüşümün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle Soğuk Savaş’ın ardından büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu gelişmenin etkisi ile AB’nin yaşadığı en somut değişim üye sayısındaki artış olmuştur. Bu artış kurumsal yapı ve entegrasyon sürecini de doğrudan etkilemiştir. Bunu izleyen dönemde ise dünya, sınır aşan sorunlar olan terör, göç, iklim değişikliği ve çevre sorunları gibi konular ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dönüşümün etkilerini AB ve üye devletlerde yaşanan süreçlerde izlemek mümkündür.

AB’nin bugüne kadar aldığı uzun ve zorluklarla dolu yol, yalnızca kendi iç dinamikleri ile değil dünyadaki ve üye devletlerdeki tüm gelişmeler ve yaklaşımlar ile şekillenmiş ve bugünkü sistem ortaya çıkmıştır. Dünyadaki tüm eğilimler ve gelişmelerden etkilenen AB, barışın temini ve AB’nin ayağa kaldırılması hedefi ile adımları atılan bir sürecin, büyük ve kapsamlı bir entegrasyon ile sonuçlandığı bir hikaye ortaya koymuştur. 1990’larda ekonomik ve parasal birlik arayışına geçiş gerçekleşmiştir. Ekonomi politikasında geline aşama ve ticaret politikasındaki başarı ve ulaşılan derin entegrasyon düzeyi AB’nin izlediği yolun en önemli parçaları arasında yer almaktadır. Ancak Avrupa’da ekonomik birlik fikri öncesinde gündemde tutulan ve Avrupa Savunma Topluluğu kurulması için adımların da atıldığı siyasi birlik fikri bugün hala uzak bir aşama olarak durmaktadır. Bu boyut, ekonomik entegrasyona ilişkin sürecin tersine, ilişkilerin beklenenin gerisinde kalan yönüdür. Üye devletlerin egemenlik haklarından vazgeçememeleri siyasi işbirliğinde ilerleme sağlanamamasına yol açmıştır. Bu durum siyasi işbirliğini zorlaştırırken, ticaret politikası gibi karşılıklı etkileşime daha açık bir

¹⁴⁸ Christopher J. Bickerton, Dermot Hodson, Dermot ve Uwe Puetter, “The New Intergovernmentalism: European Integration in the Post-Maastricht Era”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 53, No: 4, 2015, s.6-7.

alandan başlayan ekonomik işbirliği ile ülkelerin daha esnek bir zeminde birbirlerine yaklaşmasını sağlamıştır.

2. Ekonomik Entegrasyonun İlk Dönemi

Avrupa'nın ortaklaştırılan alanlarda birlikte hareket etmesi yaklaşımı ile girilen entegrasyon sürecinde 1951 yılında AKÇT kurulmuştur. Kömür ve çelik alanlarının ortak politikalar yoluyla yönetilmesi konusunda başarı sağlanması ile işbirliği alanlarını genişletme arayışları ortaya çıkmış ve 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. Güçlü ticari ve ekonomik bağlarla birbirine bağlanan devletlerin savaşmaktan kaçınacağı fikri ile üye ülkeler arasında bir gümrük birliğinin kurulması Topluluğun öncelikli hedefi olmuştur. Temel çıkış noktası olan gümrük birliğinin gerçekleşme süreci Roma Antlaşması ile takvime bağlanmıştır. Roma Antlaşması'nın "İlkeler" bölümünde yer alan 2. Maddesi ile "iç pazarın kurulması" Topluluğun görevi olarak belirlenmiş ve hedef şu şekilde ortaya konulmuştur:

*"Topluluğun görevi, bir ortak pazar kurarak ve Üye Devletlerin ekonomi politikalarını giderek yakınlaştırarak, Topluluk çapında ekonomik faaliyetlerin uyumlu bir şekilde gelişmesini, sürekli ve dengeli bir genişlemeyi, istikrarın artmasını, yaşam standardının hızla yükselmesini ve üye Devletler arasında daha yakın ilişkiler kurulmasını teşvik etmektir."*¹⁴⁹

Bu "görev" in yerine getirilmesi için gerekli adımlar ise madde 3'te sıralanmıştır.¹⁵⁰ Öncelikle gümrük birliğine, sonrasında ise İç Pazar'a gidişin gerekleri

¹⁴⁹ Treaty of Rome, European Economic Community, 1957, <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT>, m. 2.

¹⁵⁰ Ibid, m. 3.

belirtilmiş ve AB'nin ticaret politikasında bugüne kadar yaşanan süreç için gerekli adımlar bu şekilde belirlenmiştir. Söz konusu maddede de belirtildiği gibi, bir gümrük birliği kurulmasının temeli üye devletler arasında gümrük vergisi ve eş etkili önlemlerin tümünün kaldırılması ile üçüncü devletlere karşı ortak gümrük tarifesi belirlenmesidir. Ancak bu hedefin sağlıklı işlemesi için diğer politika alanlarında da adımlar atılması ve ticaretin serbest şekilde yapılmasının önündeki engellerin kaldırılması gerekecektir ve bu adımlar da Roma Antlaşması ile belirlenmiştir.

Roma Antlaşması'nın 8. Maddesi ile gümrük birliğinin kurulması için dörder yıllık 3 periyoddan oluşan 12 yıllık bir geçiş süreci öngörmüş¹⁵¹ olsa da süreç beklenenden kısa sürmüş ve 1968 yılında üye ülkelerin tarifelerini karşılıklı olarak sıfırlamaları ile iç pazara gidişin ilk aşaması olan gümrük birliği tamamlanmıştır. Antlaşma'nın 9. Maddesi ile gümrük birliği çerçevesinde tarifelerin sıfırlanması uygulamasının üye devletlerde üretilen tüm ürünleri kapsayacağı; belirlenecek ortak gümrük tarifesinin ise üçüncü devletlerde üretilen tüm ürünleri kapsayacağı belirtilmiştir.¹⁵²

Bir entegrasyon çeşidi olarak gümrük birliği ele alınırken, gümrük birliğine dahil olan devletlerin birbirlerine karşı gümrük tarifelerinin yanı sıra eş etkili uygulamaları da sıfırlamaları olarak tanımlanmaktadır. AET çerçevesinde de durum böyle olmuş ve madde 30 ile üyeler arasında miktar kısıtlamalarının da kaldırılması öngörülmüştür.¹⁵³

Serbest dolaşım ise Roma Antlaşması, Başlık 3 altında yer alan maddeler ile düzenlenmiş ve işçilerin serbest dolaşımının geçiş döneminin sonunda gerçekleştirilmiş olması öngörülmüştür. İşçilerin serbest dolaşımı ile ilgili düzenlemenin, Antlaşma'nın

¹⁵¹ Ibid, m. 8.

¹⁵² Ibid, m. 9.

¹⁵³ Ibid, m. 30.

yürürlüğe girmesinin ardından yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴ Tamamen uygulanması için ise geçiş döneminin sonu öngörülmüştür. İş kurma özgürlüğü ile hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin düzenlemelerin ise geçiş dönemi içinde öngörülen birinci üç yıllık periyotta yapılması Antlaşma ile belirlenmiştir.¹⁵⁵ Sermayenin serbest dolaşımının pazarın işleyişi için gerekli olan ölçüde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Roma Antlaşması ile kurulması gereken gümrük birliği hızlı bir biçimde tesis edilmiş olsa da; serbest dolaşım için öngörülen gelişmeler beklenen dönemde gerçekleşmemiş ve iç pazarın kurulması daha ileri bir tarihe kalmıştır. 1968 sonrasında süreç 1992'ye kadar sürmüş ve iç pazarın kurulması bu tarih itibari ile gerçekleşebilmiştir.

Gümrük birliği kurulmasını izleyen dönemde, 1970'lerde, Topluluk ortak pazara gidiş amacıyla çeşitli adımlar atmış ancak dönemin koşullarının da etkisiyle atılan adımlar olumlu sonuçlanmamıştır. 1970'te hazırlanan Werner Raporu, 1969 Lahey Zirvesi'ne dayanılarak, Lüksemburg Başbakanı ve Maliye Bakanı Pierre Werner öncülüğünde hazırlanmıştır. Rapor, AET'nin kuruluşundan itibaren ekonomik entegrasyon konusunda önemli adımlar atılarak gümrük birliğinin kurulduğunu ancak Topluluğun küresel gücü için bunun ileri götürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Üye ülkeler arasındaki denk olmayan uygulamaların işgücünün, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı önünde engel teşkil ettiği raporda vurgulanmıştır. Rapor, Topluluğun gündemine yeni bir boyut olan ekonomik ve parasal birlik kavramını getirmiş ve ortak para birimine geçişin gerekliliğini vurgulamıştır. Raporda bölgesel ve sosyal farklılıkların azaltılması ve çevrenin korunması alanlarında Topluluğun önlemler alması gerektiği de belirtilmiştir. Werner Raporu, ekonomik ve parasal bir birlik öngörmekle kalmamış, bunun sonucunda bir siyasi birliğin de kaçınılmaz olacağına değinmiştir. Bu süreçte

¹⁵⁴ Ibid, m. 49.

¹⁵⁵ Ibid, m. 54.

kurumsal dönüşüme ve yetki devrine de ihtiyaç olacağı ve Parlamento'nun güçlendirilmesi gerekeceği raporda belirtilen konular arasında yer almıştır.¹⁵⁶ Werner Raporu'nun Avrupa entegrasyonu için yeni bir boyut araladığını ve parasal birlik, kur istikrarı ve sermayenin serbest dolaşımı gibi yeni konuları gündeme taşıdığını söylemek mümkündür. Petrol krizi ve ardından yaşanan ekonomik kriz koşulları değiştirmiş ve 1974 yılında döviz kuru dalgalanmalarının kontrolü kaybedilmiş ve Plan'da öngörülen aşamalar o dönem için gerçekleştirilememiştir. Ancak Plan'ın katkısı Avrupa Para Yılanı Sistemi'nin uygulanmaya başlanması olmuştur.¹⁵⁷ Avrupa Para Yılanı ile para birimlerinin döviz kurlarının dalgalanmalarının birbirilerine yaklaştırılması hedeflenmiş ve dalgalanma için bir marj belirlenmiş ve merkez bankaları dalgalanmanın kontrolü için görevlendirilmiştir.

AET için ileri entegrasyon hedefleri konulan bu dönem, ortaya çıkan Petrol Krizi neticesinde dünyada ekonomik ilişkilerin dönüşüm geçirdiği bir döneme rastlamış ve öngörülen süreç bu nedenle ertelenmiştir. Petrol Krizi sonucu ülkeler kendi ekonomilerini koruma altına almayı tercih eder hale gelmiş ve 2. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomik ilişkilerini şekillendiren Bretton-Woods Sistemi'nin dahi sonu gelmiştir.

Werner Raporu gibi yine aynı dönemde hazırlanan Davignon Raporu ise konuyu daha ileri bir boyutta siyasi entegrasyon boyutunda ele almış ancak 1980'e kadar yaşanacak süreç için yapılan planlamaların hayata geçmesi mümkün olmamıştır. Ekonomik entegrasyon konusu bir sonraki on yıla ertelenmiş ve başarıya ulaşmış olsa da; siyasi entegrasyon tartışmalı bir alan olarak her zaman yerini korumuştur. Yaşanan süreçte sekteye uğradığı dönemler ya da ertelemeler yaşanmış olsa da ekonomik

¹⁵⁶ *Report to the Council and the Commission on the Realisations by Stages of Economic and Monetary Union in the Community: "Werner Report"*, Bulletin of European Communities, 1970.

¹⁵⁷ Haluk Özdemir, 2019, s.327.

entegrasyon alanı genel anlamda başarılı bir süreç izlemiştir. Özellikle ilk dönemde üye ülkelerde kalkınma konusunda var olan istek, hızlı bir başlangıç yapılmasını sağlamıştır.

3. Tek Pazara Geçiş Dönemi ve Maastricht Antlaşması

Topluluğun kurulmasının ardından öngörülenden daha kısa bir sürede gümrük birliğine geçilmiş; ancak İç Pazar aşamasına geçilmesi için 1970’lerde yaşanan gelişmelerin bir engel teşkil etmesinin yanında, bir de üye devletler arasında standartların belirlendiği bir hazırlık süreci gerekmiştir. 1985 Milan Zirvesi’nde AB devlet ve hükümet başkanları Tek Avrupa Senedi’ni ve Komisyonun hazırlamış olduğu Beyaz Kâğıdı kabul etmiştir. İç Pazarın tamamlanmasına ilişkin Beyaz Kâğıt, konuya ilişkin geniş bir mevzuat ortaya koymuştur. Bu tarihe kadar üye ülkeler arasında gümrük birliği olsa da ticaret, standart farklılıkları nedeniyle sektöre uğramıştır. Bu durumu Moussis, “formalitelere savaşı” olarak adlandırmaktadır. İşte bu “savaş”ın sona ermesi ancak Tek Avrupa Senedi ile başlayan süreç ile mümkün olmuştur. 1987’den itibaren ise “Komisyon’un formalitelere karşı bir yıpratma savaşı” başlattığını ifade edebiliriz. Başlayan süreç, 1 Ocak 1993 tarihinde Topluluk içinde tüm denetim ve formalitelerin kaldırılması yani Tek Pazar’ın kurulması ile neticelenmiştir.¹⁵⁸ 1970’lerden itibaren AET için “ortak pazar” ifadesi kullanılmaya başlanmış olsa da, bu süreçte ortak pazarın kurulması için kaldırılması gerekli olan engeller varlığını sürdürmekteydi. Gerçek anlamda ortak pazarın kurulması ise gümrük birliğinin kurulmasından daha uzun ve zorlu bir süreç gerektirmiştir.¹⁵⁹

Ortak pazarın kurulması için standartların yeknesak hale getirilmesi gerekliliği, işleyişin doğal bir sonucudur. Zira ülkeler arasında belirlenmiş ortak standartlar

¹⁵⁸ Nicholas Moussis, *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi*, Çev. Ahmet Fethi, Mega Press Yayınları, İstanbul, 2004, s.99-105.

¹⁵⁹ Halil Seyidoğlu, 2001, s. 223.

olmadığında serbest ticarete eşit şartlarda ticaret yapılması mümkün olmamaktadır. Ülkeler arasında ticari engellerin kaldırılmasının gerçek anlamda hedefine ulaşabilmesi için üretimin ortak koşullarda yapılarak rekabete açılması bir gerekliliktir. Bu çerçevede Tek Pazarın sağlanması aşamasında ortadan kaldırılması gereken engelleri üç grupta toplamak mümkündür. Bu grupları şu şekilde tanımlamak mümkündür:

- 1- Fiziksel engeller: Malların ve kişilerin dolaşımında kontrollerin kaldırılmasını içermektedir ve kontrollerin 1991 sonunda kaldırılması hedefi belirlenmiştir. Malların serbest dolaşımı konusunda daha hızlı ilerleme sağlanmışken; kişilerin serbest dolaşımı konusunda ilerleme Schengen Anlaşması doğrultusunda gerçekleşmiş ve Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka Schengen Alanı dışında kalmayı tercih etmiştir.
- 2- Teknik engeller: ATAD 1979 yılında bir üye devlette piyasaya sürülebilen bir ürünün diğer üye devletlerde de satılabilmesinin hukuken mümkün olduğuna Cassis de Dijon kararıyla hükmetmiştir. Komisyon İç Pazar'ın kurulmasında da teknik uyum konusunda bu anlayışa dayanmıştır. Karşılıklı tanıma, tek pazarın temel ilkesi olarak kabul edilmiştir. Dinan, teknik engeller başlığını pek çok farklı konunun bir araya geldiği bir sepet gibi değerlendirmiştir. Bu benzetme ürün standartları, sertifikalandırma, sermayenin dolaşımı, kamu alımları, işçilerin serbest dolaşımı, şirketler hukuku, fikri mülkiyet gibi pek çok alanın bu başlık altında yer almasından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁰ Bu alan son olarak AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın 115. Maddesi ile "Konsey, özel yasama usulü uyarınca hareket ederek, oybirliğiyle, Avrupa Parlamentosu'na ve Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danıştıktan sonra, üye devletlerin, iç pazarın kurulmasını veya

¹⁶⁰ Desmond Dinan, 2010 s.363.

işleyişini doğrudan etkileyen kanun, ikincil düzenleme ve idari kurallarının yaklaştırılması için direktifler kabul eder” hükmü getirilerek düzenlenmiştir.

- 3- Mali engeller: Ortak pazarın işleyişi için ortak maliye politikasının kurulması ve katma değer vergilerinin uyumlaştırılması önemli bir adımdır. Moussis’e göre, Topluluk ticareti açısından mali tarafsızlık kuralı önemliydi ve bu kural yerli ürün ile ithal ürüne eşit muamele yapılması için vergi muamelesinin eşit olmasını gerektiriyordu.¹⁶¹ 1992 yılında uyumlaştırma yolunda adım atılsa da uyum süreci sonrasında da devam etmiştir.

Malların serbest dolaşımı çerçevesinde temel prensip, ortak düzenlemeye tabi alanlarda serbest dolaşıma ilişkin hükümlerin uygulanmasıdır. Ortak düzenlemeye tabi olmayan alanlarda ise kısıtlamalar istisnai ve çok gerekli hallerde yapılabilmektedir. Burada da temel kural kısıtlamanın mevcut gerekliliğe uygun ve ölçülü olması şartının uygulanmasıdır. Bu istisnalar dışında ithalat ve ihracatta üye devletler arasında bir kısıtlama olmaksızın dolaşımın gerçekleşmesidir.¹⁶² Malların serbest dolaşımına ilişkin prensip Roma Antlaşması ile birlikte kabul edilmiştir. Ancak fiziksel, teknik ve mali engellerin kaldırılması ile gerçek anlamda malların serbest dolaşımı mümkün hale gelmiştir. Ortak standartlar getirilmiş olması malların serbest dolaşabilmesine olanak sağlamıştır.

Standartların uyumlaştırılması, ulusal düzeyde tüm standartların yeknesak hale getirilmesi anlamı taşımamaktadır. AB mevzuatı, üye devletlerin düzenlemeleri arasında tam bir homojenlik olması beklentisinde değildir. Aksine uygulamadan kaynaklı farklı düzenleyici tercihler benimsenebilmektedir. Asgari düzeyde bir uyumlaştırma

¹⁶¹ Nicholas Moussis, 2004, s.284.

¹⁶² Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2000, s.316.

sağlanması ve ulusal standartların karşılıklı tanınması uygulaması tercih edilmiştir. Casis Dijon kararı ile de karşılıklı tanıma prensibi teyit edilmiştir.¹⁶³

AB için ortak standartlar belirlenirken, bu standartların hep daha üst seviyelere taşınması temel prensibi benimsenmiştir. Bu konuda üye devletlerin beklentilerine göre de hareket edildiğini söylemek mümkündür. Liberalleşmeye karşı gelişen direnç karşısında tüketiciye yüksek standartlar sunulması yolu seçilerek ekonomik entegrasyon meşru kılınmaya çalışılmıştır. Gıda güvenliği, tüketici sağlığı, çevre kalitesi gibi alanlarda sağlanan standartlar ile ekonomik liberalleşmeye yönelik siyasi desteğin sürmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yolla siyasi açıdan da beklentileri farklı grupların ortak paydada birleşmesinin sağlanması mümkün hale gelmiştir.¹⁶⁴ Söz konusu sürecin DTÖ kuralları ile de uyumlu şekilde ve benzer anlayışta sürdürüldüğünü belirtmek gerekmektedir. DTÖ Anlaşmalarını incelediğimizde ticarete engel getirmeyecek düzenleme alanlarının güvenlik, insan sağlığı, hayvan ve bitki sağlığı, çevrenin ve iklim şartlarının korunması gibi alanları kapsadığını görmekteyiz.

Roma Antlaşması madde 36, ticarete sınırlama getirme konusundaki istisnaları şu şekilde sıralamıştır: “genel ahlak, kamu düzeni veya kamu güvenliği; insan ve hayvanların hayat ve sağlığının ve bitkilerin korunması; sanatsal, tarihi veya arkeolojik değere sahip ulusal varlıkların korunması; veya sınai ve ticari mülkiyetin korunması”.¹⁶⁵ Söz konusu alanlarda yapılacak düzenlemelerin ticaretin kısıtlanması yasağı kısmına girmeyeceği açıkça belirtilirken; bu konularda yapılacak düzenlemelerin keyfiyet içermemesi gerektiği de vurgulanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde belirlenen standartlara

¹⁶³ Anu Bradford, 2019, s.11.

¹⁶⁴ Ibid, s.12.

¹⁶⁵ *Treaty of Rome*, 1957, m. 36.

uyum sağlanması yoluyla aşılın süreç sonucunda, Tek Pazar'a geçiş tamamlanmış ve 1990'ların liberalleşme eğilimine uygun bir biçimde yeni yapı kurulmuştur.

Topluluk içinde gümrük birliğinin kurulması daha önce de belirtildiği gibi beklenenden kısa sürmüş olmasına rağmen, Ortak Pazara geçiş zaman almıştır. 1970 yılında hazırlanmış olan Werner ve Davignon Planları sürecin önemli adımları olsa da 1970'ler entegrasyon konusunda ilerleme sağlanamayan bir dönem olmuştur. Sürecin tekrar hızlanması 1980'lerde gerçekleşmiş ve Tek Avrupa Senedi yol haritası niteliğinde olmuştur. Tek Senet, tek pazara geçişin yol haritasını belirlemiş olmanın yanı sıra yasama sürecinde değişiklik yapmış olması ile de entegrasyona katkı sağlamıştır. Tek Senet ile yasama sürecinde işbirliği ve nitelikli çoğunluk yöntemlerinin benimsenmiş olması Topluluğun ulus-üstü yapısını güçlendirmiştir. Bu şekilde daha ileri entegrasyon için gerekli olan hukuki zemin tesis edilmiştir.¹⁶⁶ Tek Senet, Avrupa bütünleşmesinin başlamasından itibaren Roma Antlaşması'na yapılan en önemli ilave olmuştur. Dinan'a göre Tek Senet ile getirilen en önemli düzenleme tek pazara ilişkin kararlarda nitelikli çoğunluk sisteminin benimsenmiş olmasıdır.¹⁶⁷ Bu adımın önemi yalnızca karar alma mekanizmasındaki bir değişikliğin ötesinde bir anlama sahip olmasında yatmaktadır. Bu şekilde ortak ticaret politikasının gümrük birliği temelinde şekillenen bir alan olmaktan çıkarak gerçek bir ortak politika alanına dönüşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.

Burada vurgulanması gereken Avrupa ekonomik entegrasyonu sürecinde Komisyon Başkanı Jacques Delors'un kişisel katkısının da varlığıdır. Delors, 1984 yılında Avrupa başkentlerini ziyaret etmiş ve Avrupa Parasal Birliği ile savunma politikasında işbirliği konusunda üyelerin yaklaşımlarına ilişkin görüşmelerde

¹⁶⁶ Sanem Baykal ve İlke Göçmen, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, 2016, s.105-109.

¹⁶⁷ Desmond Dinan, *Europe Recast: A History of European Union*, Palgrave Macmillan, 2004, s.214.

bulunmuştur. Yaptığı görüşmelerde bu alanlarda aldığı reaksiyon, hedefi küçültmesine neden olmuş ve Tek Pazar konusu gündemin ana maddesi halini almıştır. Delors, Tek Pazarı ortak para birimine giden yolun önemli bir adımı olarak görmüş ancak işbirliğini yalnızca bu alanda tutmamış bunun yanı sıra ekonomik entegrasyona katkı sağlayacak diğer alanlarda da işbirliğini desteklemiştir.¹⁶⁸ Delors'un bu hamlesi savunma alanında işbirliğini zorlayarak süreci sekteye uğramaktan; başarılı olabilecek bir alana kanallandırmak olarak değerlendirmek gerekmektedir. Siyasi işbirliği gibi hassasiyeti yüksek bir alanda ısrarcı olup başarıya ulaşamamaktansa; ülkelerin daha kolaylıkla tartıştıkları ekonomik entegrasyonda yol kat etmek son derece stratejik ve doğru bir adım olmuştur. Bu yönüyle Delors'un kişisel katkıları ile şekillenen bu dönemi, entegrasyonun ilk dönemi ile benzeştirmek mümkündür. Benzer bir biçimde ilk işbirliği adımları atılırken de siyasi işbirliği gündeme getirilmiş ve hedeflenmiştir. Ancak ülkelerin daha çabuk hassasiyet göstermesine neden olan siyasi işbirliği ve savunma alanlarında süreci zorlamaktansa, ekonomik işbirliği alanında adım atılması yol kat edilme şansını artırmış ve işbirliğini başarıya taşımıştır. Zira bugün gelinen noktada uzun bir süreç ve başarılı bir entegrasyonu geride bırakarak pek çok alanda entegre olmuş Birlik üyeleri, bugün hala siyasi işbirliği ile savunma alanlarında hassasiyetlerini korumaktadır. Birbirine benzetilebilecek bu iki dönemden birine Jean Monnet'nin damga vurmuş olduğu herkesçe kabul görmektedir. İkincisine de Delors'un damga vurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Delors başkanlığında hazırlanan rapor ortak pazara geçişin yol haritası olmuş ve Topluluğu Tek Avrupa Senedi'ne götürmüştür. Bu dönem yapılan çalışmalar sırasında Delors ortak pazar yolunda yapılacak düzenlemelerin ticaret politikasından ibaret olamayacağını, bunun başka alanlarda düzenlemeleri gerektirdiğini bilen ve bunu

¹⁶⁸ Ibid, s.206.

gündeme getiren bir bürokrat olmuştur. Serbest dolaşımın işçi haklarındaki düzenlemeleri gerektirdiğini, bunun da çalışma ve sosyal politika alanında yapılacak düzenlemeler ile mümkün olacağını vurgulamıştır. Yine parasal birlik olmadan ortak pazarın söz konusu olamayacağı da Delors tarafından gündeme getirilmiştir. Delors spill-over etkisini ve bunun bir gereklilik olarak ortaya çıktığını görmüş ve gündeme getirmiştir. Söz konusu çalışmalar sırasında daha ileri bir entegrasyon düzeyinin kurumsal yapıda da dönüşüm gerektirdiği tartışılmaktaydı. Ancak dönüşümün bir bütün olması fikri ve Delors'un bu öngörülü ve istekli tutumuna karşın, üye devletler konuyu yalnızca mevcut entegrasyonun biraz daha ileri bir aşamaya taşınması olarak görüyordu. Bunun ötesinde yeni alanlarda işbirliği ya da kurumsal anlamda dönüşüm fikrinden uzak gözüküyorlardı. Kurumsal yapıdaki dönüşüm açısından bakıldığında, Komisyonun güçlendirilmesinden ziyade parlamentonun güçlendirilmesi fikri üye devletlere uzak gözükken ve kaçındıkları bir konu olarak görülmekteydi.¹⁶⁹ AB kurumlarının ekonomik entegrasyon ile bağlantılı olarak dönüşüme uğraması ilgili başlıkta da ele alınacak bir konu olmakla birlikte; özetle Avrupa Parlamentosu, süreç boyunca ulus-üstülüğün bir göstergesi olarak görülmüş ve politika alanları ortaklaştıkça güçlenmiştir. Ancak bahse konu dönem üye ülkelerin bu güçlenmeye henüz tam olarak hazır olmadıkları bir dönemdir ve Tek Pazara gidiş yolunda adımlar atılsa da Parlamentosun güçlenmesi için bir süre daha geçmesi gerekecektir. Hatta çeşitli adımlar atılsa da beklenen düzeyde güçlendirilmiş bir Parlamento için Lizbon Antlaşması'nın imzalanmasına kadar bir süreç geçmesi gerekecektir. Bu süreçte Parlamentosun gücü tedricen her yeni adımda artırılmış olsa da ticaret politikasında söz sahibi olan bir Parlamentodan söz edilebilmesi ancak Lizbon Antlaşması sonrasında mümkün olmuştur.

¹⁶⁹ Ibid, s. 211-212.

Diğer taraftan da Tek Senet'in imzalandığı yıllar, hala dünyanın iki kutuplu yapıya sahip olduğu ve batı bloğunda neo-liberal yaklaşımın hakim olduğu yıllardır. Dolayısıyla üye ülkelerin tutumunu değerlendirirken bu yaklaşımı göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dönemin koşulları içinde Topluluk üyesi ülkeler, kendi aralarında işbirliğini güçlendirmek isterken egemenlik yetkilerinin devri konusunda hassasiyet göstermektedir. Örneğin dünyadaki neo-liberal rüzgarın en önemli kaynaklarından olan Margaret Thatcher'ın süreçte beklentisi ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ancak diğer alanları etkileyecek spill-overın engellenmesi şeklinde olmuştur.¹⁷⁰ Dolayısıyla üye ülkelerin ortak pazarın tesis edilerek ekonomik anlamda güçlü bir Topluluk alanı oluşturulması önceliğini benimserken, bunun sosyal politika gibi alanlara yansması ya da kendi yetkilerinin kaybı anlamına gelen Topluluk kurumlarının güçlenmesi durumuna mesafeli yaklaşmış olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Ancak entegrasyon sürecinin ilerlemesi tek boyutlu bir biçimde sürmemiş ve bugüne kadar ekonomik entegrasyon yolunda atılan tüm adımlar yeni adımları doğurmuştur. Özellikle 1990'larda yaşanan ilerlemede yalnızca AB'nin iç dinamiklerinin değil dünyanın değişen dinamiklerinin de etkisi büyük olmuş ve ortak pazarın kurulmasının ardından hızlı bir entegrasyon süreci AB'yi bugün bulunduğu noktaya taşımıştır. Ortak pazarın kurulmasının ardından derinleşme ve genişleme birbirlerini besleyerek süreci ilerletmiştir. Dolayısıyla ortak politika alanları artan ve derinleşen diğer taraftan da genişleyen Birlik, yaşadığı büyük genişleme dalgası ile de yepyeni bir görünüm kazanmıştır. Bu süreçleri kurumsal yapının güçlendirilmesi kaçınılmaz olarak izlemiş, ulus-üstü özellik gösteren Birlik kurumları güçlenerek bu dönüşüme ortak olmuştur.

Ekonomik birlik açısından değerlendirdiğimizde ise AB'nin en güçlü ortak politika alanı olan ticaret politikası ulus-üstü yapının güçlenmesi ile güç kazanırken;

¹⁷⁰ Ibid, s. 216.

politikanın kendisi de ulus-üstü yapıyı güçlendiren bir unsur olmuştur. Ortak ticaret politikası ile başlayan ekonomik entegrasyon süreci AB için ekonomik ve parasal birliğe geçiş ile son noktaya ulaşmıştır. Ancak bu yeni aşama, bazı üyelerin parasal birliğin dışında kalması ile AB için yeni bir model olan esnek bütünleşme anlayışının benimsenmesinin de başlangıcı olmuştur.¹⁷¹ Tek pazarın kurulmasının ardından yaşanan süreçte artık üye devletlerin entegrasyon konusunda farklı motivasyon düzeylerinde olduğu görülmektedir. 1990'lara gelindiğinde üye ülkelerde artık Roma Antlaşması'na gidişi sağlayan ve Antlaşmanın ardından hızlı bir işbirliği ve entegrasyonu yaratan ruhun olmadığını gözlemlemek mümkündür. Soğuk Savaşın sona erdiği bu dönemde, üye ülkelerin tehdit ve fırsat algıları değişmiş ve farklılaşmıştır. Bu durum da entegrasyona yaklaşımlarını ve hatta ulaşılan entegrasyon düzeyine katılımlarının dahi değişiklik göstermesine neden olmuştur.

Farklılaşmış beklentiler ve bunun sonucunda ortaya çıkan farklılaşmış entegrasyon düzeyi ile parasal birliğin dışında kalan üye devletler olsa da Delors'un da hatırlattığı spill-over etkisi zaman içinde kaçınılmaz bir biçimde etkisini göstermiş ve Birliği gümrük birliği ile başlayan ticaret politikası kanalından ekonomik ve parasal birliğe doğru götürmüştür. Bir gümrük birliği oluşturulması yoluyla ortak bir ticaret politikası kurulması adımıyla başlayan bütünleşme süreci, ticaret politikasının etkilediği ve etkilendiği alanların zaman içinde ortak politika alanına dönüşmesini sağlamıştır. Zaman içinde ise ulaştırma politikası, maliye politikası, sosyal politika, rekabet politikası gibi alanlar ortak politika alanlarına dönüşmüştür.

AB için 1980'lere damga vuran adım Tek Senet iken; 1990'lar için bu adım kuşkusuz Maastricht Antlaşması'dır. Dünyanın dönüşüm geçirdiği ve bu dönüşüme yakın

¹⁷¹ Sanem Baykal ve İlke Göçmen, 2016, s. 114

komşu olan Topluluğun dönüşümünün kaçınılmaz olduğu bir dönemde gelen Maastricht Antlaşması aslında Tek Senet ile başlayan sürece yeni ve büyük bir kapı açmıştır. Dolayısıyla Maastricht, Topluluk için adından yapısına, kurumsal yapısından vatandaşlık yaklaşımına kadar pek çok yeniliğin geldiği bir dönemin başlangıcıdır. Antlaşmanın ekonomik entegrasyon için de anlamı büyük olmuştur ve parasal birliğe gidişin başladığı adım olarak tarihte yerini almıştır.

Maastricht ile başlayan süreçte ekonomik entegrasyon artık iç pazar kurulmasının ötesine taşınmış ve ekonomik ve parasal birlik kurulması hedefi gündeme yerleşmiştir. Böyle bir derinleşme yalnızca ekonomik bir konu olarak ele alınmamış aynı zamanda gidişatın siyasi bir entegrasyona doğru yönelebileceği beklentisi AB'nin siyasi ya da demokratik meşruiyetinin sorgulanması sonucunu doğurmuştur ve AB'den daha çok demokrasi beklentisini yaratmıştır.¹⁷² Burada demokrasi beklentisi aslında AB düzeyinde temsil gücünü ortaya koyan ulus-üstü düzeyde doğrudan temsil konusudur. Dolayısıyla Maastricht Antlaşması gerek ekonomik entegrasyon konusunda gerekse AB kurumlarının rolleri açısından yeni dönemin tartışmalarını ortaya koymuş ve bir Anayasal Antlaşma denemesinin ardından Lizbon Antlaşması ile şekillenen bugünkü tablonun oluşması sürecinin başlangıcı olmuştur.

AB'yi ekonomik ve parasal birliğe götüren süreç 1992 yılında Maastricht'te düzenlenen hükümetler arası konferans sonrasında başlamıştır. Zirve sonucunda kabul edilen bildirge ile ortak para birimi ve özerk bir merkez bankasına sahip bir ekonomik ve parasal birlik kurulması kararlaştırılmıştır. Ortak pazarın, ilgili diğer alanlarda uyumun sağlanması ile derinleştirilmesi hedefi de belirlenmiştir. Kurucu antlaşmanın da bu prensipler ışığında yeniden düzenlenmesi karara bağlanmıştır. Sonuç bildirgesi ile parasal

¹⁷² Ibid, s.117.

birliğin en geç 1999 yılında, en erken ise 1997 yılında gerçekleştirilmiş olması öngörülmektedir. Bu süreçte Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'nin kurulmuş olması ve üyelerin bütçelerini bu doğrultuda düzenlemeleri hedefi belirlenmiştir.¹⁷³

Sonuç bildirgesi ile ortaya koyulan kararlar kurucu antlaşmaya da yansıtılmıştır. Dolayısıyla Roma Antlaşması ile bir ortak pazar kurularak, ekonomi politikalarının yakınlaştırılması öngörülmüşken¹⁷⁴; Maastricht Antlaşması ile söz konusu hüküm değiştirilerek “bir ortak pazar ve ekonomik ve parasal birlik” kurulması hedefi belirlenmiştir. Buna göre kurucu antlaşmanın 2. Maddesi şu şekilde değiştirilmiştir:

*“Topluluk, ortak bir pazar ve ekonomik ve parasal birlik kurarak ve 3. ve 3a maddelerinde belirtilen ortak politikaları veya faaliyetleri uygulayarak, Topluluk genelinde ekonomik faaliyetlerin uyumlu ve dengeli bir şekilde gelişmesini, çevreye saygılı, sürdürülebilir ve enflasyonist olmayan bir büyümeyi, ekonomik performansın yüksek derecede yaklaşmasını, yüksek düzeyde istihdamı ve sosyal korumayı, yaşam standardının ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini ve Üye Devletler arasında ekonomik ve sosyal uyumu ve dayanışmayı teşvik etmeyi görev edinir.”*¹⁷⁵

Parasal birliğe geçiş için ilk dönemin 1994 yılına kadar geçen süre olması, 1 Ocak 1994'te ise ikinci geçiş döneminin başlaması öngörülmüştür.¹⁷⁶ İlk dönem 1989 yılında başlayan ve para birimine ilişkin sepetin birleştirilmesini öngören süreçtir. Para biriminin birleştirilmesi süreci, Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile dondurulmuş ve

¹⁷³ *European Union Resolution on the Results of the Intergovernmental Conference*, Official Journal of the EU, No: C125/81, 1992, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/files/in-the-past/ep-and-treaties/maastricht-treaty/en-resolution-on-the-results-of-the-intergovernmental-conference-19920407.pdf>.

¹⁷⁴ *Treaty of Rome*, m. 2.

¹⁷⁵ *Treaty On European Union*, Official Journal of the EU, No: C191/1, 1992, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT>, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DO_C_1&format=PDF, m. 2.

¹⁷⁶ *Ibid*, m.109e.

1994 yılında ikinci dönem başlamıştır. Maastricht Antlaşması'nı izleyen dönemde, 1995 yılında gerçekleştirilen Madrid Zirvesi'nde para biriminin adının “Euro” olmasına ve tüm AB resmi dillerinde aynı olmasına karar verilmiştir.¹⁷⁷

1999 yılında Euro “sanal para birimi” olarak kullanılmaya başlanmış, 2002 yılında ise fiilen dolaşıma girmiştir. Günümüzde Euro, 20 ülke için resmi para birimidir. Bu alan “Euro Bölgesi” olarak anılmaktadır. Aradan geçen uzun süre sonunda, Birlik ortak para birimine ilişkin değerlendirme yaparken, Euro'nun bireyler, kurumlar ve üye devletler için faydalı olduğunu belirtmektedir. Öncelikle fiyat istikrarından kaynaklanan faydalarının rekabeti artırdığı ve tüketiciler için yararlı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Birlik içinde ve küresel düzeyde ticareti daha kolay, ucuz ve güvenilir kıldığı ifade edilmektedir. Ekonomik istikrarın ve büyümenin arttığı; entegre olmuş ve verimli piyasaların görülmesi ile birlikte küresel düzeyde daha etkin bir AB ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Ekonomik açıdan yapılan bu değerlendirmelerin yanında Euro'nun kullanımının Avrupa kimliğinin somut bir işareti olduğu da belirtilmektedir.¹⁷⁸

Maastricht Antlaşması, AB'nin günümüzdeki halini almasında büyük bir adım olmuştur. Kuruluşundan itibaren ekonomik entegrasyon konusunda ilerleme kaydeden Topluluk, bir iç pazar kurmuş ve bunun için de kurumsal yapının da dönüşümü gerekmiştir. Maastricht de bu dönüşüm için gerekli zemini hazırlamıştır. Bu zemin üzerinde de ekonomik ve parasal birliğin kurulması aşamasına geçilmiştir.

Maastricht Antlaşması sonrasında yaşanan dönüşümü anlamak için söz konusu dönemin genel özelliklerini incelemek önem arz etmektedir. 1990'lar gerek Avrupa gerekse dünya için bir dönüşüm dönemi olmuştur. AB, bir ortak pazara doğru ilerlerken;

¹⁷⁷ Nicholas Moussis, 2004, s.140-141.

¹⁷⁸ “Benefits: What are the benefits of the Euro?”, European Union, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/euro/benefits_en, Erişim tarihi: 29.09.2024.

tüm dünyayı derinden etkileyecek bir biçimde Soğuk Savaş sona ermiş ve iki kutuplu dünya düzeni terk edilmiştir. Bundan sonraki yıllarda artık eski dönemden tamamen farklı bir dünya söz konusu olacaktır. Bu süreçte, AB kendi içinde önemli hamlelerle entegrasyonu ilerletirken; 1995'te DTÖ'nün kurulmuş olması da AB'yi etkilemiştir. Bu dönem iki kutuplu dünyanın sona erdiği ve liberalleşme adımlarının tüm dünyaya yayıldığı yıllardır. AB ile DTÖ'nün yaşadığı süreçler bu dönemde ve bundan sonra birbirinden bağımsız olmadığı gibi, birbirini tetikleyici etkiye sahip olmuştur. AB'nin norm belirleyici etkisi ele alınırken belirtildiği gibi, AB üyesi devletler stratejilerini DTÖ'deki gelişmeleri ve küresel koşulları göz önünde bulundurarak belirlerken; kendi stratejileri ile de DTÖ'de yaşanan gelişmelere etki etmiştir.

Maastricht sonrasında danışma ve konsensüs devletler arası ilişkilerde ön plana geçmiştir. Danışma ve konsensüs aslında supranasyonel yapının unsurları olsa da bu dönemde üye devletler daha fazla entegrasyon isterken supranasyonellikten kaçınmaktadırlar. Bu durum da daha çok entegrasyonun, daha çok yetki transferi ve ulusüstücülük gerektirdiği fikriyle çelişmektedir. Bu nedenle Maastricht sonrası dönem paradoksaldır. Bu dönem içinde hukuki çerçeve stabil kalırken, entegrasyon düzeyi genişlemiş ve emsalsiz bir hal almıştır.¹⁷⁹ Genişleme konusunda Anderson, Macmillan'ın görüşlerini ele almıştır, buna göre daha çok ülke daha az egemenlik devri ve federal hayallerden uzaklaşılması demektir. Sonuçta Anderson'a göre üye sayısının artmasının dengeleri değiştireceği ve kurumsal yapıda temsil oranlarının da değişeceği ve genişleme ile federalizasyondan uzaklaşılacağı açıktır.¹⁸⁰

Maastricht sonrası dönemin paradoksallık olarak betimlenmesine neden olan durum aslında AB'nin içindeki yapıdan ziyade dışındaki gelişmeler sonucunda yaşananlardır.

¹⁷⁹ Ibid, s.2.

¹⁸⁰ Perry Anderson, 2011, s.20.

İki kutuplu ve tehdit algısının yüksek olduğu dönemin ardından 1990 sonrası ortaya çıkan dünya güç algısını ve entegrasyon gerekliliklerini değiştirmiştir. Diğer taraftan Avrupa'nın doğusunu bir kez daha kaybetme konusunda yaşanan endişeler ile kısa sürede Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile kurulan ilişkiler entegrasyonu derinleşme önceliğinden genişleme önceliğine kaydırmıştır. Önceliğin genişleme sürecine verilmesinin entegrasyon sürecinin seyrini değiştirdiğini söylemek mümkündür. Üye sayısı ve aynı zamanda yeni üyelerin niteliğinin de değişmesi ile derinleşme konusunda olabilecek şans da ötelenmiştir denilebilir.

Anderson'a göre Avrupa daha az bütünleşik olduğu yani ekonomik ve parasal birliğin kurulmasından önceki dönemde, pek çok açıdan daha bağımsız bir konumda idi. Bu dönemde Avrupa'yı yöneten liderler, kendileri birer emperyal güç olan ve bağımsız dış politikaya sahip devletleri ile eğer gerçekten hedeflerlerse ABD'nin etkisine karşı çıkabilecek güçtelerdi. Ancak 80'lerde başlayan ve Soğuk Savaşın sona ermesi ile 90'larda etkilerini tam olarak gösteren Amerikan etkisi ile bu özerklik sona ermiştir. Bu dönemde, genişleyen ve kendi parasal birliğini kurarak sayısal olarak bağımsız olabileceği yapıya kavuşan AB, politik olarak tam tersi bir konuma gelmiştir.¹⁸¹ Söz konusu dönemde en önemli ikilem AB'nin kanuni yapısı aynı kalmış olmasına rağmen AB aktivitelerinin öngörülemez düzeyde ilerlemiş olmasıdır. Bu dönemde AB sadece tek pazardan parasal birliğe, 15 üyeden 28 üyeye genişlemekle kalmamış sosyoekonomik yönetim, adalet ve içişleri konularında da ilerleme kaydetmiştir. Artık AB'nin bir ortak dış ve güvenlik politikası vardır ve pek çok ülkede Avrupa temsilcilikleri bulunmaktadır. Ayrıca Amsterdam ve Nice Antlaşmalarında yer alan istihdam ve sosyal politika koordinasyonu faaliyetlerinde supranasyonal karar alma göz ardı edilmiştir.¹⁸² Karar alma

¹⁸¹ Ibid, s.77-78.

¹⁸² Christopher J. Bickerton et. al., 2015, s.1.

süreçlerine ilişkin bu tür çelişkiler ancak Lizbon Antlaşması ile aşılabilmektedir. Günümüzde AB’de kararlar üye devletler (Konsey kanalıyla) ile Parlamento arasındaki yetki paylaşımı yoluyla alınmaktadır.

1990’larda yaşanan büyük dönüşümü değerlendirirken; diğer dönüşüm dönemlerine de baktığımızda en önemli örneklerden biri 19. Yüzyılın sonlarıdır. Bu dönemde ekonomik yarışın hızlanması ile oluşan ortamın Avrupa’da ulusal anlaşmazlıklara neden olmuş korumacılığı arttırdığı ve bu durumun savaşıyla sonuçlanmış olduğu görülmektedir. Diğer taraftan 1950’lerde rekabetçi baskı Avrupa entegrasyonunun ilk büyük dalgasını ortaya çıkarmıştır. Bu konuda amaç dış güçler ile AB seviyesindeki kurumsal değişimin arasındaki dengeyi sağlayan mekanizmalara odaklanarak bu belirsizliğin ötesine geçerek doğru analizi yapabilmektir.¹⁸³

AB’nin bugününe ilişkin değerlendirmelerinde AB’yi norm koyucu bir aktör olarak betimleyen Bradford da bu durumu ele alırken AB’nin kuruluşunu izleyen ilk dönemdeki uluslararası etkisinin günümüzdekinden farklı olarak, tesadüfi olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde iç gelişmelere yanıt olarak belirlenen kuralların bir takım dış etkilere yol açtığını, ancak 1990’lardaki gelişmeler ile bu durumun tesadüfi olmaktan çıkarak bir gerçeklik haline dönüştüğünü belirtmektedir. DTÖ’nün kuruluşuna vurgu yapan Bradford, küresel ticaretin gündemdeki yerinin artması ile ülkelerin ve dolayısıyla AB’nin düzenleyici dış etkilerinin de ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁸⁴

AB’nin 1990’lardan itibaren değişen etkisini ele alırken ve bunu dünyadaki dönüşümle açıklarken gözden kaçırılmaması gereken bir husus bulunmaktadır. Bu husus dünyadaki dönüşümün de etkisiyle ortaya çıkmış olan genişleme dalgalarıdır. AB’nin

¹⁸³ Ibid, s.5.

¹⁸⁴ Anu Bradford, 2019, s.19,

1995 ve 2004 genişlemeleri ile üye sayısını önemli ölçüde artırmış olması büyüklüğünü ve dolayısıyla gücünü de artırmıştır. Bir taraftan yüzölçümü ve nüfus açısından değerlendirdiğimizde yaşanan artış; diğer taraftan genişleyen coğrafya ile değişen sınırlar AB'yi yeni bölgelere komşu yapmış ve yeni kültürler ile entegre etmiştir. Özellikle 2004 ve devamındaki 2007 genişlemesi ile Birliğe dahil olan yeni üyeler, o tarihe kadar var olan üye ülkelerden gerek siyasi gerekse kültürel açılardan ayrılan özellikler göstermektedir. Doğu blokundan yeni kopan devletlerin üyeliği, AB etkisinin Doğu Avrupa'ya yayılmasını sağlamıştır. Bu dönem Avrupa'nın sınırlarını tartışmaya açmış ve hangi ülkelerin "Avrupalı" sayıldığı konusu gündeme gelmiştir. Sınırları belirlemenin kriterinin coğrafi mi, kültürel mi, tarihsel mi olması gerektiği tartışması gündeme gelmiştir. Bu tartışma içinde Anderson'un da ifade ettiği gibi, De Gaulle'ün "Atlantik'ten Urallar'a kadar" şeklindeki Avrupa tanımının hala çok da uzak olmayan bir tanımlama olduğu görülmüştür.¹⁸⁵ Dolayısıyla 1990'lardan günümüze yaşanan gelişmeler birbirini doğuran ve bugünkü AB'nin oluşumunda son derece etkili olan gelişmelerdir. Bu dönemden itibaren AB, İç Pazarı kurmuş, ortak para birimine geçmiş, büyük genişleme dalgaları yaşamış ve bugün norm koyucu bir güç haline gelmiştir. DTÖ'nün kuruluşu gibi dünyada liberalleşme arayışlarının son derece yoğun olduğu bu dönemin özellikleri, AB'yi güçlü bir küresel aktör haline getiren unsurlardan biri olmuştur. Söz konusu arayışların en üst noktaya çıktığı 2000'lerde AB'nin ticaret stratejisini "Küresel Avrupa"¹⁸⁶ olarak belirlemiş olması, dönemin ruhuna da AB'nin dünyada kendisine belirlediği role de son derece uyumlu olmuştur.

Genişleme ile birlikte toprak büyüklüğü artan AB'nin küresel düzeyde gücü de artmıştır. Avrupa Toplulukları kurulup güçlenene kadar ABD'nin dünya ticaretindeki

¹⁸⁵ Perry Anderson, 2011, s.42.

¹⁸⁶ *Global Europe: A Stronger Partnership To Deliver Market Access For European Exporters*, 2007.

etkinliği, AET'nin kuruluğu ile birlikte yeni bir denge getirmiştir. AET kuruluşundan kısa bir süre sonra ticari ilişkilerde varlığını hissettiren bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Toprak büyüklüğü zaten AB'nin gücünü sağlayan en temel unsurlardandır. 2004 genişlemesi ile birlikte bu büyüklük daha da belirgin bir biçimde artmıştır. Diğer taraftan AB Komisyonu'nun üye devletler adına müzakere yetkisine sahip olması da AB'nin gücünü ve ticaret politikasındaki etkinliğini artırmaktadır. Uzun yıllardır ikili ve çok taraflı müzakerelerde tecrübe birikimi olan AB ticaret anlaşmalarında pazarlık gücü yüksek bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁷

Genişlemeye ilişkin değerlendirme yaparken genişleme ile birlikte AB nüfusunun daha heterojen hale geldiği ve bu durumun karar almayı zorlaştıracabilecek bir etken olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Böyle bir etki de AB'nin izleyebileceği politikaları sınırlandırabilecek¹⁸⁸ ve AB'nin gücündeki en önemli unsurlardan biri olan güçlü kurum ve kurallar faktörünü zayıflatabilecek etkenlerdendir. Bu yeni duruma AB kurum ve kurallarının uyumu Lizbon Antlaşması ile gerçekleşecektir.

4. Lizbon Antlaşması ve Sonrasında Ortak Ticaret Politikası

Lizbon Antlaşması, AB kurumsal yapısına Maastricht Anlaşması'ndan sonra büyük dönüşüm getiren adım olmuştur. 1997 Amsterdam ve 2001 Nice Antlaşmaları, kurucu anlaşmalarda değişiklik yapmış olsa da; asıl dönüşüm Lizbon ile gerçekleşmiştir. Lizbon Antlaşması, ekonomik ve parasal birliğin sağlanması ve genişleme dalgalarının ardından kurumsal açıdan yapılması gereken dönüşümü gerçekleştirmiş ve yaşanan dönüşüm sonucunda gerekli olan hukuki zemin ortaya konmuştur. Ortak ticaret politikası açısından da gerekli hukuki zemin oluşturulmuştur.

¹⁸⁷ Sophie Meunier ve Kalypso Nicolaidis, 2006, s. 908.

¹⁸⁸ Anu Bradford, 2019, s. 29.

Üye devletler AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın 113. Maddesi [133] aracılığıyla Avrupa dış ticaret politikasının yürütülmesini devretmiş ve Komisyona üye devletler adına çok taraflı ticaret anlaşmaları müzakere etme yetkisi vermiştir. Buna göre, AB ticaret politikasında müzakere yetkisi Komisyona verilmiştir ancak müzakere yetkisinin sınırları bir tüzük ile Konsey tarafından çizilmektedir. Anlaşmaların neticelenmesinin ardından da Konsey tarafından onaylanması gerekmektedir.¹⁸⁹

Roma Antlaşması'ndan itibaren ticaret politikası AB için ulus-üstü düzeyde yetki sahibi olduğu bir alan olsa da; Lizbon Antlaşması ile ticarete ilişkin müzakere yapma yetkisi tamamıyla ve açıkça AB'ye bırakılmıştır.¹⁹⁰ Lizbon Antlaşması ile getirilen sistemde, AB'nin yetkileri kataloglanmış ve ortak ticaret politikasına da “Birliğin Dış Eylemleri” başlığı altında yer verilmiştir.¹⁹¹ Antlaşması'nın 207/1. Maddesi “*Ortak ticaret politikası, Birliğin dış eyleminin ilkeleri ve hedefleri çerçevesinde yürütülür*” şeklindedir.¹⁹² 207. maddenin müzakereler konusunda atıfta bulunduğu 218. Maddeye göre ise, müzakereler Konsey'in yetkilendirmesi üzerine Komisyon tarafından sürdürülür. Yetki veren ve müzakerelerin yürütmesini sağlayan Konsey, anlaşmaları imzalama yetkisine de sahiptir. Müzakerelerin sonunda Konsey, ancak Parlamentonun salt çoğunlukla onay vermesinden sonra anlaşmayı sonuçlandırma kararını alabilmektedir.¹⁹³

¹⁸⁹ Treaty of Rome, m.113.

¹⁹⁰ Yelter Bollen, Ferdi De Ville ve Jan Orbie, “EU trade policy: persistent liberalisation, contentious protectionism”, *Journal of European Integration*, Vol: 38, No: 3, 2016, s.281.

¹⁹¹ İlke Göçmen, “Hukuki Boyutuyla Avrupa Birliği'nin Ortak Ticaret Politikası,” *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye – AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Sayı: 615, 2018, s.81.

¹⁹² Consolidated Version of The Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the EU, No: C326/47, 2012, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>, m. 207.

¹⁹³ Ibid, m. 218.

Lizbon ile AB ticaret politikasının dış eylemlerin bir bileşeni haline gelmesi sonucunda ticaret politikasının ortak dış ve güvenlik politikası gibi diğer dış politika alanları ile uyumlu olması ve bu şekilde 'siyasileştirilmesi' söz konusu olmuştur. Bu anlamda AB ticaret politikası artık uluslararası ticaret sistemi içerisinde liberalleşmeyi takip etmekle sınırlı bir politika alanı olmaktan çıkmış; aynı zamanda 'dış politika' hedefleriyle uyumlu hareket edecek bir araç işlevi görmeye başlamıştır.¹⁹⁴ Dolayısıyla dış ticaret politikası, AB'nin bir işbirliği alanı olarak bir hedef ya da bir amaç olmaktan öteye geçerek; AB'nin dış politikasını şekillendirmekte kullanacağı bir araç haline gelmiştir.

Söz konusu aracı kullanabilecek aktör ise Komisyon olarak belirlenmiştir. AB çerçevesinde supranasyonel yapıyı temsil eden Komisyon, ortak ticaret politikası kanalıyla uluslararası alanda kendi gücünü kullanma fırsatı bulmaktadır. Ortak dış ve güvenlik politikası alanında yetki kullanımı sınırlı olan Komisyon, ticaret politikası alanında tam yetkili kurum olarak görülmektedir.¹⁹⁵ Lizbon Antlaşması ile ticaret politikasının “Birliğin Dış Eylemleri” kapsamında konumlandırılmış olmasının, Komisyon'un bu pozisyonunu daha da güçlendirdiğini söylememiz mümkündür.

207. maddenin 3. Fıkrası ise Komisyon'un kendisini yetkilendiren Konsey'e tavsiyeler sunduğunu belirterek; Konsey ve Komisyon'un müzakere edilen anlaşmaların Birliğin iç politikaları ve kurallarıyla uyumlu olmasını sağlamaktan sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Lizbon Antlaşması'na göre “*Komisyon, müzakereleri, Konsey tarafından bu görevinde kendisine yardımcı olmak üzere atanan özel bir komite ile istişare halinde ve Konsey'in kendisine verebileceği talimatlar çerçevesinde yürütür*”.

¹⁹⁴ Antonio Missiroli, “The EU And The World: Players And Policies Post-Lisbon A Handbook”, *European Union Institute for Security Studies*, 2016, DOI:10.2815/123955, s.97.

¹⁹⁵ Anu Bradford, 2019, s.17.

Ayrıca Komisyon'un müzakerelerin ilerleyişine ilişkin özel komiteye ve Avrupa Parlamentosu'na düzenli raporlar sunması beklenmektedir.¹⁹⁶

Lizbon Antlaşması madde 21, AB'nin uluslararası alanda temel alacağı ilkeleri; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı olarak sıralamıştır. Söz konusu maddenin devamında da Birliğin uluslararası alanda kendisi için temel alacağı diğer ilkeler sıralanmıştır. Bu çerçevede demokrasi ve insan haklarına ilişkin temel ilkeler ile ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi gibi liberal bir ekonomi anlayışına dayanan fikirler de 21.maddede yer almıştır. Ayrıca sosyal ve çevresel kalkınma, afetlerle mücadele, sürdürülebilir kaynak kullanımı, iklim değişikliği ile mücadele gibi konular da AB'nin dayanağı olan ilkeler arasında sayılmıştır. Bunların yanında küresel iletişim ve yönetişimin de esas alınacağı vurgulanmıştır.¹⁹⁷ Dolayısıyla AB'nin kendi iç politikasında esas aldığı değerlerin tümünün küresel düzeyde temel alınması fikri Lizbon Antlaşması ile ortaya konulmuştur. Ortak ticaret politikasını Birliğin Dış Eylemleri kapsamında değerlendiren Lizbon Antlaşması, benimsediği temel ilkelerin küresel düzeyde bir dayanak olması için kullanılacak araçların en önemli parçalarından birinin ticaret politikası olduğunu Antlaşma metni ile ortaya koymuştur. Bu durum çalışmanın ilk bölümünde ele alınan AB'nin norm belirleyici bir aktör olmasına ilişkin konumunu pekiştiren bir unsur olmuştur.

Lizbon Antlaşması, ortak ticaret politikasının büyüyen etki alanına paralel bir düzenleme getirmiştir. Kurulduğu günden itibaren, yetki devrinin öngörüldüğü bir ortak politika alanı olarak belirlenen ticaret politikası; Lizbon Antlaşması ile birlikte daha güçlü

¹⁹⁶ *Consolidated Version of The Treaty on the Functioning of the European Union*, 2012, m.207.

¹⁹⁷ *Ibid*, m. 21.

bir kurumsal zemine oturmuştur. AB'nin küresel düzeyde etki alanında yaşanan artış ve norm belirleyici bir aktör olma özelliğini de vurgulayan ve güçlendiren bir hukuki dayanak ve kurumsal yapı oluşturulmuştur.

Lizbon Antlaşması'na kadar gelinen dönemde ve Antlaşma'nın yürürlüğe girmesi ile AB'nin ortak ticaret politikası ve ekonomik entegrasyon konularında büyük mesafe kat edilmiş olsa da, Birlik kurumları ve üye devletler bunu bir son olarak görmemektedir. Bu nedenle, raporlar ve stratejiler ile ilerlemenin sürdürülmesi ve yeni şartlara adaptasyon hedeflenmektedir.

Güçlü ve canlı bir ekonomik temel geliştirme hedefi çerçevesinde Konsey'in temel hedefleri arasında ekonomik ve parasal birliği derinleştirmek, bankacılık ve sermaye piyasaları birliğinin tamamlanması, Euro'nun uluslararası rolünün güçlendirilmesi gibi ekonomik ve parasal birliği geliştirme ve derinleştirme hedefi çerçevesinde belirlenmiş öncelikler bulunmaktadır. Bu çerçevede ticaret politikasının önemi ve AB'nin dünyada bu alandaki rolü de vurgulanmış ve gerek ikili gerekse çok taraflı ilişkilerin önemine vurgu yapılarak DTÖ'de bir reform beklentisinin olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁸

AB temel değerlerini tanımlarken insan haklarının küresel düzeyde kabul görmüş temel çerçevesine dayanmaktadır. Bu çerçevede katalog niteliğinde bir belgeyi de 2012 yılında yayınlamıştır. Söz konusu belgenin girişinde Birliğin temelini barış ve istikrarı teşvik etme ve insan haklarına saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir dünya inşa etme yönündeki ortak kararlılık olduğu belirtilerek; bu ilkelerin Birliğin iç ve dış politikalarının tüm yönlerini desteklediği vurgulanmaktadır.¹⁹⁹ Söz konusu belge ile AB, tüm devletleri Evrensel İnsan Hakları Beyannamesini ve insan haklarına ilişkin diğer

¹⁹⁸ *A New Strategic Agenda 2019-2024*, 2019.

¹⁹⁹ *EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy*, 2012.

temel belgeleri imzalamaya davet ettiğini belirtmektedir. AB için insan hakları Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmeleri ile düzenlenen çalışma koşullarına ilişkin hakları da kapsamaktadır. Bu çerçevede AB temel belgeleri şu şekilde özetlemektedir; temel BM insan hakları sözleşmeleri, çalışma standartlarına ilişkin temel ILO sözleşmeleri, AB Temel Hakları Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer bölgesel insan hakları sözleşmeleri ile uygun olduğu durumlarda uluslararası geleneksel hukuk.²⁰⁰ Bu şekilde AB normlarının dayanağı olan metinler bir kez daha sıralanmıştır. Bu belgelere AB'nin ticaret anlaşmalarında da atıfta bulunulmakta ve anlaşma taraflarının düzenlemelerinin belirlenmiş bu çerçevede olması hüküm altına alınmaktadır.

Avrupa Komisyonu tarafından 2010 yılında yayınlanan raporda da bu anlayış yansıtılmıştır. Buna göre; tek pazar kendi başına bir nihai amaç değil, diğer politikaların uygulanması için bir araçtır. Büyüme, sosyal uyum ve istihdam, güvenlik ve iklim değişikliği ile ilgili zorluklara verilen yanıtlar gibi tüm tedbirlerin, ancak tek pazarın ideal şekilde çalışması halinde başarılı olma olasılığı daha yüksektir.²⁰¹ Bu anlayış ile iç pazar kurulmasına ilişkin hissiyatın yeniden açığa çıkarılması amacıyla, Tek Avrupa Senedi'nin 20. yıldönümü de vesile haline getirilerek bir "Tek Pazar Senedi" hazırlanması hedeflenmiş ve 2010 yılında hazırlanan rapor da bu çerçevede ele alınacak hedefleri belirlemeyi amaçlamıştır. Raporda ele alınan temel yaklaşım tek pazara olan inancı yeniden tesis etmek için kurumları ve vatandaşları tekrar tek pazarın merkezine koyarak sosyal pazar ekonomisini güçlendirmek; sürdürülebilir ve adil büyümenin yararına pazar

²⁰⁰ *Guidelines On The Analysis Of Human Rights Impacts in Impact Assessments For Trade-Related Policy Initiatives*, 2021.

²⁰¹ *Communication From The Commission to the European Parliament, The Council, The Economic and Social Committee and The Committee and The Committee of the Regions Towards a Single Market Act: For a highly competitive social market economy 50 proposals for improving our work, business and exchanges with one another*, European Commission, No: 608, 2010, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0608>, s.4.

politikaları geliştirmek; ve iyi yönetişim, diyalog, ortaklık ve değerlendirme için zemin hazırlamak olmuştur.²⁰²

2012 yılında ise, tek pazarın kurulmasının 20. Yılı olması sebebiyle, daha önceden de belirlendiği gibi “Tek Pazar Senedi 2” adlı belge yayınlanmıştır. Geçen 20 yıllık sürenin değerlendirmesi yapılırken güçlü, derin ve entegre olmuş bir tek pazarın; Avrupa vatandaşlarına büyüme, istihdam ve çeşitli olanaklar sunduğu belirtilmiştir. Raporda tek pazarın rekabet gücü yüksek sosyal bir piyasa ekonomisine ulaşma yönündeki uzun dönemli hedefin ve Avrupa’nın küresel düzeyde rekabetçiliğinin anahtarı olduğu ve iç ve dış politikalar arasındaki tamamlayıcı ilişkinin ticaret ve büyümeyi sağlayacağı ifade edilmektedir.²⁰³ Dolayısıyla AB’nin küresel konumuna ilişkin hedefler bir kez daha vurgulanmıştır.

Rapor ile yeni döneme ilişkin amaç belirlenirken 4 öncelik çerçevesinde 12 hedef ortaya konulmuş ve gelecek dönem bu hedefler ışığında politikalar belirlenmesi gerektiği fikri benimsenmiştir. Genel çerçeveyi çizen 4 öncelik şunlardır:

- Tek Pazar'da tam entegre ağların geliştirilmesi;
- Vatandaşların ve işletmelerin sınır ötesi hareketliliğinin teşvik edilmesi;
- Avrupa genelinde dijital ekonominin desteklenmesi;
- Sosyal girişimciliğin, uyumun ve tüketici güveninin güçlendirilmesi.²⁰⁴

Tek pazarın geliştirilmesine yönelik yaklaşım 2015 yılında yayınlanan Komisyon raporunda da yer almıştır. Tek pazarı Avrupa’nın en büyük başarılarından biri olarak

²⁰² Ibid, s.35

²⁰³ *Communication From The Commission to the European Parliament, The Council, The Economic and Social Committee and The Committee and The Committee of the Regions Single Market Act II Together for new growth*, European Commission, No: 573, 2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012DC0573>, s.4.

²⁰⁴ Ibid, s.5.

değerlendiren rapor; değişen koşullara, karşılaşılan ekonomik ve sosyal zorluklara, ekonomik ve finansal krizlerin yarattığı sosyal sonuçlara karşı tek pazarın güçlendirilmesi için tedbirler alınması gerektiğini dile getirmektedir. Komisyon tarafından rapor ile güçlendirilmiş sanayi temelinde yeni ve daha adil bir tek pazar kurulmasının hedeflendiği belirtilerek; buna yönelik bir strateji ortaya konmuştur. Raporda özetle, tek pazarın dijitalleşme, yeni iş modelleri ve günümüzün küresel değer zincirlerinde üretim ve hizmetler arasında artan bağlantılar gibi yeni ekonomik gerçeklere göre dönüştürülmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁰⁵

20 Haziran 2019 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi toplantısında ise, tüm AB kurumları için kılavuz niteliğinde olması öngörülen “Yeni Stratejik Gündem: 2019-2024” kabul edilmiş ve ekonomik ve parasal birliğin geleceğine ilişkin beklentiler bu stratejiye de yansıtılmıştır. Strateji ile 4 temel öncelik belirlenmiştir. Buna göre; vatandaşları ve özgürlükleri korumak; güçlü ve canlı bir ekonomik temel geliştirmek; iklim nötr, yeşil, adil ve sosyal bir Avrupa inşa etmek ile Avrupa'nın çıkarlarını ve değerlerini küresel sahnede desteklemek söz konusu dönemin öncelikleri olarak belirlenmiştir. Ekonomik açıdan ise Avrupa'nın rekabet gücü, refahı, istihdamı ve küresel sahnedeki rolünün güçlü bir ekonomik temele bağlı olduğu belirtilerek; odaklanılması gereken alanlar şöyle sıralanmıştır:

- Ekonomik ve parasal birliğin derinleştirilmesi
- Bankacılık ve sermaye piyasaları birliğinin tamamlanması
- Euro'nun uluslararası rolünün güçlendirilmesi
- AB'de bütünleşmenin güçlendirilmesi

²⁰⁵ *Communication From The Commission to the European Parliament, The Council, The Economic and Social Committee and The Committee of the Regions, Upgrading the Single Market: more opportunities for people and business*, European Commission, No: 550, 2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2015%3A550%3AFIN>.

- Dijital devrim ve yapay zekanın geliştirilmesi
- Avrupa araştırma, geliştirme ve inovasyon faaliyetlerinin bölünmüş yapısının azaltılması
- AB içinde ve küresel düzeyde adil rekabetin sağlanması.²⁰⁶

Ortaya konulan öncelikler, 2019 yılında hazırlanan AYM'de de yansıtılan öncelikler ile uyumludur. Yeşil Mutabakat, 2019'dan sonraki dönem için AB'nin tüm politika alanlarına etki yapması öngörülen bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu politika alanlarının başında da ticaret politikası gelmektedir.

Komisyon'un 2019-2024 dönemi için belirlediği stratejide ise, ekonomik ve parasal birliğin güçlendirilmesi ve derinleştirilmesi hedefi ortaya konmuştur. Bu çerçevede bankacılık sisteminde de yapılacak tamamlayıcı çalışmalar ile parasal birliğin güçlendirilmesi hedeflenirken; Euro'nun gücünün küresel düzeyde de artırılması hedeflenmektedir. Ayrıca ekonomik yönetim konusunda Parlamento'nun gücünün artırılmasının da öngörüldüğü ifade edilmektedir.²⁰⁷

2019-2024 Stratejisi'nde ekonomik ve parasal birliğin güçlendirilmesinin yanında, yeşil dönüşüm, dijitalleşme gibi alanlarda ilerleme öngörülmektedir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin temel alınması da önceliklendirilmektedir. Ticaret politikasında ise Avrupa'nın küresel konumunun güçlendirilmesi hedefi ortaya konmaktadır.

Güçlü, açık ve adil bir ticaret gündemi ile Avrupa'nın küresel lider ve standart belirleyici rolünün güçlendirilebileceği Strateji'de belirtilmektedir. Bunun için ticaret

²⁰⁶ *A new strategic agenda for the EU: 2019-2024*, 2019.

²⁰⁷ *Political Guidelines for the Next European Commission 2019-2024*, European Commission, https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_en?filename=political-guidelines-next-commission_en.pdf.

anlaşmalarının bir araç olduğu ve anlaşmalarda AB'nin önceliklendirdiği alanlar olarak sürdürülebilir kalkınma, çevre ve iklim konusunda yüksek standartlar ile çalışma standartları belirlenmiştir. Bu alanların anlaşma hükümleri içinde düzenlenmesi öngörülmüştür.²⁰⁸

AB Tek Pazarın kuruluşunun otuzuncu yıldönümü olan 2023 yılında Tek Pazara ilişkin bir değerlendirme yapılarak; getirileri ortaya konmuştur. Yapılan değerlendirme incelendiğinde AB'nin özellikle krizlerle başa çıkma konusunda Tek Pazarın büyük getirileri olduğuna dair bir yaklaşımının olduğu görülmektedir. Tek Pazar çerçevesinde belirlenen standartların AB'nin dünyada standart belirleyici bir konuma sahip olmasını sağladığı da belirtilmektedir.²⁰⁹ Gelecek dönemin sürdürülebilir kalkınma temelinde, yeşil dönüşümün önceliklendirildiği, AB'nin küresel lider ve norm koyucu konumunu güçlendirildiği bir dönem olması hedeflenmektedir. Bu yolda da ticaret politikası ve politikanın tüm araçlarının etkin bir biçimde kullanılması beklenmektedir.

5. Avrupa Birliği Kurumlarının Ortak Ticaret Politikasına İlişkin Rollerinin

Dönüşümü

Yetkinin gerçek anlamda AB düzeyinde toplanmış olduğu sayılı politika alanından biri olarak ticaret politikası, ekonomik entegrasyonun ve bunun neticesinde dünyada oluşan AB etkisinin itici gücü olmuştur.²¹⁰ Başta kömür ve çelik ticaretinin düzenlenmesi ve Avrupa'da sorunların kaynağı olan bir sektörün ortak yönetimi yolu ile kalıcı barışın sağlanması amacının aracı olan ticaret, zamanla peşinden sürüklediği diğer sektörler ile bugün ortaya çıkmış olan ve dünyada başka bir örneği olmayan AB gibi büyük bir yapının

²⁰⁸ Ibid, s.17.

²⁰⁹ *Commission Staff Working Document: 2023 Annual Single Market Report: Single Market at 30*, European Commission, No: 26, 2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SWD:2023:26:FIN>.

²¹⁰ Antonio Missiroli, 2016, s.95.

temel taşı olmuştur. AB entegrasyon sürecinde AB kurumlarının rolleri sürecin ilerleyişine göre şekillenmiş ve zaman içinde ulus-üstü tarafı temsil eden kurumların gücü giderek artmıştır. Geline nokta, ticaret politikasında AB'yi temsil etme yetkisine sahip olan AB Komisyonu ile AB'nin ulus-üstü yapısının sembol kurumu olan Avrupa Parlamentosu'nun gücü son derece ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Buna erişilmesinin zaman içinde tüm entegrasyon süreci ile uyum içinde ve son derece tedrici bir biçimde gerçekleştiğini gözlemlemek mümkündür.

Ticaret politikası 1970 yılından beri kararların nitelikli çoğunluk yöntemi ile alındığı bir politika alanı olarak son derece gelişmiş bir ortak politikadır. AB'nin ortak ticaret politikasında Konsey ve Komisyon başlıca aktörlerdir. AB ticaret politikası bu iki aktör arasındaki ilişki tarafından belirlenmektedir. Lizbon Antlaşması ile birlikte üçüncü aktör olarak Avrupa Parlamentosu da ticaret politikasında etkin hale gelmiştir. Bu süreçte Komisyona delege edilen rol ve Komisyon'un bu rolü uygulaması sırasında Konsey'in kontrol şekli ilişkiyi ve dolayısıyla politikayı belirlemektedir. Konsey, kontrol yetkisini haftada bir kez toplanan Ticaret Politikası Komitesi kanalıyla kullanmaktadır. Konsey, Komisyon'un temsil yetkisini elinden alamamaktadır. Ancak Komisyon'un ticaret anlaşması müzakerelerini Konsey'in belirlediği müzakere direktifi çerçevesinde sürdürmesi gerekmektedir.²¹¹ Genel itibariyle bir değerlendirme yapıldığında, Komisyon'un ticaret politikasına ilişkin kararlarda üye ülkelerden daha liberal bir tutum benimsediğini söylemek mümkündür.²¹² Komisyon'a AB'yi temsil etme hakkını veren unsur Lizbon Antlaşması ile birlikte elde ettiği tüzel kişiliktir. Antlaşmada açıkça belirtilmiş olmasa da, tüzel kişilik tanınmış olmasının AB'ye uluslararası alanda da tüzel kişiliğe sahip olma hakkı sağladığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla AB temsil etme,

²¹¹ Alasdair R. Young ve John Peterson, 2014, s. 35.

²¹² Ibid, s. 31.

temsilci kabul etme, anlaşma imzalama gibi yetkileri elde etmiş ve uluslararası yükümlülük ve sorumluluklara sahip olmuştur.²¹³

Ticaret politikası alanında Konsey ile Komisyon arasında var olan yetki karmaşası Lizbon Antlaşması'na kadar geçen sürede tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma yalnızca iki kurum arasındaki yetki konusunda yaşanan bir tartışma olarak görülmemelidir. Söz konusu olan ticaret politikasının ne derece ulus-üstü özellik gösteren bir politika alanı olarak varlığını sürdüreceğine ilişkin bir tartışmadır. AB'nin entegrasyon düzeyine paralel olarak Komisyon'un yetkisi de zaman içinde artmış ve Lizbon Antlaşması ile yetki karmaşasına son verilmiştir. Artık ticaret politikasına etki edebilecek tüm alanların ulus-üstü alanlar olarak değerlendirilmesi ile Komisyon'un yetkisi açıklık kazanmıştır.

Günümüzde Komisyonun ticaret politikası alanında tam yetkili olduğu konusunda tartışma bulunmasa da; bu durumun netleşmesi Maastricht Antlaşması ile olmuştur. Maastricht'e kadar geçen süreçte Komisyonun ikili anlaşmalardaki yetkisi tartışmasız iken; çok taraflı anlaşmalar için yetki genellikle kabul edilse de durumun netliği konusunda açık bir yaklaşım söz konusu değildi. Bu süreçte *“üye devletlerin ekonomik nitelikteki tüm uluslararası örgütler çerçevesinde ortak bir davranış içinde hareket etmesi”* hükmüne dayanarak Komisyon'un temsil yetkisi kabul edilmekteydi. Ancak Maastricht Antlaşması ile uluslararası görüşmeler konusundaki yetki de net bir biçimde açıklığa kavuşturulmuş ve tartışma sona erdirilmiştir.²¹⁴ Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür; yapısal çerçeve değişmemesine karşın Maastricht'ten beri üye devletler arasındaki politika koordinasyonu güçlenmiştir. Bu politika koordinasyonu AB karar alma mekanizmasının katılımcı ve anlaşmaya dayalı olması sebebiyle mümkün hale gelmiştir. Ulusal parlamenterler birbirleriyle parlamenterler arası üç konferansta

²¹³ Sanem Baykal ve İlke Göçmen, 2016, s.686.

²¹⁴ Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, 2000, s.308.

tartışmışlardır; Topluluk ve Avrupa İlişkileri Parlamenterler Komitesi İlişkileri Konferansı, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Parlamentolararası Konferansı ve Ekonomik ve Finansal Yönetişim Parlamentolararası Konferansı. Üye devletler AB faaliyetlerinin bazı aşamalarında müzakere dışında kalmayı tercih etseler de bu alanlardaki müzakerelerden uzak kalmaları mümkün kılınmamıştır.²¹⁵

Konsej ve Komisyon'un yanı sıra Lizbon Antlaşması ile Avrupa Parlamentosu'nun artan rolüne paralel olarak ticaret politikasındaki rolü de artmıştır. Parlamento'nun karar alma prosedürlerindeki rolünün artırılmış olması, ticaret politikasına ilişkin kararların alınmasındaki rolünü de artırmıştır. Çıkar grupları, sivil toplum kuruluşları, ticaret odaları gibi aktörler de ticaret politikasına etki etse de; asıl yapı başlıca üç kurumun üzerinde şekillenmektedir. Ticaret politikasının belirleyicisi Komisyon olmakla birlikte, diğer AB kurumlarının sürece katkısı olmaktadır. Ticaret Politikası Komitesi, Dış İlişkiler Komitesi, Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER) de ticaret politikasını etkileyen aktörlerdendir.

Lizbon Antlaşması ile ticaret politikası karar alma sürecine dahil olan Parlamente'nin ticaret politikasındaki rolünün artışı iki şekilde olmuştur. Bir taraftan Parlamente'nin AB tarafından müzakere edilen ikili ve uluslararası ticaret anlaşmaları üzerindeki rolü güçlendirilmiştir. Diğer taraftan ise, Parlamente'nin yasamadaki rolü güçlendirilmiştir. Olağan yasama prosedürünün uygulanacağı hususlar için Parlamente'nin onayının gerekiyor olması ve ticaret anlaşmalarının büyük kısmının bu kapsama girmesi Parlamente'nin gücünü önemli ölçüde artıran unsurların başında

²¹⁵ Christopher J. Bickerton et. al., 2015, s.2.

gelmektedir.²¹⁶ Ayrıca ticaret anlaşmalarını yürütmekten sorumlu olan Komisyon'un müzakerelerin ilerleyişi ile ilgili olarak düzenli bir biçimde Parlamento'ya rapor sunması beklenmektedir.

Lizbon Antlaşması'na gelinene kadar Parlamento'nun ticaret politikasındaki rolü açık bir biçimde tanımlanmamıştır. Lizbon ile Parlamento'ya açıkça yer verilmiş olması Parlamento'nun rolünü güçlendirmiştir. Parlamento'nun güçlendirilmesi AB kurumları arasında supranasyonel yapının temsilcisi ve AB'nin demokrasi açığının kapatılmasının bir yolu olarak görülmektedir. AB için sıklıkla yapılan tartışmalar olan demokratik açık ve meşruiyet tartışmalarının odağında Parlamento'nun rolü yer almaktadır. Daha bürokratik kurumlar olarak görülen Konsey ve Komisyon'un yanında Parlamento, Avrupalı halkların temsilcisi olarak değerlendirilmektedir. Üyelerinin doğrudan seçilmesi, siyasi partilere göre temsilin esas alınması gibi faktörler Parlamantonun supranasyonel gücünü artırmaktadır.

Günümüzde ulus-üstü yapı için bu derece önemli bir yere sahip olan Parlamento sürecin ilk döneminde üye ülke parlamentolarının temsilcilerinden oluşan bir assamble olma özelliğine sahipken; zaman içinde doğrudan seçimlerle üyeleri belirlenen ve üyelerin siyasi grupları temsil ettiği bir yapıya evrilmiştir. Bu özelliği ile de Avrupa bütünleşmesinin izlenmesi için sembol kurum niteliğindedir. Parlamento'nun geçirdiği dönüşüm içinde bugün gelinen noktada sahip olduğu niteliklerin en önemlilerinden biri demokratik denetim mekanizması oluşturmastır ve AB politikalarına popüler meşruiyet kazandıran kurum olarak görülmektedir.²¹⁷ Konuya ticaret politikası açısından baktığımızda ise Göçmen, konunun dikkat çekici tarafının Lizbon Antlaşması'na kadar

²¹⁶ Marika Armanoviča ve Roberto Bendini, "The Role of the EP in Shaping the EU's Trade Policy After the Entry into Force of the Treaty of Lisbon", *European Union Directorate-General For External Policies Policy Department*, 2014, s.5.

²¹⁷ Haluk Özdemir, 2019, s. 227.

geçen sürede Parlamento'nun rolünün ortak ticaret politikası açısından artmamış olması olduğunu belirtmektedir. Kurucu antlaşmalarda yaşanan değişimlerde Parlamentonun norm koyma yetisinde artış yapılmış olmasına rağmen, ticaret politikası özelinde bir artışın Lizbon'a kadar olmadığı ve bir bütün olarak da Nice Antlaşması'nda yapılan değişiklikler göz önünde bulundurulmadığında ortak ticaret politikasında esas köklü değişikliklerin Lizbon Antlaşması ile yapılmış olduğu vurgulanmıştır. Lizbon sonrasında ise Parlamento başat aktörler arasına girmiş ve AB Zirvesi ile Yüksek Temsilci de etkili aktörler olarak şekillenmiştir.²¹⁸ Lizbon Antlaşması'na kadar önemli bir değişim olmaması durumunu ticaret politikasının, AB için en eski ortak politika alanlarından biri olarak uzun yıllar üzerinde herhangi bir meşruiyet tartışması yaşanmamış olmasına bağlayabiliriz. AB için bu alanda tartışma aslında dünya ile paralel bir biçimde 1990'lardan sonra ortaya çıkmıştır. O tarihe gelene kadar Parlamento'nun rolü artmış ancak bu artış yeterli olmamıştır. Diğer taraftan Maastricht ile birlikte ortak ticaret politikasının geldiği nokta çok ileri bir aşama olmuştur. AB'nin supranasyonelliğinin temsilcisi olan Parlamento'nun ticaret politikasındaki rolündeki dönüşümün, AB'nin yapısındaki dönüşümü de temsil etmekte olduğunu söylemek doğru olacaktır. Shaohua da Parlamento'nun rolünü değerlendirirken öncelikle AB'nin rolünü ve uluslararası alandaki “aktörlüğü”nü değerlendirmiştir. Parlamento'nun Lizbon ile değişen rolünü madde 207 ve 218 üzerinden değerlendiren Shaohua, AB'nin uluslararası ticaret anlaşmalarındaki değişen rolünü üç temel hak üzerinden ele almıştır. Parlamento Lizbon ile birlikte, şu üç hakka sahip olmuştur; müzakere boyunca tüm bilgileri alma hakkı; müzakere edilen anlaşmaları onaylama veya reddetme hakkı ve ticaret anlaşmalarının iç mevzuat yoluyla uygulanması hakkı. Ortak ticaret politikasına ilişkin mevzuatın iç mevzuata aktarılmasında danışma prosedüründen, ortak karar prosedürüne geçilmiş

²¹⁸ İlke Göçmen, 2018, s. 88-89.

olması Parlamento'nun rolünü önemli ölçüde güçlendiren bir unsur olmuştur.²¹⁹ Dolayısıyla, Lizbon Antlaşması ile getirilen değişiklikler sonucunda ticaret politikasının bir ortak politika alanı olma özelliğinin güçlendirilmesine yönelik bir dönüşüm yaşanmış olduğunu gözlemek mümkündür. Bu dönüşümü Parlamento üzerinden değerlendirdiğimizde, bahse konu edilen güçlenmeyi Konsey ve Komisyon'un yetkisini sınırlayan bir yaklaşım olarak görmemek gerekmektedir. Bu dönüşümü, AB içindeki hükümetlerarası ve supranasyonel ilişkilerin dengelenmesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Ticaret politikasına ilişkin yaşanan değişimin en önemli faktörü de Lizbon Antlaşması'nda ortak ticaret politikasına “Birliğin Dış Eylemleri” başlığı altında yer verilmiş olmasıdır.²²⁰ Birliğin dış eylemleri ise temel değerler ile ilişkilendirilmiş olduğundan; ticaret politikası ile temel değerlerin bağlantısı sağlanmış ve Birliğin normatif güç olarak konumlanmasının dayanağı oluşturulmuştur. Kurulştan bugüne geçen dönüşüm sonucunda geline nokta, ortak ticaret politikası önemli ölçüde siyasallaşmış ve demokratikleşmiştir.²²¹ AB yolculuğunun başından itibaren temel yapıtaş olan ticaret politikası, günümüzde tam anlamıyla yerini bulmuş ve güçlü bir ortak politika alanı olarak AB için yalnızca iç ilişkilerinde değil, aynı zamanda küresel düzeydeki ilişkilerinde de vazgeçilmez bir enstrüman olarak konumlandırılmıştır.

²¹⁹ Shaohua Yan, 2015.

²²⁰ *Consolidated Version of The Treaty on the Functioning of the European Union*, m. 206-207.

²²¹ Özge Bozkaya ve Ali Kınca, s.263.

B. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TİCARET ANLAŞMALARI VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ ÇERÇEVESİNDE İLİŞKİLERİ

1. Ticaret Anlaşmaları Konusunda Dünyada Genel Yaklaşım

Dünyada ekonomik ve ticari ilişkilerin artışı ile birlikte; devletlerin ticaret anlaşmaları imzalama eğilimleri de artmıştır. İkili ve çok taraflı olarak imzalanan ticaret anlaşmaları günümüzde ticari ilişkiler üzerinde büyük etki sahibidir. Bu tür anlaşmalar özellikle 2000'lerin ardından sayıca ve nitelik olarak artış göstermiş ve küresel ticari ilişkileri büyük ölçüde etkiler boyuta ulaşmıştır. Bu tür anlaşmaların imzalanmasında ve yürütülmesinde ise AB, başat aktördür. Ortak ticaret politikasının hedef ve ilkeleri çerçevesinde, çok sayıda ülke ve ülke grubu ile anlaşması olan AB'nin bu sayede küresel etki yarattığı çalışmanın temel konusunu teşkil etmektedir.

Dünyada ticaret anlaşmalarının genel yapısının anlaşılması amacıyla yapılan bir çalışma çerçevesinde 1945-2009 yılları arasında imzalanan 587 serbest ticaret anlaşması incelenmiş ve anlaşmaların derinliği ve esnekliği konusunda pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma derin anlaşmaların, yüzeysel olan anlaşmalara göre daha esnek bir yapıda olduğunu göstermiştir. Bir ticaret anlaşmasının derinliği tarife indirimleri ve hizmetler, kamu alımları, yatırımlar, standartlar, fikri mülkiyet hakları, rekabet gibi alanlardaki işlevselliği ile ölçülmektedir. Derinlik ile esneklik arasındaki bağlantı, devletlerin esnek olabileceğini düşündükleri alanlarda derin anlaşmalar müzakere etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum iç dinamiklerin de bunu gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Tarafların müzakerelerde öncelikle derinlik konusunda ilerleme sağladığı, daha sonra esnekliğin ne kadar olacağı konusuna karar verdiği görülmektedir. Detaylardan önce STA'nın ne kadar derin olacağı konusunda

eğilimlerini ortaya koyduklarını söylemek mümkündür.²²² Devletlerin kendi üreticilerini koruma yönündeki öncelikleri ve sektörlerin beklentileri esneklik konusundaki tutumlarını belirlemektedir. Burada sistemin korumacı yaklaşımı kadar özel sektörün sürdürdüğü lobicilik faaliyetleri de etkili olmaktadır. Bazı ülkelerde ticaret anlaşmalarının müzakere süreçlerinde dahi kamuoyunda yakından takip edildiği bilinmektedir. Bazı durumlarda ise gelişmekte olan bir sektör ya da ülkenin geleneksel üretiminde yer alan bir sektörde ekonomik olarak beklenti yüksek olmasa da korumacılık yüksek olabilmektedir. Müzakerelerin seyri anlaşmada ortaya çıkan sonucu belirlemektedir. Taraflar bu tür öncelikleri dikkate aldıkları bir al-ver sürecinin sonucunda mutabakata varmaktadır. Elde edilen sonuç iki tarafın dengeli bir ekonomik getiri elde etmesi beklentisine dayanmaktadır. Hatta bu beklentinin simetrik olmadığı zaman içinde görülmesi durumunda anlaşmaların revize edildiği de görülmektedir.

Bir STA'nın niteliği konusunda devletlerin yönetim şekillerinin de belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Demokrasilerde düşük gümrük tarifesi beklentisi vardır ve yüksek tarifeler seçmenler tarafından cezalandırılmaktadır.²²³ Burada tüketicinin düşük fiyatlı ve yüksek kaliteli ürün beklentisi önceliği ortaya çıkmaktadır. Liberal bir dış ticaret politikasının getirisi olan bir üründe rekabet üstünlüğü olan ülkelerin üretici ve ihracatçı olması prensibine dayalı olarak ticaret anlaşmalarının şekillendirilmesi tüketiciler açısından avantajlı bir durum yaratmaktadır.

Diğer taraftan ticaret anlaşmalarından bağımsız olarak da ticaret politikası şekillendirilirken demokratik olmayan rejimler yüksek tarifelere başvururken; demokrasilerin tarife dışı engeller ve diğer önlemlerle düzenleme getirdiğini söylemek

²²² Leonardo Baccini, Andreas Dür ve Manfred Elsig, "The Politics of Trade Agreement Design: Revisiting the Depth-Flexibility Nexus", *International Studies Quarterly*, Vol: 59, No. 4, 2015, s. 765-767.

²²³ Ibid, s. 767.

mümkündür.²²⁴ Dolayısıyla STA'lerden söz ederken tek tip STA'dan bahsetmek doğru olmayacaktır. STA'lar müzakere eden tarafların yapısına ve beklentisine göre şekillenmektedir. Bir devletin demokrasi düzeyi ya da ilgili sektörlerin beklentileri imzalanan STA'yı şekillendirmektedir.

Uluslararası iktisat teorileri açısından değerlendirdiğimizde ise, dış ticaretin üretimin maliyetin düşük olduğu bölgelere kayması yönünde bir etkisi olduğu bilinmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi açısından konuya baktığımızda, bir ürün için göreceli olarak daha verimli üretim yapan ülkenin bu üründe ihracatçı olmasının muhtemel olduğu varsayımı ortaya çıkmaktadır.²²⁵ Bu yaklaşım ile bir ürünü yüksek maliyetle üreten ülkenin üretimden vazgeçerek ithalatçı olması beklenmektedir. Ancak dünyada ticari ilişkilerin yalnızca bu varsayım temelinde şekillendiğini söylemek doğru olmayacaktır. Devletlerin ticari ilişkilerinin şekillenmesinde maliyetlerin etkisi kadar başka unsurların etkisi de karşımıza çıkmaktadır. Ticari ilişkilerin geliştirilmesi genel itibari ile ilişkilerin geliştirilmesi için bir araç olarak kullanılmaktadır. AB de ticari ilişkileri kendisine bir etki alanı oluşturma ve dünyanın farklı coğrafyalarında etkili ilişkiler kurmanın bir yolu olarak görmekte ve kurduğu ilişkileri bu doğrultuda kullanmaktadır. Hatta dünyada ikili ya da çok taraflı ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda AB'nin öncü bir rolü olduğunu söylemek de mümkündür.

2. Avrupa Birliği'nin Ticaret Anlaşmaları

AB'nin üçüncü devletler ile ilişkilerini şekillendirmesinde ticaret politikasının etkisi çok büyüktür. AB, bazı devletlere kendi pazarında tercihli ticaret imkanı sağlayarak; bazı devletlerle ise karşılıklı tavizlere ve ayrıcalıklara dayalı ticaret

²²⁴ Ibid, s.774.

²²⁵ Halil Seyidoğlu, 2001, s.39.

anlaşmaları imzalayarak ticaret politikasını şekillendirmektedir. Bu çerçevede bazı ticaret partnerlerine tek taraflı imtiyaz sağlayan AB, bazıları ile ise eşit koşullarda ilişki kurmaktadır. AB'nin ticaret anlaşması çeşitlerini incelediğimizde; Ortaklık Anlaşması, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, Gümrük Birliği, Ekonomik Ortaklık Anlaşması, İstikrar ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması, Serbest Ticaret Anlaşması gibi pek çok farklı şekilde adlandırılmış anlaşma bulunduğu görülmektedir. Adları gibi nitelikleri ve kapsamaları da değişen bu anlaşmalar çerçevesinde AB'nin dünya ile kurduğu ticari bağlar şekillenmektedir.

AB'nin ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına ilişkin yaklaşımı zaman içinde değişim geçirmiştir. İlk dönemlerde coğrafi konum, ticaret ilişkileri ya da tarihsel bağların yoğunluğu gibi öncelikler temelinde şekillenen ilişkiler zaman içinde çeşitlenmiş ve tüm dünyayı kaplayan bir coğrafyada kendine alan bulmuştur. Neticede Uzak Doğu'dan Latin Amerika'ya uzanan geniş bir alanda AB ticari ilişkilerini geliştirmiş ve bir etki alanı yaratmıştır. Bu dönüşümde küresel ekonomik ilişkilerde yaşanan değişim de etkili olmuştur.

DTÖ'nün kuruluşunu izleyen dönemde AB ve diğer aktörler için liberalleşme ve ticari ilişkileri geliştirme yönündeki beklentiler, DTÖ düzeyinde yoğunlaştırılmıştır. DTÖ'nün çizdiği çerçevenin geliştirilmesine yönelik Doha Turu Müzakereleri 2001 yılında başlatılmıştır. Söz konusu süreçte ikili anlaşmaların tercih edilmemesi yönünde bir prensip benimsenmiş ve bu prensip 2006'ya kadar sürdürülmüştür. AB yine bu dönemde de sürece uyumlu bir biçimde dönemin liderlerinden olmuş ve ticaret stratejisini de bu doğrultuda belirlemiştir. Çok taraflı ilişkilerin öncelikli olduğu bu dönemde gelişme yolundaki ülkeler ile azgelişmiş ülkeler işbirlikleri ve ortak gruplar kurarak DTÖ çerçevesinde yürütülen çok taraflı müzakerelerde etkin rol oynamış ve müzakereleri

etkileme gücüne sahip olmuştur.²²⁶ Bu dönemde çok taraflı müzakerelerin ilerlemesi yönündeki çabaların bir noktada karşılıksız kaldığı fark edilmiştir. DTÖ çerçevesinde başlayan ve liberalizasyonun daha ileri bir aşamaya taşınmasını hedefleyen müzakerelerde ilerleme kaydedilememiş ve çok taraflı platformdan beklentilerde düşüş yaşanmıştır.

Bu ortamda AB de 2006'da bu prensibi terk etmiş ve yeni dönemde ikili anlaşmaların müzakerelerine başlamıştır. Ancak bu durum DTÖ çerçevesinden kopulduğu anlamını taşımamaktadır. İkili anlaşmalar çok taraflılığın tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir.²²⁷ AB, daha geniş bir coğrafyaya yayılan ve kapsamı genişleyen ticaret anlaşmalarının imzalanacağı döneme girmiştir. Bu dönemde “yeni nesil” ticaret anlaşmaları ortaya çıkmış ve mal ticaretinin yanında hizmet ticareti, yatırımlar, kamu alımları, sürdürülebilir kalkınma gibi pek çok alan imzalanan anlaşmalar çerçevesinde yer almaya başlamıştır.

AB'nin serbest ticaret anlaşmaları ikili olabileceği gibi çok taraflı da olabilmektedir. Ancak genel itibariyle incelendiğinde, AB'nin ikili anlaşmalarda daha başarılı olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bölgeler arası anlaşmalarda ise genel olarak karşı taraftaki bölge ya da işbirliği örgütü AB düzeyinde entegrasyona sahip olmadığından AB'nin beklentilerinin karşılanması güç olabilmektedir.

AB, Mart 2021 itibari ile tercihli ticaretinin % 90'ından fazlasını başlıca 37 tercihli ticaret anlaşması ile ortaklık kurmuş olduğu 67 ticaret partneri ile gerçekleştirmektedir. Buna göre AB'nin ticaret anlaşması ortakları arasında en büyük ticaret ortağı İsviçre iken,

²²⁶ Özge Bozkaya ve Ali Kıncal, 2020, s.264.

²²⁷ Ibid, s.266.

bunu Türkiye, Japonya, Norveç ve Güney Kore takip etmiştir. AB, dış ticaretinin yarısından fazlasını bu beş ülke ile yapmaktadır.²²⁸

AB'nin imzaladığı ekonomik nitelikli anlaşmaları hukuki açıdan değerlendirdiğimizde ise iki kategori altında değerlendirmek gerekmektedir. Bu ayrım AB'nin yetki alanı doğrultusunda belirlenmektedir. Bazı alanlarda imzalanan anlaşmalarda AB münhasıran yetkili iken; bazı alanlarda yetki üye devletler ile AB arasında bölünmektedir. Bazı durumlarda ise karma anlaşmalar imzalanmaktadır. Üye ülkelerin yetki alanındaki konular ile AB'nin yetki alanında olan konuları içeren bu tür anlaşmaların gerek Komisyon gerekse üye ülkeler tarafından imzalanması ve gerekli onay sürecinden geçmesi gerekmektedir.

AB'nin DTÖ çerçevesinde 2019 yılında yapılmış olan Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Raporu'nda da belirtildiği gibi AB'nin ticaret anlaşmalarındaki yetki alanı AB Adalet Divanı tarafından belirlenmiştir. Buna göre AB'nin yetkili kılındığı alanlar şunlar olarak belirlenmiştir: mal ticareti, hava taşımacılığı dışındaki tüm taşımacılık hizmetleri dahil hizmet ticareti, fikri mülkiyetin ticaretle ilgili yönleri, kamu alımları, yabancı yatırımlar.²²⁹

Ticaret anlaşmalarında bir dönem mal ticareti Komisyon tarafından müzakere edilirken, yatırımlar, hizmetler gibi alanların üyelerin sorumluluğunda kalmaya devam etmesi sorun yaratmıştır. Ancak Lizbon Antlaşması ile yatırım başlığı Birliğin yetki alanına girmiştir. Yatırım anlaşmalarının üye devletlerce yapılamaması ve Komisyonun üye devletler adına anlaşma akdetmesi gereği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla AB'nin

²²⁸ *Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee Of The Regions on Implementation and Enforcement of EU Trade Agreements*, European Commission, No: 654, 2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0730>.

²²⁹ Ibid, s. 9.

imzaladığı ticaret anlaşmaları Karma Anlaşma olma özelliğinden çıkmış, Birlik tarafından münhasır yetki kullanılan anlaşmalar halini almıştır.

Anlaşmaların kapsamına giren diğer alanlarda üye devlet onayının gerekmesi AB'nin ticaret politikası konusundaki yetkisi ile ilgili bir durum değildir. Zira, AB bir alanda münhasıran yetkili kılındığında, bu alanda tasarrufta bulunma yetkisi yalnızca AB tarafından kullanılmaktadır. Böyle bir durumda üye devletler ancak AB tarafından yetkilendirilmeleri durumunda ya da kararı uygulama amacıyla yasama yetkisini kullanabilmektedir.²³⁰

Bir STA imzalanmasının ardından AB, anlaşmayı imzalamış olan devlet ile ilişkilerini çok yönlü olarak sürdürmektedir. Bu çerçevede, STA'ların imzalanmasının ardından AB, projeler kapsamında yapılan çalışmalar ile STA'nın ekonomik etkilerini ve işleyişini takip etmektedir. AB, yeni bir STA'nın işleyişinin takibi, düzgün işlemesi için desteklenmesi ve taraflar arasında teknik işbirliği ile STA'nın işleyişinin sağlanmasına önem vermektedir. Çoğu yılda bir toplanan 200'den fazla komite ve çalışma grubu ile ortaya çıkan sorunları çözmek için uygulamanın durumunu kontrol eden bir yapı sağlamaktadır. Bu yapı Komisyonun ve ilgili ülkelerin yetkililerinin ve uzmanlarının bir araya gelmesi için zemin hazırlanmaktadır.²³¹

AB gelişme yolundaki ülkelerle yaptığı STA'larda ticari ilişkilerini kalkınma politikası ile birlikte yürütmektedir. Bu çerçevede ticari partnerlerine kalkınma hedefiyle fonlar sağlanmaktadır. Ayrıca, ticaretin geliştirilmesi amacıyla ticaret yapan taraflara yol gösterici olmaya çalışmaktadır. Bu amaçla çeşitli başvuru platformları oluşturulmakta ve kılavuzlar yayınlanmaktadır. “Access2Markets”, “Access2Procurement”, “ROSA-the

²³⁰ Sanem Baykal ve İlke Göçmen, 2016, s. 694.

²³¹ *Implementation and Enforcement of EU Trade Agreements*, European Commission, 2021.

Rules of Origin Self-Assessment Tool” bu platformlardan bazılarıdır. Bir ülkeyle STA imzalandıktan sonra da bu ülkedeki girişimcilere ve ticaretle uğraşan kişilere ulaşmak amacıyla webinarlar düzenlenmekte ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliğine gidilmektedir.²³² Dolayısıyla AB’nin ticaret partneri ile ilişkileri çok yönlü olarak sürdürülmektedir.

Günümüzde öncülüğünü AB’nin yaptığı bir eğilim ile derin ve kapsamlı STA’lara yönelim artmıştır. Ekonomik açıdan liberalizasyonda ilerlemenin bir yolu olarak tercih edilen bu durum; çok geniş bir alanı kapsayan ve ileri bir işbirliği gerektiren anlaşmaları meydana çıkarmaktadır. AB’nin anlaşmalarında da bu özellikler görülmekte ve her bölgeden ülke ile geniş kapsamlı, yeni nesil ticaret anlaşmaları imzalanmaktadır.

AB az gelişmiş ülke ve ülke grupları ile kurduğu ilişkilerinde, kendi pazarına imtiyazlı giriş olanağı sağlayacak anlaşmalar imzalamaktadır. AB’nin bu çerçevede imzalamış olduğu 80’e yakın devlet ile farklı niteliklerde 40’ın üzerinde ticaret anlaşması bulunmaktadır.²³³ Bu anlaşmaların bazıları AB’nin düşük ve orta gelirli devletlere uyguladığı kendi pazarına tercihli giriş hakkı tanıyan Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GSP) çerçevesinde yer almaktadır. GSP sistemi AB’ye özgü olmayıp, 1971 yılında bir Birleşmiş Milletler kuruluşu olan UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) çerçevesinde ortaya konulmuştur. Hedefi gelişme yolundaki ülkeler için ticaret imkanı sağlamak olan program çerçevesinde günümüzde 15 devlet donör konumundadır. Bunlar AB’nin yanı sıra; Ermenistan, Avustralya, Belarus, Kanada, İzlanda, Japonya, Kazakistan, Yen, Zelanda, Norveç, Rusya, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve ABD’dir.²³⁴ Bu çerçevede AB açısından değerlendirdiğimizde, ithalat vergilerinin

²³² Ibid.

²³³“Access To Markets: Non-EU Markets”, European Commission, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/non-eu-markets>, Erişim tarihi: 15.03.2024.

²³⁴“Generalized System of Preferences”, UNCTAD, <https://unctad.org/topic/trade-agreements/generalized-system-of-preferences>, Erişim tarihi: 15.02.2024.

kaldırıldığı GSP çerçevesinde AB faydalanıcı devletlerin yoksulluğu azaltmalarına ve çalışma ve insan hakları, çevre ve iklimin korunması ve iyi yönetim gibi alanlarda genel ilkelere dayalı istihdam yaratmalarına yardımcı olma iddiasındadır.²³⁵ AB'nin norm koyucu aktör olma özelliği ile küresel aktör olma iddiasını bu politikada gözlemlemek mümkündür.

AB'nin GSP yapısı üç başlıkta yürümektedir. Bunlar; Standart GSP, GSP+ ve EBA olarak sıralanmaktadır. AB'nin bazı ülke grupları ile kurmuş olduğu özel ilişkiye en iyi örneklerden biri “Silahlar Hariç Herşey” olarak ifade edilebilecek Everything But Arms (EBA) girişimidir. Bu çerçevede AB en az gelişmiş ülkeler (EAGÜ) ile yaptığı ticarete tüm tarife ve kotaların kaldırılmasını taahhüt etmektedir.

Standart GSP, Dünya Bankası tarafından düşük ve alt-orta gelir grubunda sayılan ve AB ile başka bir ticaret anlaşması bulunmayan devletleri kapsar ve bu devletlere AB pazarında belirli düzeye kadar ayrıcalık sağlar. GSP+ ise yalnızca ekonomik koşulları değil, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim ile de bağlantılı süreçleri içerir ve kırılgan ekonomilere ayrıcalık sağlanması için farklı şartları da öne sürer. Burada temel koşul insan hakları, işçi hakları, çevrenin korunması ve iklim değişikliği ile iyi yönetim konularında 27 adet uluslararası sözleşmenin imzalanmış olmasıdır.²³⁶

AB'nin geri kalan ticaret anlaşmalarının bazıları da Afrika Karayip Pasifik (AKP) ülkeleri ile ilişkiler çerçevesinde yapılmaktadır. Sayıları 79 adet olan AKP ülkeleri ile AB'nin 32 ülkeyi kapsayan 7 adet Ekonomik Ortaklık Anlaşması (EOA) bulunmaktadır. AKP ülkelerinden 21 tanesinin bölgesel ticaret anlaşması bulunurken; diğerleri GSP ve EBA ayrıcalıklarından yararlanmaktadır. EOA'ların geleneksel ticaret anlaşmalarının

²³⁵“Generalised Scheme of Preferences”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/development-and-sustainability/generalised-scheme-preferences_en, Erişim tarihi: 10.05.2024.

²³⁶ “GSP Hub”, European Union, <https://gsphub.eu/about-gsp/gsp-plus>, Erişim tarih: 12.02.2024.

ötesine geçerek anlaşmanın tarafı olan AB'nin karşısındaki devletlerin kalkınmasına katkı sağlamayı hedeflediği, bu çerçevede işbirliği ve teknik destek öngören boyutları olduğu belirtilmektedir.²³⁷ Ticari ilişkiler çerçevesinde EAGÜ'lere büyük bir avantajlı pazara giriş imkanı tanıyan AB, günümüzde söz konusu ülkelerin dünyadaki en büyük donörü konumundadır.²³⁸ Bu devletler ile kurduğu ilişkiler de AB'nin ticaret politikası ve küresel konumu üzerinde büyük etki sahibidir.

3. Dünya Ticaret Örgütü Sistemi İçinde Avrupa Birliği'nin Ortak Ticaret Politikası

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında kurulmuş olan Bretton-Woods Sistemi küresel bir yaklaşımı benimsemiş ve GATT bu sistemin bir ayağını oluşturmuştur. 1995 yılında kurulan DTÖ ise GATT'ın yerini almış ve uluslararası ticaret için bir çerçeve yapı oluşturmuştur. Bu yapı ile ülkelerin ticarete tabi olacağı kurallar belirlenmiş ve uluslararası ticaretin liberalleşmesi hedeflenmiştir. Bölgesel yapılanmalar, tüm üyelerin birbirlerine eşit muamele etmesini öngören DTÖ sistemine ilk bakışta aykırı gibi gözükse de DTÖ bölgesel ticari işbirliklerini bir istisna olarak kabul etmiş ve bu işbirliklerini liberalleşmeyi artırmalarından ötürü DTÖ sisteminin bir parçası olarak kabul etmiştir. Bu istisna DTÖ Kurucu Antlaşmaları'ndan biri olan GATT Anlaşması'nın 24. Maddesi ile düzenlenmiştir. Buna göre;

“Akit taraflar, gönüllü anlaşmalar yoluyla, bu tür anlaşmalara taraf olan ülkelerin ekonomileri arasında daha yakın bir entegrasyonun geliştirilmesi yoluyla ticaret özgürlüğünün artırılmasının istenebileceğini kabul ederler. Ayrıca, bir gümrük birliğinin veya bir serbest ticaret bölgesinin amacının, diğer akit tarafların bu bölgelerle

²³⁷“Economic Partnership”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/development-and-sustainability/economic-partnerships_en, Erişim tarihi: 19.11.2023.

²³⁸ Roderic Abbott, 2019, s.63.

ticaretine engeller çıkarmak değil, bu bölgeleri oluşturan ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştırmak olması gerektiğini de kabul ederler.”²³⁹

AB de ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları imzalama konusunda dünyada öncü aktörlerdendir. İmzaladığı anlaşmalar, diğer DTÖ üyeleri için olduğu gibi, DTÖ sisteminin bir parçası olarak işlev göstermektedir. AB için önemi giderek artan ve kuruluş aşamasından itibaren Birliğin temelinde yer alan ticaret politikasının en önemli enstrümanları arasında yer alan ticaret anlaşmaları yalnızca AB için değil, tüm devletler için küresel ilişkilerde belirleyici enstrümanlardır. Bir ticaret anlaşmasının imzacı devletlere etkisi kadar, üçüncü devletlere de etkileri mühimdir. Zira ticaret anlaşmalarının ticaret saptırıcı özelliği bulunmaktadır. Bir anlaşma neticesinde ticaret, anlaşmayı imzalayan ülkelere doğru kayış göstermektedir. Bu nedenle de imzalanan ikili ya da çok taraflı ticaret anlaşmasının uluslararası düzeyde de bilinmesi gerekmektedir. Bu çerçevede AB ya da başka devletler tarafından yapılan ticaret anlaşmalarının bilinmesi dünyada ticaret düzeninin takibi için son derece önemli bir faktördür. Uluslararası ticaretin çerçevesini çizen bir çatı kuruluş olan DTÖ de, ülkelerin birbirlerinin uygulamalarını takip edebilmeleri için kurulan bildirim sistemi yolu ile bir kanal oluşturmaktadır. Bu şekilde DTÖ çerçevesindeki diğer alanlarda olduğu gibi, ticaret anlaşmalarının da şeffaflık ilkesi çerçevesinde hareket edilmesi sağlanmaktadır. Dolayısıyla bir ticaret anlaşmasının imzalanarak yürürlüğe girmesinin ardından taraflar anlaşmayı DTÖ sekreteryasına bildirmekle yükümlüdür. Bu bildirim diğer üyelerin dikkatine sunulmakta ve tüm üyelerin ticaret politikalarını şekillendirirken bu bilgi çerçevesinde hareket etmesi sağlanmaktadır.

²³⁹ *The WTO Agreement Series: The General Agreement of Tariffs and Trade*, World Trade Organisation, 1986, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf.

Bu çerçevede yapılan tüm bildirimler DTÖ'nün veri tabanlarından erişilebilir durumdadır. DTÖ Bölgesel Ticaret Anlaşmaları veri tabanına göre dünyada bildirimi yapılmış 355 adet ikili ve bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır.²⁴⁰ Bu anlaşmaların ticaret artırıcı ya da saptırıcı etkisi olabildiğinden ve devletlerin ticaret tercihlerini değiştirebileceğinden ulaşılabilir ve şeffaf olması son derece önemlidir. Dünya genelinde DTÖ'ye bildirimi yapılmış ya da yapılmamış ya da müzakere aşamasında anlaşmalar ve sonuçlarına ilişkin bir çalışma yapıldığında, genel olarak söz konusu anlaşmaların anlaşma yapan blok içinde ticareti artırıcı etkisi olduğu düşünülmektedir. Ticaret yaratıcı etki genellikle düşük maliyetli ülke üreticisinin, yüksek maliyetli yerel üreticilerin yerini alması şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bölgesel ticaret anlaşmalarının genel itibarıyla ticaret yaratıcı etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bu ticaret yaratıcı etkinin mesafeden de bağımsız olarak gerçekleştiği görülmektedir.²⁴¹ Bu tür anlaşmalar ile ülkelerin birbirleri için ortaya koyduğu olanaklar söz konusu pazarları birbirleri için cazip hale getirmektedir. Özellikle mal ticareti konusunda, taraflar birbirlerine çeşitli ürünlerde tavizli pazara giriş imkanı sağlamaktadır. Bu durum bazen listeler çerçevesinde olurken bazı ileri liberalizasyon öngören anlaşmalarda mal ticaretinin önemli bir kesimini kapsamaktadır. Bu durumda bir ürün için gümrük tarifelerinin tamamen kaldırılması söz konusu olabilmektedir. Bazı durumlarda ise, kotalar çerçevesinde gümrük vergileri kotalar çerçevesinde kaldırılmaktadır. Tarife kotası olarak adlandırılan bu uygulama liberalizasyonu miktarlar ile sınırlarken bu sınırın aşılması durumunda genel gümrük tarifesi geçerli olmaktadır. Bir ürün ya da ürün grubu

²⁴⁰ “Regional Trade Agreements”, World Trade Organisation, <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>, Erişim tarihi: 10.01.2023.

²⁴¹ Chong Wha Lee, “Measuring Trade Creating Effects of RTAs: A Fixed Effect Estimation Approach”, *Journal of International Economic Studies*, Vol: 12, No: 1, 2008, s. 148.

için durum bu şekilde olsa dahi, bu olanak ülkelerin ticarete birbirlerini tercih etmesini sağlamaktadır.

Dünyada ticari ilişkilerin çerçevesinin çizilmesinde önemli bir aktör olan DTÖ çerçevesinde AB, son derece etkili bir üyedir ve bu platform için bazı hedefler ortaya koymuştur. DTÖ’de AB üyesi ülkelerin ayrı ayrı DTÖ üyelikleri bulunmakla birlikte, Birlik Komisyon tarafından tek bir blok halinde temsil edilmektedir. Dünyada ticari ilişkilerdeki rolü ve liberalleşme konusundaki kararlılığının da katkısı ile AB’nin DTÖ çerçevesinde ilişkilere yön verme ve liberalizasyon amacıyla DTÖ platformunun kullanılmasına katkısı önemlidir. Bu çerçevede, AB de kendisine DTÖ çerçevesinde bir rol belirlemiştir.

AB kendi konumunu ve hedeflerini DTÖ çerçevesinde belirlerken ilk sıraya dünyanın ticaret sistemini adil, öngörülebilir ve ortak kurallara dayalı tutulmasını koymuştur. Bunun yanında DTÖ kurallarına uygun hareket edilmesinin sağlanması da AB’nin öncelikleri arasındadır. DTÖ üyesi ülkeler için belirlenen bu hedefin yanında, üye olmayan ülkeler ve uluslararası kuruluşlar ile de etkileşim kurularak DTÖ’nün daha açık hale gelmesinin sağlanması da öncelikler arasında belirlenmiştir. DTÖ’nün dünya çapında sürdürülebilir ticaret politikalarına verdiği desteği güçlendirmek ve geliştirmekte olan ülkeleri DTÖ’ye, karar alma süreçlerine ve küresel ekonomiye dahil etmek de yine AB’nin küresel düzeydeki hedefleri arasında sıralanmıştır. Bunların yanında AB bir de kendi ihracatçılarının faydalanabilmesi için malların, hizmetlerin ve yatırımların hedef aldığı dünya ticaret pazarlarının modernize edilmesi amacını da DTÖ’ye ilişkin hedefleri arasında sıralamaktadır.²⁴² AB’nin uluslararası ticaret konusunda beklentilerinin odağı olan DTÖ, ticaretin liberalleşmesi amacıyla genel çerçeveyi çizen kuralları

²⁴² “The EU and the WTO”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-and-wto_en, Erişim tarihi: 30.04.2024.

belirlemektedir. Bu çerçevede üye devletlerin gerekli kurallara uyumlu hareket ettiği, birbirleri ile olan ticari sorunlarını gündeme taşıdığı ve yeni kuralların tartışıldığı bir zemin sağlanmaktadır. AB de gerek DTÖ çerçevesinde çizilen genel kurallara uyumlu bir biçimde ticaret politikasını belirleyerek; bir yandan DTÖ platformunda, diğer yandan ikili ve çok taraflı ilişkileri ile dünya ticari ilişkilerinde önemli bir yer tutmakta ve bu ilişkilere yön veren bir konuma sahip olmaktadır.

DTÖ müzakerelerinin başlatılması ve neticelendirilmesi konusunda arzulanan ilerlemenin sağlanamamış olması, DTÖ sisteminden vazgeçilmesini gerektirmemiş, DTÖ üyesi ülkeler sistem içinde hareket etmeyi sürdürmüştür. Yeni üyelerin de katılımı ile DTÖ 164 üyeli ve dünya ticaretinin %98²⁴³'ini kapsayan bir yapı olarak uluslararası ticarete ilişkin çerçeve kuralları belirleyen çok taraflı bir aktör olma rolünü korumaktadır. Ancak ikili ve özellikle de çok taraflı ilişkilere verilen önemde dünya genelinde bir artış yaşandığı da bir gerçektir.

AB de bu koşullara uygun bir biçimde, bir yandan ikili ve bölgesel ilişkilerini sürdürürken; diğer taraftan küresel düzeyde etkinliği ve etkin bir DTÖ üyesi olma özelliğini sürdürmektedir. Küresel düzeyde liberalizasyonun ileri taşınmasında yaşanan tıkanma AB'yi dünyanın tüm coğrafyaları ile ticaret ilişkilerinde imtiyazlı koşullar temin etme arayışına itmiştir. Bu dönem, yalnızca AB'nin değil tüm dünyanın bölgeselleşme konusunda ilerleme sağladığı bir süreç olmuştur ve bu süreçte AB'nin öncü bir rolü olduğu bir gerçektir. AB'yi küresel düzeyde ekonomik ilişkilere bu derece yön verebilecek bir güç haline getiren ise tek bir ekonomik blok halinde hareket etmesini

²⁴³ “WTO In Brief”, World Trade Organisation, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr_e.htm, Erişim tarihi: 09.11.2023.

sağlayan ekonomik ve parasal birlik ile tam anlamıyla başarıya ulaşmış bir ortak ticaret politikasının varlığı olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ – ASEAN İLİŞKİLERİ

A. ASEAN VE GÜNEYDOĞU ASYA BÖLGESİNDE YERİ

1. ASEAN'ın Kuruluşu ve Yapısı

Güneydoğu Asya, Hindistan'ın doğusundan ve Çin'in güneyinden başlayarak Okyanusya'ya kadar uzanan kritik bir bölgedir. 4 milyon 500 bin km²'lik bir alanı kaplayan bu bölge, tüm Avrasya'nın %8'i, dünyanın ise %3'lük bölümüne karşılık gelmektedir. Güney Asya ve Doğu Asya'dan sonra dünya üzerinde üçüncü yoğun nüfusa sahip olan bölge, dünya nüfusunun %8,5'luk kısmına tekabül eden, 675 milyon insana evsahipliği yapmaktadır. Bölge, dünya üzerinde çeşitliliği en fazla olan bölgelerden biridir. Bu farklılık din, dil ve etnik köken olarak her türlü çeşitliliği barındırmaktadır.²⁴⁴ Bölge ülkelerinin aralarında işbirliği çabası içinde olması ve önemli bir bütünleşme düzeyine ulaşabilmiş olmaları bölgeyi akademik açıdan önemli hale getirmiştir.

Bölgede entegrasyon yolunda ilk adım, 1967 yılında 5 devletin Bangkok'ta bir araya gelerek bir bildiriye imza atmalarıyla başlamıştır. Söz konusu 5 devlet; Malezya, Filipinler, Singapur, Endonezya ve Tayland'dır. Son derece kısa bir metin olan bildiride; tarafların ekonomi, sosyal, kültürel, teknik, eğitim ve diğer alanlarda işbirliğini; bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunulmasını; adaleti hukukun üstünlüğü ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelerin benimsenmesine ilişkin temenniler yer almıştır.²⁴⁵ Daha sonra Bangkok Bildirisi olarak adlandırılacak bu bildiri ile bir Bölgesel

²⁴⁴ “Southeast Asia”, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Southeast_Asia, Erişim tarihi: 02.05.2024.

²⁴⁵ “The Founding of ASEAN”, ASEAN Secretariat, <https://asean.org/the-founding-of-asean/>, Erişim tarihi: 07.05.2024.

İşbirliği Örgütü kurulacağı ifade edilmiş ve ASEAN'ın kuruluşunun ilk aşaması gerçekleşmiştir.

Bangkok Bildirisi ile kurulacak örgütün tüm bölge ülkelerinin katılımına açık olduğu belirtilmiştir. Beş üye ile kurulan örgüte 1984'te Brunei, 1995'te Vietnam, 1997'de Laos ve Myanmar, 1999'da ise Kamboçya üye olmuştur. Günümüzde Güneydoğu Asya ülkesi olarak tanımlanan devletlerden yalnızca Doğu Timor, ASEAN üyesi değildir. Bu devlet ASEAN'da gözlemci statüsündedir. Bölge ülkelerinin tümünün ASEAN çatısı altında toplanmış olması bölge barışına büyük katkı sağlamıştır. ASEAN Sözleşmesi'nin 2008'de yürürlüğe girmesi ile birlikte, teşkilat yeni bir yasal çerçeveye sahip olmuştur. Bu çerçevenin topluluk oluşturma sürecini hızlandırmak için bir dizi yeni organ kurması hedeflenmiştir. 2015 yılı ASEAN için önemli bir aşamadır. ASEAN'ın kurumsal yapısı üç sütunlu bir yapı haline getirilmiştir. Bu sütunlar, Politik- Güvenlik Topluluğu, Ekonomik Topluluk ve Sosyokültürel Topluluk'tur. Bu çerçevede kurulmuş olan Asya Ekonomik Topluluğu 2,3 trilyon dolarlık pazar büyüklüğü ve 600 milyon nüfus ile, bölgesel ekonomik entegrasyon süreciyle tek bir entegre pazara ulaşmayı hedeflediğini açıklamıştır.

ASEAN'ın AB ile ilişkilerinde de, kendi içindeki yapıya paralel olarak aynı 3 sütunlu yapı üzerinden işbirliği alanları dağıtılmıştır. Bu üç başlık; Siyasi ve Güvenlik İşbirliği, Ekonomik İşbirliği ve Sosyo-Kültürel İşbirliği alanlarıdır. Ekonomik İşbirliği başlığı altında, bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırmak ve ASEAN bölgesindeki geçim kaynaklarını geliştirmek hedeflenmektedir. AB ile işbirliği çerçevesinde ise, ticarete ilişkin düzenleyici ve politik çerçeve ile fikri mülkiyet haklarının, standartların,

gümrüklerin, taşımacılığın ve sivil havacılığın geliştirilmesi konularında AB'nin desteğinin beklendiği ASEAN tarafından ifade edilmektedir.²⁴⁶

ASEAN tarafından Güneydoğu Asya ülkesi olmayan devletlerin ASEAN üyesi olamayacağı belirtilmekte ve bölgedeki diğer devletler ile kurulabilecek ilişkiler Diyalog Ortağı, Sektörel Diyalog Ortağı, Kalkınma Ortağı, Gözlemci ve Konuk olarak sınıflandırılmaktadır. Günümüzde ASEAN'ın Diyalog Ortağı olan 10 devlet, Avustralya, Kanada, Çin, AB, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda, Rusya ve ABD'dir. ASEAN'ın altı devlet ile de STA'sı bulunmaktadır. Bunlar Çin, Güney Kore, Japonya, Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dır. ASEAN, diğer devlet ve bölgelerarası kurumlarla ticari ve ekonomik ilişkilerini STA'ların yanı sıra ve Yakın Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları kanalıyla da sürdürmektedir. ASEAN Avustralya-Yeni Zelanda Serbest Ticaret Anlaşması (AANZFTA), ASEAN, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kapsayan bölgesel bir ticaret anlaşmasıdır. AANZFTA, Avustralya, Yeni Zelanda, Brunei, Myanmar, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam için 2010 yılında yürürlüğe girmiş, ardından Laos ve Kamboçya için 2011 yılında, Endonezya için ise 2012 yılında yürürlüğe girmiştir.

2015'de ASEAN'da yaşanan dönüşüm, AB ile olan ilişkilerine de yansımıştır. Bölgeler arası ilişkilerde bölge için temsil gücü bulunan ASEAN'ın bölge içindeki ilişkilerde de rolü büyüktür. ASEAN bölgede ekonomik yönetişimi kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Bu yönüyle ASEAN'ın en önemli başarılarından biri bölgesel yönetişimin kolaylaştırıcısı olarak; bölgedeki çatışmaların azaltılmasına yaptığı katkıdır.²⁴⁷ Avrupa

²⁴⁶ “The EU And ASEAN: 45 years of partnership”, EU-ASEAN Partnership, <https://euinasean.eu/the-eu-asean/>, Erişim tarihi: 10.09.2024.

²⁴⁷ Nabil Khairul Anwar, “Analysing ASEAN's Role As Facilitator of Regional Governance,” *ASEAN and Regional Governance*, https://www.academia.edu/38651275/ASEAN_A_Southeast_Asian_EU?email_work_card=view-paper, s.3-4.

Komisyonu'nun 2003 yılında yayınladığı raporda da belirttiği gibi, ASEAN'ın bölge için barış ve istikrarın teminatı olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁸

ASEAN 4 ana işbirliği alanında kurduğu Komiteler yolu ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunlar; Politik Güvenlik Topluluğu, Ekonomik Topluluk, Sosyo-Kültürel Topluluk ve Sektörler Arası Girişim'dir. Politik Güvenlik Topluluğu çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin amacı, bölgedeki devletlerin birbirleriyle ve dünyayla barış içinde, adil, demokratik ve uyumlu bir ortamda yaşamasının sağlanması olarak sıralanmaktadır. Kendisini bir Tek Pazar ve ortak üretim merkezi olarak betimleyen ASEAN, bu alandaki çalışmalarını ise Ekonomi Topluluğu çerçevesinde yürütmektedir. Ortak Pazar tanımlamasından dolayı çalışmalarda malların, hizmetlerin, yatırımın, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımının gerekliliği vurgulanmaktadır. Ekonomi alanında entegrasyonun amacı, istikrarlı, müreffeh ve yüksek düzeyde rekabetçi bir bölge kurmak şeklinde betimlenmektedir. Bu çerçevede 3 alan ASEAN tarafından ekonomik entegrasyonun temeli olarak kabul edilmektedir. Bunlar: rekabet politikası, tüketici politikası ve fikri mülkiyet hakları alanlarıdır. Bu 3 politika alanının yanı sıra, ulaşım, teknoloji, enerji, iletişim ve turizm alanları da işbirliğinin kilit unsurları olarak görülmektedir. Bunların yanında tarım, ormancılık, balıkçılık, bilim ve teknoloji alanları da entegre olmuş bir pazar için önemli ve tamamlayıcı sektörler olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁹ Farklı komiteler kanalıyla, geniş bir sektörel dağılımda faaliyet gösteren ASEAN kuruluşundan bu yana üye sayısı olarak da, düzenlemeler açısından da gelişme göstermiştir. Bu yönüyle, Güneydoğu Asya bölgesinde sağladığı işbirliği ortamı ile bölgeyi küresel düzeyde temsil eden bir aktör halini almıştır. Çalışmanın ilerleyen

²⁴⁸ *Communication From The Commission: A New Partnership With South East Asia*, European Commission, No: 399, 2003, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/a-new-partnership-with-south-east-asia.html>.

²⁴⁹ "Economic Community", ASEAN Secretariat, <https://asean.org/our-communities/economic-community-2#Integration-Global>, Erişim tarihi: 01.05.2024.

aşamasında ele alınacağı gibi ASEAN kurumsallaşması tartışmalı olsa da ASEAN, bu özellikleri ile Güneydoğu Asya kurumsallaşmasının itici gücü konumundadır.

2. ASEAN'ın Güneydoğu Asya Bölgeselciliğinde Rolü

ASEAN, kurulmuş olduğu Güneydoğu Asya bölgesinde, etkili bir role sahiptir. ASEAN üyesi devletler kadar, üye olmayan devletler için de güçlü bir aktördür. Bölgenin şekillenmesinde büyük rol sahibi olan ASEAN'ın önemi, bölgesel ve küresel düzeydedir. ASEAN'ın işbirliği ve ilişki kurma biçiminin bölge için bir norm haline geldiğini belirten Koga, normun etkisinin bugüne kadar üç alanda gösterilen başarı ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu alanlar, bölgesel kurumsal yapılanma, işbirliği alanlarının çeşitlendirilmesi ve Doğu Asya bölgeselciliğinin teşvik edilmesidir.²⁵⁰ Bu alanlarda yarattığı etki ile ASEAN, bölgesinde yeni kurumsallaşma çabalarına da öncülük etmektedir. Mie Oba'ya göre ise ASEAN'ın kuruluşunu izleyen ilk dönemde, örgüt Asya bölgeselciliğinin kurumsal çekirdeğinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Öte yandan ASEAN'ın faaliyetleri, “benzer düşünen” Güneydoğu Asya ülkeleri arasındaki birliğin “siyasi sembolü” olarak imajını korumakla sınırlı kalmıştır.²⁵¹

Örgütün kurulduğu ilk dönem, 1950'lerden sonra Avrupa'da gelişen bölgeselciliğin, 1960'larda Asya da dahil olmak üzere diğer gelişmekte olan bölgelere yayıldığı bir döneme karşılık gelmektedir. Soğuk Savaş'ın bitiş sürecinin hemen başında, Kasım 1989'da Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation - APEC) kurulmuştur. Bu dönemde, özellikle 1990'lar ve 2000'lerde Asya'da kurulan ve desteklenen bölgesel örgütlerin bazıları ASEAN'dan bağımsız yapılar olmuştur. Bunların

²⁵⁰ Kei Koga, “The Normative Power of The ‘ASEAN Way’: Potentials, Limitations and Implications for East Asian Regionalism”, *The Stanford Journal of East Asian Affairs*, Vol: 10, No: 1, 2010, s.86.

²⁵¹ Mie Oba, “Further Development of Asian Regionalism: Institutional Hedging in an Uncertain Era,” *Journal Of Contemporary East Asia Studies*, 2019, s.3.

içinde aynı zamanda ASEAN üyesi olan devletler de yer almaktadır. Mie Oba, bu örgütlere örnek olarak Şanghay İşbirliği Örgütü’nü vermiştir. Çin ve Rusya ortak girişimi ile kurulan örgüt, ASEAN bölgeselleşmesinden bağımsızdır. Bu tür örneklerle dayanan Oba, literatürde de çokça tartışıldığı üzere, Asya’da üst düzey bir bölgesel kurumsallaşma gerçekleşmediğini vurgulamıştır.²⁵² Bu bakış açısı özellikle AB ile bir karşılaştırma yapıldığında gücünü artırmaktadır. ASEAN, küresel düzeyde söz sahibi bir aktör olsa da, kurumsallaşma açısından ilerleme kaydedebildiğini söylemek zordur. Bu durumu bir başarısızlık olarak ele almaktan çok, bir tercih olarak görmek de mümkündür. Bölge devletleri diyalog zemini olarak seçtikleri ve çalışmada detaylı ele alınacak olan “ASEAN yolu” yönteminde de görülebileceği üzere tüm ülkelerin talep ettikleri alanlarda işbirliğini, talep edilen ölçüde kabul etmektedir. Bu durum ASEAN’ın derin bir entegrasyona sahip, kurumsallaşmış bir yapı olması yerine, bir diyalog zemini olarak kalmasına neden olmaktadır.

Asya bölgeselciliğinin özelliği yavaş ilerlemesi ve “egemenliğe saygı” ilkesi olmuştur. Bu özellikler, bölgesel işbirliğinin keskin, etkin ve hızlı gelişmesini engellemiş olsa da; Asya’da işbirliği her zaman desteklenmiş ve daha büyük bir ilerleme sağlanması yönünde beklenti her zaman olmuştur.²⁵³ AB, diğer bölgelerde olduğu gibi, ASEAN bölgesinde de bölgeselleşmeyi desteklerken kendi formülü olan “barış için ticaret” yönteminin her bölgede geçerli olacağı varsayımını kullanmaktadır.

AB’nin dünyada etkisinin en yoğun görüldüğü bölgelerden biri olan Güneydoğu Asya, bölgeselleşme konusunda da AB etkisine açıktır. Bölgede örgütlenme çabasının en somut örneğini ASEAN oluşturmakla birlikte; bölgede başka örgütler de bölgeselleşme çabalarına katkı sağlamaktadır. Güneydoğu Asya bölgeselleşmesinin itici gücü

²⁵² Ibid, s.4.

²⁵³ Ibid, s.10.

konumundaki ASEAN'ın söz konusu süreçler de katkısı görülmektedir. ASEAN, tüm bölgede bir işbirliği ortamı yaratmak için girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimler özellikle 1990'larla birlikte artmıştır. Bu süreçte dünyadaki dönüşüme paralel olarak söz konusu bölgede de bir dönüşüm yaşanması ile söz konusu girişimler yoğunlaşmıştır.

1997 yılında ASEAN'ın da girişimleri ile ASEAN Artı 3 (ASEAN Plus Three-APT) kurulması da bu çerçevede gerçekleşmiştir. APT, on ASEAN üyesi devlete ilave olarak Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya ve Kore Cumhuriyeti'nin bir araya gelmesi ile kurulan bir oluşumdur. Beeson'un da ifade ettiği gibi, APT'nin öncülü açık bir biçimde ASEAN'dır.²⁵⁴ APT, kurulduğu günden bu yana ASEAN'ın önder olduğu bir Doğu Asya Topluluğu oluşturma yönündeki uzun vadeli hedefe doğru Doğu Asya İşbirliğini teşvik etmenin temel yolu olmuştur. Bölgedeki en kapsamlı işbirliklerinden biri haline gelmiş olan APT siyasi konular, güvenlik, ticaret ve yatırım, finans, enerji, turizm, tarım ve ormancılık gibi çok çeşitli alanlarda genişletilip derinleştirilmeye devam etmektedir.²⁵⁵ APT'nin kuruluşunu krizler tetiklemiş, örgüt önemli hedeflerle yola çıkmış ancak beklentileri karşılama oranı beklenenin gerisinde kalmıştır. ASEAN için olduğu gibi APT için de güçlü bir sekretaryanın egemenlik yetkilerini tehdit ettiği algısı ve karar almada “ASEAN Yolu”nun kullanılması entegrasyonun beklentilerin gerisinde kalmasına neden olmuştur.²⁵⁶

Güneydoğu Asya bölgesinde bölgeselleşme çabaları çerçevesinde, ekonomik işbirliğine yönelik bir girişim olarak 1992 yılında, Singapur'da gerçekleştirilen toplantı neticesinde imzalanan çerçeve anlaşma ile ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA) kurulmuştur. ASEAN ülkeleri arasında ekonomik entegrasyon AFTA çerçevesinde

²⁵⁴ Mark Beeson, “ASEAN plus three and the rise of reactionary regionalism”, *Contemporary Southeast Asia*, Vol: 25, No: 2, 2003.

²⁵⁵ “ASEAN Plus Three”, ASEAN Secretariat, <https://aseanplusthree.asean.org/>, Erişim tarihi: 30.04.2024.

²⁵⁶ Mark Beeson, 2003, s. 264.

gerçekleşmektedir. AFTA'nın amacı, ASEAN ekonomilerini tek bir üretim üssünde entegre etmek ve 500 milyon kişilik bölgesel bir pazar oluşturmaktır.²⁵⁷ Çerçeve anlaşma, AFTA'nın kurulması için 15 yıllık bir süre öngörmüştür.²⁵⁸ Kurulacak serbest ticaret bölgesinin sanayi ve tarım dahil tüm ürün gruplarının yüzde 97'sini kapsayacak bir Ortak Etkin Tercihli Tarife (Common Effective Preferential Tariff- CEPT) kurması ve tarifeler ile tarife-dışı önlemlerin kaldırılması öngörülmektedir.²⁵⁹

Kurulması öngörülen serbest ticaret bölgesi, gümrük vergilerinin yüzde 60'ının kaldırılması ile son tarih olması öngörülen 2007'den önce, 2003 yılında gerçekleşmiştir. Bir sonraki adım olarak ise, tarifelerin tamamen kaldırılması öngörülmüştür. Bunun için 6 kurucu üye için 2010, diğer üyeler için 2015 yılı son tarih olarak belirlenmiş ve tüm üyelere 2015 yılında tarifelerin tamamen kaldırılması kararı alınmıştır.²⁶⁰

2015 yılı, ASEAN ekonomik entegrasyonunda yeni bir aşamaya geçiş olarak görülmektedir. 2015 yılında ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile ASEAN Ekonomik Topluluğu (ASEAN Economic Community- AEC) kurulmuştur. 2015 yılında kabul edilen 2025 hedeflerinin de yeni dönemin yol haritası niteliğinde olduğu kabul edilmektedir.²⁶¹ 2025 yılı hedefleri bölgesel ekonomik entegrasyonun dinamik ve devam eden bir süreç olduğu fikri üzerine oturtulmuştur. Belirlenen hedeflerin temelini bütünsel bir pazar oluşturmak amacıyla ASEAN içinde malların, hizmetlerin, yatırımların, sermayenin ve vasıflı işgücünün kesintisiz dolaşımının kolaylaştırılması

²⁵⁷ "Southeast Asia: A Free Trade Area", ASEAN Secretariat, <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/pdf/AFTA.pdf>, Erişim tarihi: 16.04.2024.

²⁵⁸ *Framework Agreement On Enhancing ASEAN Economic Cooperation Singapore*, ASEAN Secretariat, 1992, <https://asean.org/framework-agreement-on-enhancing-asean-economic-cooperation-singapore-28-january-1992/>, m. 2/A.

²⁵⁹ *Southeast Asia: A Free Trade Area*, ASEAN Secretariat, 2002, <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/pdf/AFTA.pdf>.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ *Towards ASEAN Economic Community 2025: Monitoring ASEAN Economic Integration*, ASEAN Secretariat, 2017, <https://asean.org/wp-content/uploads/2018/10/Towards-AEC-2025-Monitoring-ASEAN-Economic-Integration.pdf>.

amacı oluşturmaktadır. Bunun için de ticareti engelleyen sınır ve sınır ötesi düzenleyici engelleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya devam edileceği ve standartlar ile düzenlemelerin uyumlaştırılması amacıyla çaba harcanacağı belirtilmektedir.²⁶²

ASEAN ülkelerinin ekonomileri için ticaret belirleyicidir. ASEAN bölgesi gibi refahın artırılmasının öncelikli olduğu bir bölgede, ticaretin artırılması gerekli görülmektedir ve AFTA için yola çıkılırken de bu fikir hakimdir. Collins'e göre ticaretin artırılmasında ilk hedef refahın sağlanması olsa da, bölgesel ticaret bloklarının ticaretin liberalize edilmesi yolunda önemli bir rolü olduğu da açıktır.²⁶³ AFTA çerçeve anlaşması dünyadaki eğilime paralel bir biçimde ekonomik liberalleşme amacıyla ASEAN üyeleri arasında, ASEAN üyesi olmayan diğer devletlerle ve diğer bölgesel ve uluslararası kuruluşlar ile ekonomik işbirliğine gidilmesinin üye devletler için mümkün olduğunu ve bunun tamamlayıcı bir faktör olarak değerlendirildiğini belirtmektedir.²⁶⁴ Bölgesel ticaret ve yatırımların liberalleştirilmesi ve entegrasyon konusunda rol oynayan AFTA'yı Collins, ASEAN'a yeni bir anlam verme stratejisi olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle de ekonomik olduğu kadar siyasi anlamı olduğunu da belirtmektedir.²⁶⁵

AFTA'nın birinci önceliği ticaretin serbestleştirilmesi ve ASEAN çerçevesinde daha ileri ekonomik girişimlerin yolunu açmasıdır ve daha ileri bir entegrasyon gerçekleştirilemese dahi, bölge için getirisi olan bir işbirliği sağlamaktadır. Collins'e göre, böyle bir işbirliği bölge devletlerine uluslararası ekonomik alanda bir güç katacaktır. Bir bölgesel entegrasyon sonucunda üye devletler, tek tek olacaklarından daha

²⁶² ASEAN Economic Community Blueprint 2025, ASEAN Secretariat, 2015, https://asean.org/wp-content/uploads/2021/08/AECBP_2025r_FINAL.pdf.

²⁶³ Andrew Collins, 1995, s.27.

²⁶⁴ Southeast Asia: A Free Trade Area, 2002, m. 4 ve 5.

²⁶⁵ Andrew Collins, "ASEAN Free Trade Area (AFTA) Exploring the Limits", *Policy, Organisation & Society*, Vol: 2, 1995, s.26.

başarılı olabilecektir ve bu başarının siyaset ve güvenlik alanlarında da getirisi olacaktır.²⁶⁶

ASEAN'ın bir blok olarak daha güçlü olması yönünde fikir, ASEAN'ın diğer bölgelerle ilişkisindeki gücünde de görülmektedir. ASEAN'ın bölgeselleşme konusunda rolü, Güneydoğu Asya bölgesi ile sınırlı değildir. İçinde bulunduğu Asya-Pasifik bölgesinde, bölgeselleşmenin güçlenmesi konusunda da öncü konumdadır. ASEAN Bölgesel Forumu (ASEAN Regional Forum - ARF) da bunun örneklerinden biridir. ARF'nin kurulmasına 1993 yılında, Singapur'da gerçekleştirilen ASEAN toplantısında karar verilmiş ve siyasi ve askeri konularda işbirliği için zemin oluşturması hedeflenmiştir. Böyle bir platform kurulmasında amaç, daha yapıcı ve öngörülebilir bir diyalog ortamı sağlanmasıdır. ARF'ye bölgedeki devletlerin yanı sıra; Avustralya, Kanada, AB, Yeni Zelanda, Rusya ve ABD de dahildir. Diğer üyelerin de katılımına rağmen ARF'nin belirleyici gücünün ASEAN olduğunu söylemek mümkündür. Bunu ASEAN başkanı devletin ARF'ye de başkanlık etmesi prensibinin kabul edilmiş olmasından da anlamak mümkündür.

ARF'nin üyeleri arasında yer alan AB, Forum çerçevesinde kurulan ilişkilerde de etkin rol oynamayı hedeflemektedir. AB güvenlik ve savunma alanında ortak bir politikaya sahip olmasa da norm koyucu etkisini bu alanda da göstermektedir. AB kendi etki alanını yaratmak konusundaki arzusunu güvenlik ve savunma alanındaki bu işbirliği platformuna da yansıtmıştır. Bu durum 1994 yılında Komisyon tarafından ARF'ye ilişkin olarak, AB'nin deneyiminden faydalanılabileceğinin belirtilmiş olmasından da anlaşılmaktadır.²⁶⁷ 2001 raporu ile de AB, ARF konusunda bölgeyi desteklemeye yönelik

²⁶⁶ Andrew Collins, 1995, s.41-42.

²⁶⁷ *Communication From The Commission To The Council: Towards A New Asia Strategy*, European Commission, No: 314, 1994, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:51994DC0314>, s. 9.

bir stratejisi olduğunu açıklamıştır. Bunun yanı sıra raporda güvenlik konusunda bölgede ASEAN'ın AB için temel işbirliği kanalı olduğu da belirtilmiştir. Hatta ASEAN ile işbirliğinin yakın gelecekte en önemli öncelik olarak görüldüğü de vurgulanmıştır.²⁶⁸

Asya-Pasifik bölgesindeki işbirliği çabaları çerçevesinde ortaya çıkmış olan bir diğer oluşum olan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (Regional Comprehensive Economic Partnership- RCEP), dünyadaki bölgesel entegrasyon çabalarının sonuçlarından biridir. RCEP, ASEAN üyeleri ile ASEAN'ın STA partneri olan 6 devlet arasında, 2012 yılında yapılan girişim ile 2013 yılında başlayan müzakereler sonucunda 2020 yılında imzalanmıştır. Anlaşmanın amacı taraflar arasındaki ilişkileri genişletmek ve derinleştirmek ve tarafların bölgenin ekonomik kalkınmasına katılımını artırmaktır. Esas olarak ekonomik bağları güçlendirme ve ticaret ve yatırım ile ilgili faaliyetleri geliştirme hedefleri ile yola çıkmış olsa da RCEP'in bir amacı da taraflar arasındaki kalkınma farkının en aza indirilmesine katkıda bulunulmasıdır. ASEAN'ın bölge devletleri ile var olan STA'ları RCEP için temel olmuş ve RCEP bu ilişkiler üzerine inşa edilmiştir. Bu anlaşmalara bir alternatif değil aksine ilişkileri geliştirme yolunda bir katkı olarak değerlendirilmiştir. Anlaşma ile düzenlenen alanlar şunlardır: mal ticareti, hizmet ticareti, yatırım, ekonomik ve teknik işbirliği, fikri mülkiyet, rekabet, anlaşmazlıkların çözümü, e-ticaret, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve diğer konular. Yalnızca kapsadığı ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile değil aynı zamanda dahil olan 16 ülkenin dünya nüfusunun yaklaşık yarısını kapsıyor olması ile de büyüklüğü dikkat çekici bir anlaşma olan RCEP, dünya GSYİH'nın yaklaşık olarak üçte birini kapsamaktadır.²⁶⁹

²⁶⁸ *Communication From The Commission: Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships*, European Commission, No: 469, 2001, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52001DC0469>.

²⁶⁹ "Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP)", ASEAN Secretariat, <https://asean.org/our-communities/economic-community/integration-with-global-economy/the-regional-comprehensive-economic-partnership-rcep/>, Erişim tarihi: 30.04.2024.

ASEAN için, bir parçası olduğu Asya-Pasifik bölgesinde kurduğu ilişkiler önemli olsa da, Avrupa her zaman işbirliği içinde olduğu bir bölgedir ve ASEAN'ın Avrupa ile kurduğu ilişkiler AB ile sınırlı değildir. AB ile ASEAN arasında sürdürülen ilişkilerin yanında, Avrupa-Asya ilişkilerini geliştirmek amacıyla 1996 yılında Asya-Avrupa Toplantısı (Asia-Europe Meeting – ASEM) platformu oluşturulmuştur. ASEM, “Asya Avrupa için önemlidir- Avrupa da Asya için önemlidir” prensibi üzerine oturmaktadır. 53 ülkeyi bir araya getirmekte olan yapısı ile Asya ve Avrupa arasındaki temel işbirliği platformu olarak görülmektedir. ASEM, siyasi diyalog için bir zemin oluşturması, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve küresel sorunların üstesinden beraber gelinmesi için bir platform olarak görülmektedir.

ASEM'in de kurulduğu bu dönemde, yalnızca Asya ile Avrupa'nın değil, genel anlamda bölgeler arası yakınlaşma arayışlarının yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. ASEM, bir siyasi işbirliği platformu olması nedeniyle AB üyesi devletler ayrı ayrı temsil edilmektedir. Bunun yanı sıra AB üyesi olmayan Avrupa üyeleri ile Avustralya ve Yeni Zelanda gibi Asya-Pasifik ülkeleri de ASEM içinde yer almaktadır. AB'nin 2003 yılı raporunda ASEM'in, küresel sorunları ele almak için en uygun çerçeve olduğu; bölgeye özgü sorunların ise ASEAN bağlamında ele alınması gerektiği belirtilmiştir.²⁷⁰ Bu ifadeyle de ortaya konmuş olduğu gibi, AB için Güneydoğu Asya bölgesi önemli bir işbirliği zeminidir ve burada işbirliği içinde olduğu temel aktör ASEAN'dır. Gilson'un da belirtmiş olduğu gibi, ASEM'in kurulmuş olduğu dönem tüm bölgeler arasında diyalog artmış olmakla birlikte; diyalog arayışlarında AB ve ASEAN, ABD ile birlikte küresel düzeyde öncül rol oynamıştır.²⁷¹

²⁷⁰ A New Partnership With South East Asia, 2003, s.13.

²⁷¹ Julie Gilson, “EU-ASEAN relations in the 2020s: pragmatic inter-regionalism?”, *International Economics and Economic Policy*, Vol: 17, No: 727, 2020, s.727.

B. AVRUPA BİRLİĞİ – ASEAN İLİŞKİLERİ

1. Avrupa Birliği'nin ASEAN Politikası

Bugün AB için ABD ve Çin'den sonra dünyadaki en büyük üçüncü ticaret partneri olan ASEAN²⁷² ile AET ilişkisi, 1972 yılına dayanmaktadır. Bu tarihte iki taraf ilk kez bir araya gelmiş ve AET, ASEAN için ilk Diyalog Ortağı olmuştur. İki tarafın Bakanlar Toplantısı ise 1978 yılında gerçekleşmiştir. Taraflar arasında ilk işbirliği anlaşması ise 1980 yılında imzalanmış ve bu anlaşma ile iki taraf arasındaki ilişkiler kurumsal bir zemine oturmuştur. Bu kurumsal zemin imzalanan anlaşma ile kurulmuş olan Ortak İşbirliği Komitesi üzerinde şekillenmiştir. Erken dönemde başlayan ilişkilere rağmen Birocchi'ye göre, AB'nin ilişkileri özellikle ilk dönemde geleneksel ilişkileri olan özellikle eski sömürgelere öncelik vermeye dayandığı için Güneydoğu Asya ve Latin Amerika gibi bölgeler, ekonomik cazibelerine rağmen ilişki kurulmasında bir miktar geri planda kalmıştır.²⁷³ Özellikle 2006 Küresel Avrupa bildirisinin yayınlanmasının ardından, AB'nin ilişkileri geniş bir ticari ve ekonomik alana yayılan bir hal almıştır. Bu süreçte AB, öncelikle ASEAN üyeleri, Güney Kore gibi ticari partnerlere yönelmiş; daha sonra bunu Kanada ve Japonya STA'ları ile ABD ile başarıya ulaşamayan görüşmeler izlemiştir.²⁷⁴

AB Komisyonu tarafından, dünyada bölgeler arası entegrasyonun en ileri biçimi olarak betimlenen AB-ASEAN ilişkilerinde en önemli yön, iki tarafın da genel yaklaşımının çok taraflılık olması ve bölgesel entegrasyonun istikrar, refah ve küresel

²⁷² “Association of South East Asian Nations (ASEAN)”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/association-south-east-asian-nations-asean_en, Erişim tarihi: 02.05.2024.

²⁷³ Fegerico Birocchi, “The European Union 's Development Policies towards Asian and Latin American Countries”, *European Development Policy Study Group Discussion Paper*, No: 10, 1999, s.1.

²⁷⁴ Yelter Bollen et.al., 2016, s.282.

zorluklarla başa çıkmanın bir yolu olarak benimsenmesidir. AB tarafı bu nedenle, kendisi gibi küresel bir güç olan ASEAN'ı doğal bir partner olarak gördüğünü vurgulamaktadır. ASEAN'a krediler ya da projeler yolu ile destek sağlayan AB, ASEAN'ın başarılı olmasında kendisinin de çıkarı olduğu yaklaşımını açıklamaktan kaçınmamaktadır.²⁷⁵

AB Komisyonu, ilişkilere son derece önem verdiği bir bölge olan Güneydoğu Asya bölgesi ve bu bölgenin temsilcisi olarak ilişki kurduğu ASEAN'a ilişkin bakış açısını düzenli olarak yayınladığı raporlar ile ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bölgeye ilişkin değerlendirmelerini izlemek ve geleceğe ilişkin stratejilerini takip etmek mümkün olmaktadır. Bölge ile AB arasındaki ilişkiler özellikle 1990'lardan sonra yoğunlaşmış ve Komisyon tarafından yayınlanan belgeler önem kazanmıştır.

Avrupa Komisyonu'nun açıklamasına göre, Soğuk Savaşın bitiminin ardından AB-ASEAN ilişkilerini gözden geçirme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de 1991 yılında Lüksemburg'da gerçekleştirilen Bakanlar Toplantısı'nda 1980 yılında imzalanmış olan anlaşmanın revize edilmesine karar verilmiştir. Komisyon'un 1994 tarihli "Yeni Bir Asya Stratejisine Doğru" adlı raporu da bu çerçevede hazırlanmıştır. Rapora göre iki taraf arasında ilişkiler üç kategoride ele alınabilmektedir. Bunları; Kurumsal Diyalog, Ticaretin Geliştirilmesi ile Ekonomik ve Kalkınma Alanlarında İşbirliği olarak sıralamak mümkündür.²⁷⁶ AB, Güney Doğu Asya bölgesi ile ilişkileri bir öncelik olarak belirlerken; diğer küresel aktörlerin de bölgeye ilgisinin olduğunu belirtmiştir. Özellikle Japonya ve ABD bölge üzerinde etki sahibi olma arzusunda olan aktörler olarak görülmüştür. Bu rekabet içinde AB, bölgede oynayacağı rolü son derece stratejik görmüştür. Bunu da dünya ekonomisinde öncü bir rol sahibi olmak için Asya'daki ekonomik varlığını

²⁷⁵ *Blue Book 2017 EU-ASEAN Development Cooperation in 2016*, European Commission, 2017, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eu-asean-bluebook2017-hi.pdf>.

²⁷⁶ "EU-ASEAN : Creating A New Dynamic", European Commission Press Release, 1996, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_96_580.

güçlendirmesi gerektiğini vurgulayarak ifade etmiştir. Hatta ekonomik varlığını güçlendirmemesinin politik sonuçları olduğu da Komisyon tarafından belirtilmiştir.²⁷⁷

Bu dönemde AB, bölge ile ilişkilerini düzenlemek için 1994 yılında yayınladığı “Yeni Bir Asya Stratejisine Doğru” isimli belge ile konuya ilişkin vizyonunu ortaya koymuştur. Belge ile AB’nin bölgeye ilişkin öncelikleri şöyle sıralanmıştır:

- Birliğin Asya’da ikili ve bölgesel ilişkilerinin güçlendirilmesi
- Avrupa’nın Asya’daki itibarının güçlendirilmesi
- Bölgede barışı ve güvenliği artırmak ve Birliğin, bölgedeki çok taraflı teşkilatlar ile işbirliğinin geliştirilmesi
- Asya ülkelerinin uluslararası işbirliklerinde yer almalarını teşvik etmek
- Avrasya ticaretinin ve yatırımlarının genişlemesine olanak sağlamak için gerekli adımları atmak
- Devlet kontrollerinden piyasa odaklı ekonomilere geçiş yapan Asya ülkelerini açık, piyasaya dayalı dünya ticaret sistemine entegre etmek.
- Asya’nın geri kalmış ülkelerinde sürdürülebilir kalkınmaya ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmak.²⁷⁸

AB Komisyonu’nun yaklaşımında Asya’da devam etmekte olan dönüşümün, AB’nin katkıları ile de sürmekte olduğu fikri hakimdir. Bu çerçevede Asya’da sürdürülebilir ekonomik kalkınma yönünde bir ekonomik dönüşümden söz etmek mümkündür. Bu durumun, bölgede Avrupa değerlerinin ve iş yapma biçimlerinin otomatik olarak kabul edileceği anlamına gelmediğini Avrupa Komisyonu da kabul etmektedir. Komisyon, evrensel insan haklarının Avrupa’da olduğu gibi Asya’da da kabul

²⁷⁷ *Towards A New Asia Strategy*, 1994, s.16-17.

²⁷⁸ *Ibid*, s.17.

edildiğini; ancak bu hakların nasıl savunulduğu ve savunulacağının çok önemli olduğunu belirtmektedir. Bu konuda da AB'nin samimi ve açık bir diyalogdan yana olduğu ve bu diyalogun, politika bileşiminde gerekli bir unsur olarak geliştirilmesi gerektiği Komisyon tarafından belirtilmektedir.²⁷⁹

1994 yılında yayınlanan belgenin ardından AB, 2001 yılında da “Avrupa ve Asya: Geliştirilmiş Ortaklık İçin Stratejik Çerçeve” isimli belgeyi yayınlamış ve ilişkilerdeki önceliklerini bu belge ile belirlemiştir. Belgenin girişinde bölgeye ilişkin hedefini açıklarken AB, 2000 yılında dünyada gelişen ekonomilerin Doğu ve Güneydoğu Asya bölgesinde yer alacağını ve dünyadaki ekonomik büyümenin yarısının bu bölgeden kaynaklı olacağını belirtmiş²⁸⁰ ve söz konusu bölgeye ilişkin beklentilerini açıkça ifade etmiştir. 1994 yılından sonra öngörülmez bir gelişme yaşanmış ve bölge 1997 krizini yaşamıştır. Konuya ilişkin değerlendirme AB'nin 2001 yılında yayınladığı rapora yansımıştır. Söz konusu raporda AB, 1994 yılında yapılan değerlendirmedeki beklentilerin 1997 krizi ile hayata geçemediğini ve bölgeye ilişkin iyimser ekonomik beklentilerin karşılığını bulmadığını belirtmiştir. 1994 raporu ile ortaya konulan stratejinin ilişkilerde ilerleme kaydedilmesine önemli katkıları olduğu da 2001 raporu ile belirtilmiştir.²⁸¹ Yıkıcı etkiler, ASEAN'ın üye ekonomilerinin toparlanması ya da siyasi istikrarsızlığın önlenmesi amacıyla somut yardım sağlamak için gerekli kurumsal mekanizma ve kapasiteden yoksun olmasına neden olmuştur. Mali krizin yarattığı bölünmelere yanıt olarak ASEAN liderleri, 'daha yakın bir ekonomik entegrasyon' ve 'Güneydoğu Asya ulusları uyumu' yoluyla 'ortak bir bölgesel kimliğe bağlı' bir ASEAN topluluğu kurma sözü vererek daha birleşik bir bölge oluşturmaya çalışmışlardır. 1997

²⁷⁹ Ibid, s.18.

²⁸⁰ *Communication From The Commission: Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships*, European Commission, No: 469, 2001, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0469:FIN:EN:PDF>.

²⁸¹ Ibid.

krizi sonrasında ASEAN üyeleri daha ileri bir ekonomik entegrasyonun gerekliliğine inanmıştır. Bu süreçte, ASEAN işbirliğini ve kurumsal yapısını güçlendirme yolunda adımlar atsa da, ilişkiler hükümetler arası düzeyde kalmıştır.²⁸² Ekonomik işbirliği konusunda ilerleme sağlanırken; otoriter rejimlerin ellerinde bulunan egemenlik yetkisinin korunmasından dolayı üye devlet yönetimlerinin işbirliğine olumsuz bir yaklaşımı olmamıştır. İşbirliği ile oluşan ekonomik refah, tercih edilen bir durum olmuştur. Ekonomik refah sayesinde, meşruiyet kazanan otoriter rejimler içerideki demokratikleşme baskısından korunabilmiştir.²⁸³

AB Komisyonu tarafından 2003 yılında yayınlanan raporda ise, geçmişi 30 yılı dayanan yakın ilişkinin, AB ile ASEAN arasındaki ilişkilerin gerçek potansiyelini ortaya çıkarma konusunda başarısız olduğu AB Komisyonu tarafından belirtilmiştir.²⁸⁴ Bu yaklaşım ile yaşanan krizin ilişkilerden beklenen büyük ilerleme ve AB'nin bölgeye ilişkin projeksiyonlarına gölge düşürdüğü görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitimi ile yaşanan olumlu hava 1997 krizi ile sekteye uğramıştır. AB tarafından Güney Doğu Asya bölgesine ilişkin olarak yapılan analizlerde, genel olarak iki bölge arasında ilişkilerin büyük bir potansiyel taşıdığı ancak bu potansiyelin tam anlamıyla kullanılamadığına işaret edilmiştir.

1990'larda yaşanan olumlu hava, AB-ASEAN ilişkilerinde kurumsal düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Bölge içi ilişkiler açısından bakıldığında ise, Padoa-Schioppa'nın değerlendirmesine göre, 1997 krizi Doğu ve Güney Asya ülkelerinin ekonomik açıdan birbirine daha sıkı bağlarla bağlı olduklarını anlamalarının yolu

²⁸² Christopher B. Roberts, *ASEAN Regionalism: Cooperation, Values and Institutionalism*, Routledge Taylor and Francis Group, New York ve Londra, 2012, s.138-139.

²⁸³ Ibid, s.148.

²⁸⁴ *A New Partnership With South East Asia*, 2003, s.5.

olmuştur. Kriz öncesinde bölgede entegrasyon çabaları ticari işbirliğine odaklanmışken, kriz sonrası parasal işbirliği konuları öne çıkmıştır.²⁸⁵

Avrupa Komisyonu'nun 2001 raporu, AB'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik varlığını güçlendirmenin gerekliliğini vurgulamıştır. AB'nin bölgedeki varlığının da genişlemiş bir AB'nin artan küresel ağırlığıyla orantılı bir düzeyde olması gerektiği özellikle belirtilmiştir. Bu hedefe ulaşmak için kullanılacak araçlar şu şekilde sıralanmıştır:

- İlişkilerin genişletilmesi ile bölgede ve küresel ölçekte barış ve güvenliğe katkıda bulunmak;
- Bölgeyle karşılıklı ticaret ve yatırım akışını daha da güçlendirmek;
- Bölgenin daha az müreffeh ülkelerinin kalkınmasını teşvik etmek,
- Bölgede demokrasinin, iyi yönetişimin ve hukukun üstünlüğünün yayılmasına katkıda bulunmak;
- Uluslararası forumlarda Asya ülkeleriyle küresel ortaklıklar ve ittifaklar kurmak, küresel çevre ve güvenlik konularında ortak çabalarımızı güçlendirmek;
- Asya ile Avrupa'nın birbirlerine ilişkin farkındalığının güçlendirilmesini sağlamak.²⁸⁶

Komisyon 2015 yılında yayınladığı raporda ise ASEAN bölgesi ile ilişkileri ilerletirken ve derinleştirirken üzerinde durulacak alanları sıralamıştır. Bu alanlar; iklim değişikliği, afet riskinin azaltılması ve dayanıklılığın artırılması, yoksulluğun azaltılması

²⁸⁵ Tommaso Padoa-Schioppa, "Regional Economic Integration in a Global Framework", *European Central Bank G-20 Workshop 22-23 Eylül 2004*, Eds. Julie McKay, Maria Oliva Armengol ve Georges Pineau, Almanya, 2005, s.30.

²⁸⁶ *Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships*, 2001.

dahil 2015 sonrası kalkınma hedefleri, sağlık pandemileri ve terör, radikalizm gibi tehditlere karşı çalışmalar olarak belirlenmiştir.²⁸⁷

AB'nin bölge ile ilişkileri bu öncelikler ile belirlenmiş ve iki bölge arasında geniş bir işbirliği sağlanmıştır. Önümüzdeki dönem için de AB'nin küresel stratejisine paralel bir işbirliği öngörülmektedir. AB ile ASEAN arasındaki ilişkilerin hedeflerini ortaya koymak amacıyla, 2024-2025 dönemi için hazırlanan strateji belgesinde AB'nin genel vizyonuna ilişkin bir yaklaşım da ortaya konulmaktadır. Buna göre AB tüm dünyada çatışmaları önlemek ve çözmek, güçlü demokrasileri desteklemek, insan haklarını ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve kural temelli bir küresel düzene katkıda bulunmak için çalışmaktadır. AB-ASEAN ilişkilerinin geleceği için yapılan planlamalarda ise; iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilik gibi küresel zorlukların giderilmesi gerektiği belirtilmektedir. Tarafları biraraya getiren liderler zirvesi sonunda imzalanan bildiri ile daha önce belirlenmiş olan üç sütun çerçevesinde ilişkilerin sürdürülmesi ve işbirliği yapılmasının hedeflendiği belirtilmektedir. Bu hedefin yanında, daha spesifik olarak ise ASEAN entegrasyonuna yönelik girişimlerin yapılması, ASEAN'daki kalkınma sorununa yönelik işbirliği ile güvenli sınır ötesi seyahat, akıllı şehirler, siber güvenlik, döngüsel ekonomi ve eğitim konularında da tarafların birlikte çalışacağı vurgulanmıştır.²⁸⁸

Genel anlamda değerlendirildiğinde, AB-ASEAN ilişkilerinin ekonomik boyutunun özellikle, ticaret, yatırım ve altyapı gelişimini teşvik ederek daha entegre ve birbirine bağlı bir ekonomik ortam yaratmayı hedeflemekte olduğu görülmektedir.

²⁸⁷ *Joint Communication To The European Parliament and The Council: The EU and ASEAN; A Partnership With a Strategic Purpose*, European Commission, No: 22, 2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015JC0022>.

²⁸⁸ *EU-ASEAN Strategic Partnership: Bluebook 2024-2025*, European Commission Global Gateway <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/Blue-Book-EU-ASEAN-2024.pdf>, Erişim tarihi: 20.09.2024.

İlişkilerin iki bölge arasındaki olağan bir işbirliğinin ötesinde, kurumsal bir zeminde ilerlemesinin hedeflendiği ve AB'nin çizdiği bu kurumsal zemini ASEAN tarafının da takip etmekteki istek ve kararlılığı ilişkilerde yaşanan ilerlemelerde açık bir biçimde görülmektedir. Bu yolla birbirine daha bağlı iki ekonomi arasında geliştirilecek bölge-bölge ilişkilerinin her iki tarafın da küresel konumunu güçlendirmesi beklenmektedir.

2. Avrupa Birliği'nin ASEAN ile Kalkınma Alanında İlişkileri

AB için Güneydoğu Asya bölgesi yalnızca ticari ilişkilerini sürdürdüğü bir partner olmayıp, ilişkilerini tüm yönlerden ilerletme çabasında olduğu bir bölgedir. Hatta ilişkilerin ticari anlaşmalar yolu ile ilerlemesi nispeten yeni bir alanken; bölgenin kalkınmasına AB desteği ilişkilerin ilk dönemlerine uzanmaktadır. Aslında AB'nin bölge üzerindeki belirleyici politikası, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin programlar yolu ile ilerlemiştir. Bölge içinde yer alan alt bölgeler arasındaki eşitsizliğin giderilmesi öncelikli bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda bölgede daha dengeli bir sistem kurularak ilişkilerin daha sağlıklı ilerletilebileceği fikri hakim olmuştur. Hedeflerin de gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Barışçıl bir bölge olarak kalkınan Güneydoğu Asya bölgesi, günümüzde ASEAN çatısı altında, AB için pek çok alanda partner bir bölge konumundadır.

AB'nin Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kanalıyla bölgeye finansman sağlamasına ilişkin süreç 1993 yılında başlamıştır. Bu dönemde üye devletler AYB'yi Asya ve Latin Amerika (ALA)'yı destekleme konusunda yetkilendirmiştir. Desteklerin başlamasının dayanağını da bu yetkilendirme oluşturmuştur. AYB bu ülkelerde aşağıdaki proje türlerine öncelik vermektedir. Bu çerçevede desteklenen alanlar şöyle sıralanabilir: 1) iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum (örneğin yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, kentsel ulaşım ve CO2 emisyonlarını azaltan diğer projeler); 2) su ve

sanitasyon da dahil olmak üzere sosyal ve ekonomik altyapının geliştirilmesi; 3) yerel özel sektörün geliştirilmesi, özellikle KOBİ'lerin desteklenmesi. Bu başlıklar altında yer alan projelerin Banka finansmanından yararlanabilmesi için yararlanıcı ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunma potansiyeline sahip olması gerektiği kabul edilmektedir. Bu kapsamda 2014-2020 döneminde desteklenen tipik bir projenin toplam yatırımı 40 milyon Euro'nun üzerinde olmaktadır.²⁸⁹

AB, bölgeye olan ilgisini ve işbirliği çabalarını artırırken, bunu sağladığı finansman ile desteklemektedir. Bu çerçevede AB Komisyonu'na göre Asya'daki gelişmekte olan ülkelere yönelik işbirliği finansmanı, 1991-1995'te yıllık 363 milyon Euro iken, bu rakam 1996-2000'de (kalkınma yardımları ve ekonomik işbirliğinin birleşimi) yılda ortalama 438 milyon Euro'ya ulaşmıştır.²⁹⁰ Güneydoğu Asya devletleri ile birlikte çalışmayı önemseyen AB için bu bölgeyi desteklemek öncelikli bir konudur. Destekleme konusunda da AB'nin kendi kurumlarının yanı sıra üye devletler, diğer uluslararası ortaklar ve çok taraflı finansal kuruluşlar ile birlikte hareket ederek altyapı projeleri ile ekonomik kalkınma ve entegrasyonu teşvik etmesi gerekmektedir.²⁹¹ Bu çerçevede AB'nin ticaret ile bağlantılı olarak gördüğü ve finanse ettiği, bölgesel düzeyli projeler bulunmaktadır. Bu projeler; ASEAN'a AB'den Bölgesel Entegrasyon Desteği (ARISE PLUS), İstatistik ve Entegrasyonun İzlenmesi (COMPASS), ASEAN Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması Projesi (ECAP III), ASEAN Hava Taşımacılığının Entegre Edilmesi Projesi (AATIP) ve AB-ASEAN Geliştirilmiş Bölgesel Diyalog Enstrümanı (e-READI) olarak sıralanmaktadır.²⁹²

²⁸⁹ "The EIB in Asia and the Pacific", European Investment Bank, <https://www.eib.org/en/projects/regions/ala/index.htm>, Erişim tarihi: 28.03.2024.

²⁹⁰ *Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships*, 2001.

²⁹¹ Yeo Lay-Hwee, "Changing Waters: Towards a new EU Asia Strategy", *Dahrendorn Forum: Debating Europe*, Ed. Olivia Gippner, 2016, s.9.

²⁹² "Association of South East Asian Nations (ASEAN)".

AB-ASEAN ilişkilerinde 2010 sonrası dönem, önceki dönemlere göre farklılaşmış ve artık stratejik ortaklığın daha da önem kazandığı bir dönem halini almıştır. 2007 yılında imzalanmış olan “AB-ASEAN Geliştirilmiş Ortaklığına İlişkin Nuremberg Deklarasyonu” ile ilişkilere dair planlar hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bundan sonraki dönemde AB’nin genel olarak benimsediği bir yöntem tercih edilecek ve çok yıllık planlar ile ilişkiler için yol haritası çizilecektir.²⁹³ İlk 2013-2017 dönemi olmak üzere, çok yıllık planların hazırlanarak uygulanması bu şekilde olmuştur.

2010 yılında Madrid’de düzenlenen ASEAN – AB Bakanlar Toplantısı’nda kabul edilen 2013-2017 dönemi planını incelediğimizde, ilk ana başlık Siyaset ve Güvenlik Alanlarında İşbirliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, taraflar arasında siyasi diyalogun ve işbirliğinin artırılması ile insan hakları alanında işbirliği konuları ağırlıklı olarak yer almıştır. Ekonomik İşbirliği başlığı altında ise ekonomi alanında genel işbirliği; ticaret ve yatırımlar; küçük ve orta ölçekli işletmelere ilişkin işbirliği; taşımacılık; gıda, tarım ve ormancılık; enerji ve turizm alanları yer almıştır. Belgede üçüncü ana başlık olan Sosyo-Kültürel İşbirliği alanında ise eğitim, sağlık, şahıslar arası iletişim, cinsiyetler arası eşitlik ile dezavantajlı grupların korunması, afetlere karşı önlemler, bilim ve teknoloji, gıda güvenliği ve güvenilirliği, küresel ve bölgesel düzeyde çevresel sorunların ele alınması hususları yer almıştır. Belgede ayrıca kurumsal işbirliği ve izlenen politikaların izlenmesi konularında da hükümler kabul edilmiştir.²⁹⁴

2015 yılında AB kurumları “AB ve ASEAN: Stratejik Amaçlı Bir Ortaklık” başlıklı stratejiyi kabul etmiştir.²⁹⁵ 2015 yılı, ASEAN’ın kendi içinde de dönüşüme gittiği

²⁹³ *Nuremberg Declaration on an EU-ASEAN Enhanced Partnership*, European Council, No: 7588/07, 2007, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_07_54.

²⁹⁴ *Bandar Seri Begawan Plan of Action to Strengthen the ASEAN-EU Enhanced Partnership*, European Commission, 2012, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/pub_2013_bsbactionplan_en.pdf.

²⁹⁵ *The EU and ASEAN; A Partnership With a Strategic Purpose*, 2015.

bir yıl olması nedeniyle önemlidir. Bu tarihten itibaren ilişkilerde yeniden bir hızlanma dönemi başlamıştır. AB'nin bölge devletleri ile imzaladığı ticaret ve yatırım anlaşmalarında da bu dönemde bir hızlanma görülmektedir.

Taraflar arasında kabul edilen ikinci çok yıllık plan olan 2018-2022 AB-ASEAN Eylem Planı da bir önceki plana benzer bir biçimde Siyasi İşbirliği konusunu ilk ana başlık olarak ele almıştır. Bu başlık çerçevesinde dikkat çekici olan artık işbirliği alanlarında derinleşme konusuna öncelik verilmeye başlanmış olmasıdır. Bu yaklaşıma uygun olarak Siyasi İşbirliği ana başlığı altında ilk olarak Stratejik Diyalogun Geliştirilmesi ve Siyasi ve Güvenlik İşbirliğinin Derinleştirilmesi konusuna yer verilmiştir. Bu konu başlığı altında yer alan ikinci başlık daha dikkat çekicidir. “ASEAN Liderliğindeki Güvenlik Mimarisinde ASEAN-AB İşbirliğini Geliştirmek” şeklinde belirlenen ikinci al başlık altında, en çok vurgulanan konu bölgede siyasi ilişkiler ve güvenlik alanında ASEAN'ın önder konumda olması ve bu durumun AB tarafından desteklenmesi konusu olmuştur. Bu başlıkların yanı sıra silahsızlanma, sınır aşan sorunlarla mücadele, barış merkezli görüşlerin desteklenmesi ve insan hakları gibi konulara vurgu yapılırken; dikkat çekici bir yeni konu da “iyi yönetim” olarak karşımıza çıkmıştır.²⁹⁶ Yönetişim konusu, AB politikalarının bölgedeki etkisini anlamamız açısından son derece dikkat çekici bir konu başlığını oluşturmaktadır. Yönetişim kavramı AB merkezli bir konu olarak dünya sahnesine çıkmıştır. Hatta öncelikle AB'nin betimlenmesi ve çalışma şeklinin anlaşılması için ortaya konulmuş bir kavram olduğunu dahi söylemek mümkündür. ASEAN da bölgede yönetim konusunun öncülü olmuş ve yönetim yaklaşımını Güneydoğu Asya bölgesinde uygulamıştır.

²⁹⁶ *ASEAN-EU Plan of Action (2018 – 2022)*, The Diplomatic Service of the EU, 2017, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/asean-eu_plan_of_action.pdf.

2018-2022 Eylem Planı'nın Ekonomik İşbirliği başlığı altında da ticaretin artırılması, özel sektörün teşvik edilmesi ve bir önceki planda yer alan sektörlerde işbirliği yapılması konularına yer verilmiştir. Burada dikkati çeken en önemli hususlardan biri de iki bölge arasında bir STA imzalanmasına yönelik arzunun dile getirilmiş olmasıdır.²⁹⁷ Birinci plan ile bir STA imzalanmasına yönelik istek belirtilmiş, aradan geçen sürede ikili anlaşmalara yönelik gelişmeler yaşanmıştır. Burada dikkat çekici olan husus, bu dönemden itibaren AB-ASEAN ilişkilerinde ikili ticaret anlaşmaları imzalanırsa da bölgeler arası bir anlaşma imzalanmasına yönelik istek ve beklentinin ortadan kalkmaması ve bu isteğin her türlü değerlendirmede gündeme getirilmesidir.

Ekonomik İşbirliği konusunu izleyen konularda değişim olduğunu Eylem Planı'nı incelerken gözlemlemek mümkündür. Bağlantı Konusunda İşbirliği ana başlık olarak Plana eklenmiştir. Bu çerçevede ASEAN'ın kuracağı bölgeler arası ilişkilerin önemi ve bu ilişkilerin AB tarafından desteklenmesinin vurgulandığı görülmektedir. Diğer taraftan, ASEAN Entegrasyonu Konusunda Girişim ve ASEAN İçinde Kalkınma Farklılıklarının Azaltılması şeklinde bir diğer ana başlık da Plana eklenmiştir.²⁹⁸ Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarına yapılan vurgu da tıpkı AB-ASEAN STA'sına yapılan vurgu gibi, iki tarafın ilişkilerinde karşımıza sıklıkla çıkan bir konudur. Bu durumu değerlendirdiğimizde, AB'nin ASEAN ülkelerinde bulunan bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını entegrasyon konusunda bir engel olarak gördüğünü gözlemlemek mümkündür. Bu durum aslında AB'nin entegrasyon süreci ve sahip olduğu politikalar açısından değerlendirildiğinde anlaşılabilir bir konudur. AB kendi yaşadığı entegrasyon sürecinde ülkeler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırarak başarıya ulaşmıştır. Dolayısıyla dünyanın diğer bölgelerine de kendi

²⁹⁷ Ibid.

²⁹⁸ Ibid.

tecrübesini aktarma yönünde bir eğilimi bulunmaktadır. ASEAN'ın kendi entegrasyon sürecini kurulacak bölgeler arası ilişkiler açısından da önemli gören AB, süreci başarıya götüreceği inanılan politikaları empoze etme çabası içindedir.

2018-2023 dönemi için hazırlanmış olan Eylem Planı'nda da önceki başlıklara benzer başlıklar yer almıştır. Söz konusu Plan'da, AB-ASEAN STA konusunda ilerleme kaydedilebilmesi için bir Ortak Çalışma Grubu kurulmasına karar verilmiştir. Diğer taraftan Çapraz Sütunlu İşbirliği başlığı, yeni bir alan olarak belgeye eklenmiştir. Eklenen bu yeni başlık ile iletişim, akıllı şehirler, siber güvenlik, döngüsel ekonomi, sınırlar ötesi seyahat gibi alanların yanı sıra ASEAN'da entegrasyon ve kalkınma farklarının giderilmesi başlığına da yer verilmiştir. Bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesi için ASEAN'ın yanı sıra AB'nin uyguladığı programlardan da faydalanılması üzerinde durulmuştur.²⁹⁹

AB, bölge devletleri ile ilişkilerinde ticaret ve ekonomik ilişkilerinin yanı sıra farklı alanları da önceliklendirmekte ve bu alanlara yönelik altyapı projelerini desteklemektedir. Bu alanlardan biri de iklim değişikliği konusudur. Bölge için yangınlar önemli bir sorundur. Her yıl büyük yangınlar ile mücadele eden bölge devletleri için ormanlara ilişkin yönetim de öncelikli bir konudur ve AB ile işbirliğine açık olabilecekleri bir alandır.³⁰⁰ Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, yalnızca ticaret anlaşmalarına yansıtılan hükümlerden ibaret olarak kalmamaktadır. AB, bölge ile ilişkilerini yatay bir zeminde, çok boyutlu olarak sürdürmektedir.

Bu hedefler doğrultusunda AB, bölge devletlerine mali destek sağlayarak dönüşüme destek olmayı hedeflemektedir. AB Komisyonu Raporu'na göre AB,

²⁹⁹ *Plan of Action to Implement the ASEAN-EU Strategic Partnership (2023-2027)*, European Commission, No: AFM-EU/2022/01/POA, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/plan-action-implement-asean-eu-strategic-partnership-2023-2027-0_en.

³⁰⁰ Yeo Lay-Hwee, 2016, s.9.

Kamboçya, Laos, Myanmar, Vietnam ve Filipinleri kapsayan düşük gelirli ASEAN üyelerine 2014-2020 dönemi için 3 Milyar Euro yardım bütçesi ayırmıştır. AB'nin söz konusu yardımlarında amaç, ASEAN'ın Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşması kadar, ASEAN üyesi ülkeler arasındaki kalkınma farklılıklarının da ortadan kaldırılmasıdır. Söz konusu program kapsamında AB'nin desteklediği alanlar 3 başlık altında yer almaktadır:

- Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Ekonomik Entegrasyon ve Ticaret Yoluyla Bağlantı
- İklim Değişikliği, Çevre ve Felaketlerle Mücadele
- Kapsamlı Bir Diyalog Tesisi³⁰¹

AB, çevre ve iklim değişikliği konusunda da çok taraflı ilişkilerde etkin ve kabul edilen düzenlemeleri benimseyerek, küresel düzeyde uygulanmasını önemseyen bir aktördür. Çok taraflı ilişkiler çerçevesinde, UNFCCC 1994 yılında yürürlüğe girmiş, bunu izleyen dönemde ise, Kyoto Protokolü 1997'de imzalanmış ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu belgeler ise iklim değişikliği ile mücadele amacıyla sera gazı birikimini, iklim sistemi üzerindeki insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde tutmayı hedeflenmiştir.³⁰² Bu belgelere rağmen konuya ilişkin bağlayıcı nitelikteki ilk anlaşma 2016 yılında yürürlüğe giren Paris Anlaşması olmuştur. Anlaşma ile imzacı devletlerin anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla gerekli ekonomik ve sosyal dönüşümü gerçekleştirmesi ve bunu 2020 itibariyle açıklamasının beklendiği ifade edilmiştir.³⁰³ Bu ifadelerden yola çıkan AB için sonuç, AYM'nin açıklanması olmuştur. 2019 yılında “doğal ve sağlıklı bir kıtada yaşama” hedefinin bir parçası olarak ortaya konulan AYM, AB'nin çevre konusundaki yol haritası olarak tanımlanabilir niteliktedir.

³⁰¹ *Blue Book 2017 EU-ASEAN Development Cooperation in 2016*, 2017.

³⁰² “What is the Kyoto Protocol?”, UNFCCC, https://unfccc.int/kyoto_protocol, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

³⁰³ *The Paris Agreement*, UNFCCC, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>.

AYM ile AB, izleyeceği yolu ortaya koymuş, konuyu mevzuatına yansıtmış ve ticaret partnerlerinden beklentilerini de somutlaştırmıştır. AYM, AB'nin çevre konusundaki ilk adımı değildir. AB, uzun bir zaman önce konunun önemini anlamış ve bunu da kendi stratejilerine yansıtmıştır. Bu yaklaşım yalnızca kendi iç düzenlemelerinde değil; küresel ilişkilerine de yansır niteliktedir. Bu çerçevede Güneydoğu Asya bölgesi ile kurmuş olduğu ilişkilerde de etkisi görülmektedir.

AB'nin Güneydoğu Asya bölgesine ilişkin 1994 yılında yayınlamış olduğu strateji belgesinde kalkınmaya ilişkin hedefler ortaya konulurken çevresel konuların dikkate alınacağına ilişkin ifade bulunmaktadır.³⁰⁴ Buradan da görülebileceği gibi AB, çevre konusunu çok erken dönemlerden itibaren özel olarak yer verilen başlıklar altında ele almakta ve dünyanın diğer coğrafyalarında kurduğu ilişkilerde konuyu önceliklendirmektedir. AB Komisyonu tarafından 2003 yılında yayınlanan raporda da çevre konusunda işbirliği alanları; iklim değişikliği ve enerji etkinliği, çevre dostu ve temiz teknolojiler, çok taraflı çevre anlaşmalarının uygulanması ve müzakere edilmesinde kapasite geliştirilmesi, kıyı ve denizlerde çevresel konular olarak belirlenmiştir.³⁰⁵ 2016 yılında yayınladığı Küresel Stratejisi'nde de AB, güvenlik, demokrasi ve refahın sağlanmasının önemini vurgularken; terörizm, hibrit tehditler, ekonomik değişkenlik, iklim değişikliği ve enerji güvensizliği konularının AB içinde ve sınırların dışında öncelikli konular olduğunu belirtmiştir. Söz konusu belge ile AB, sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği konularında dünyada lider rolünü benimsediğini de kabul etmektedir.³⁰⁶ Görüldüğü gibi çevre ve iklim değişikliği ile mücadeleyi öncelikli bir başlık olarak her zaman gündeminde tutan AB, konuyu AYM ile bir çerçeveye oturtarak

³⁰⁴ *Towards A New Asia Strategy*, European Commission, 1994, s.6.

³⁰⁵ *A New Partnership With South East Asia*, 2003, s.43.

³⁰⁶ *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, The Diplomatic Service of the EU, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf, s.40.

tüm sektörlere yayma çabasına girmiştir. ASEAN üyeleri ile imzaladığı ya da müzakere ettiği anlaşmalarda ele alınacağı gibi, ticaret anlaşmalarında da özel bir önem vererek düzenleme getirmektedir. Bu alandaki öncül rolünü, ticaret politikası yoluyla da hayata geçirmektedir.

AB'nin ASEAN ülkeleri ile sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ilişkileri çok yönlü olarak ilerlemektedir. AB'nin bölgeye ilişkin kalkınma politikasında amaç, yoksulluğun azaltılmasına yönelik yardımların sürdürülmesidir. Diğer taraftan bölge ülkelerinde yer alan alt-bölgeler arası farklılıkların da giderilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede AB tarafından yapılan mali yardımın karşıdaki devlet tarafından sahiplenilmesinin sağlanması önemli görülmektedir. Buna ilaveten AB, bölgedeki devletler ile yalnızca ikili düzeyde değil, aynı zamanda üçlü işbirlikleri kurabilmektedir. Bu çerçevede devlet kontrolündeki ekonomilerden piyasa ekonomilerine geçen devletlerin desteklenmesi, refahın yeniden dağılımına ilişkin politikalar geliştirilmesi, bölgenin ekonomik olanaklarının değerlendirilmesi gibi yollarla gelişmekte olan Asya'nın küresel rolünün yeniden şekillenmesinde rol oynamak AB'nin hedefi olarak belirlenmiştir.³⁰⁷

AB'nin kendi politika alanlarını incelediğimizde de gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak Bölgesel Politika'yı benimsemiş olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede özellikle dezavantajlı bölgelere yönelik özel politikalar geliştirilerek bir çaba gösterilmiştir. Diğer taraftan AB, yeni üye kabulünde de büyük gelişmişlik farklılıkları olmaması amacıyla adaylık sürecinde kalkınma politikaları izleyerek yeni üyeyi kendi koşullarına hazırlamaktadır. Bu durum özellikle, Orta ve Doğu Avrupa genişlemelerinde üzerinde durulan bir konu olmuştur. Tüm bu politikaların

³⁰⁷ “The European Union and ASEAN: A Strategic Partnership”, Delegation of the EU to the ASEAN, https://www.eeas.europa.eu/asean/european-union-and-asean_en?s=47, Erişim tarihi: 10.05.2024.

yarattığı başarı, AB'yi benzer politikaları ASEAN üzerinde de uygulama yöntemine itmektedir. AB, bölgede sürdürülebilir kalkınma konusuna çok boyutlu olarak yaklaşmaktadır. Bir yandan ticaret anlaşmaları yönüyle kendi benimsediği normlara uyulmasını beklerken; diğer yandan mali yardımlar ile bu süreci desteklemektedir. Burada bölge devletlerinin kalkınmışlık düzeyi farklılıklarının da AB'nin izlediği politikaları belirlediğini söylemek mümkündür.

3. Avrupa Birliği'nin ASEAN ile Ortak Ticaret Politikası Çerçevesinde İlişkileri

AB'nin Güneydoğu Asya bölgesi ile ilişkileri, genel anlamda bölge ülkelerini temsil gücüne sahip olan ASEAN üzerinden ilerlemiştir. Tarihsel süreçleri incelediğimizde de Avrupa'da Avrupa Toplulukları entegrasyon sürecinin ilk aşamasındayken, Güneydoğu Asya'da da ASEAN'ın kurulmuş olduğunu ve iki teşkilatın kısa sürede işbirliği adımlarını atmış olduğunu görmekteyiz. Bu işbirliği özellikle 1990'lardan sonra daha da gelişmiş ve AB'nin bölgedeki etkisi her geçen gün artmıştır. Mie Oba, da Soğuk Savaş sonrasında özellikle yirmi yıl boyunca bölgeselciliğin ve bölgesel kurumların özellikle Asya'da son derece önemli hale geldiğini belirtmiştir. Bu süreçte oluşan yeni ve belirsiz durumda, uluslararası ve bölgesel düzenlerdeki değişikliklerin neden olduğu yeni ortamda, bölgesel örgütlerin aktif hale geldiğini de ifade etmiştir.³⁰⁸ Bu durum doğal olarak AB-ASEAN ilişkilerine de yansımış ve ilişkilere verilen önem iki taraf için de artmıştır.

Koga'ya göre, bölgede özellikle 1960'lardaki tutumlar incelendiğinde yaşanan kolonyal dönemden dolayı devletlerin farklı düzeylerde de olsa, uluslararası ve bölgesel sistemi anarşik bulmakta olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, söz konusu devletler bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, sınır sorunları yaşama ihtimali ile karşı karşıya

³⁰⁸ Mie Oba, 2019, s.2.

durumda kalmıştır. Bu şartlar, bölgedeki uluslararası işbirliği arayışlarını artırmıştır. ASEAN'dan önce de işbirliği arayışları görülmüş ve ASEAN'ın kuruluşuna giden süreç bu ortamda oluşmuştur.³⁰⁹ Kolonyal geçmişe rağmen, büyük güçlerle yakın ilişkilere giren bölge devletleri işbirliği projeleri ve bunların uygulanması yolu ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bu tür ilişkilerin bir örneği de, üye devletlerin pek çoğunun otoriter rejimler olmasına rağmen, 2008 yılında kabul edilen ASEAN Şartı ile insan hakları konusunda taahhüt altına girilmiş olmasıdır.³¹⁰ Bu örnekte de görüldüğü gibi bölgedeki devletler üzerinde özellikle AB politikalarının etkisi büyüktür. Küresel sisteme ve AB ile ilişkilere entegre olma çabası ile bir dönüşüm ve değişim hedeflenmektedir.

AB'nin 1990'lar ve 2000'lerde Çin üzerinde gelişen Asya politikası daha sonraki dönemde değişime uğramış ve 2015 yılında ASEAN ile benimsenmiş olan Strateji Belgesi bu konuda bir dönüm noktası olmuştur.³¹¹ Bundan sonraki dönemde gelen yaklaşım farklılığı iki bölge arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamış ve ikili ticaret anlaşmalarını AB gündemine getirmiştir. Geline durumda AB, bölge devletleri ile ilişkilerini ikili düzeyde sürdürse de ilişkilerdeki odak noktası ve temel aktör olarak gördüğü unsur ASEAN'dır. AB'nin ASEAN'ı kendi örneğine benzetme ve ASEAN ile bölgelerarası anlaşmaya vararak hem iki bölge arasındaki ilişkileri hem de bölgenin kendi içindeki entegrasyonu geliştirmesi yönündeki hedefini izlediği politikalarda gözlemek mümkündür.

2015 yılında iki taraf arasındaki ilişkileri şekillendirme amacıyla ortaya konulan stratejide de, ilişkilerin son dönemde ivme kazandığını belirtilerek; güçlü bir ASEAN'ın yalnızca bölge devletlerine değil, aynı zamanda AB'ye de faydalı olacağı ifade

³⁰⁹ Kei Koga, 2010, s.82.

³¹⁰ Anja Jetschke, "Institutionalizing ASEAN: Celebrating Europe Through Network Governance", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol: 22, No: 3, 2009, s.408.

³¹¹ Yeo Lay-Hwee, 2016, s.11.

edilmektedir. İki tarafı “entegrasyonda ortak” olarak tanımlayan Komisyon, tarafların ekonomik olduğu kadar kurumsal farklılıklara da sahip olduğunu vurgulamaktadır. Her iki tarafın da “topluluk inşası” anlayışı üzerine kurulu olduğu da Strateji’de belirtilmiştir. Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma ve kural temelli entegrasyonun belirleyici faktörler olduğu da ifade edilmiştir. ASEAN’ın Diyalog Ortağı olan AB, diğer Diyalog Ortakları arasında kendisini ayrı bir konumda görmektedir. ASEAN’ın, entegrasyon konusunda gelişimine AB’nin katkı sağlaması konusundaki beklentinin her iki tarafta da olduğu görülmektedir. Genel olarak “ilişkileri stratejik bir ilişki” şekline dönüştürmek fikrinin varlığı dikkat çekicidir.³¹² AB diğer bölgelerle ilişkilerinde olduğu gibi ASEAN bölgesiyle ilişkilerinde de, çok geniş bir perspektiften ilişkileri şekillendirmekte, yönlendirmekte ve destek sağlamaktadır. ASEAN ile son dönemde bu geniş perspektif içinde ticaret politikası belirgin hale gelmiştir.

İki tarafın ticaret politikası alanındaki ilişkilerinin gelişimi dünyadaki gelişmelere paralel bir seyir izlemektedir. Dünyada 2000’li yıllar, 1990’ların ekonomik işbirliği konusunda yarattığı ortamın etkisiyle başlamıştır. Bu çerçevede DTÖ’de liberalizasyonu ileri taşımak amacıyla sürdürülen müzakerelerden beklenti ile başlayan dönem, bir süre sonra ilişkilerin şekil değiştirmesi ile sürmüştür. Doha Turu’ndan beklenen sonucun alınamaması üzerine dönemin AB Komisyonu Başkanı Peter Mandelson, 2006 yılında AB’nin tercihli ticaret anlaşmaları müzakere etmesinin ertelenmesi konusundaki tutumundan vazgeçeceğini ve Çin, Japonya ve tüm ASEAN üyeleri ile ticaret anlaşması görüşmelerine başlanacağını açıklamıştır. AB’nin bu politika ile en önemli amacı ticari ilişkileri geliştirmek ve ASEAN üyesi devletler ile ticaret açığını azaltmak ya da ortadan kaldırmak olmuştur.³¹³ DTÖ’nün kuruluşu ve ileri müzakereler ile devam eden süreçte,

³¹² *The EU and ASEAN; A Partnership With a Strategic Purpose*, 2015, s.2.

³¹³ David Camroux, “The European Union and ASEAN: Two to Tango?”, *Notre Europe Studies and Research*, Vol: 65, 2008, s.27-28.

ilişkilerde ağırlığın çok taraflılıktan yana olması yönündeki eğilim rafa kaldırılmış ve dünyada ticaret ilişkileri açısından yeni bir dönem başlamıştır. Dönemin koşullarından AB ile ASEAN üyeleri arasındaki ilişkiler de etkilenmiştir.

ASEAN pazarını dinamik bir yapı olarak gören AB Komisyonu, AB ihracatçıları için bu pazara girişin önemi üzerinde durmaktadır. AB'nin bölge-bölge ilişkilerini sağlamak konusundaki arzusuna rağmen AB ile ASEAN arasında bir ticaret ve yatırım anlaşması imzalanmasına yönelik görüşmeler 2007 yılında başlamış, ancak 2009 yılında askıya alınmıştır. Bu tarihten itibaren AB bölgedeki devletler ile ikili anlaşmalar müzakere etmeye başlamış ve ikili anlaşmaların uzun vadede imzalanacak bir bölge-bölge anlaşmasının yapıtaşları olması fikri benimsenmiştir.³¹⁴

Ticaret anlaşmalarına yönelik müzakereler ikili düzeyde devam ederken; diğer yandan iki bölge arasında bir de işbirliği ilişkisi yürümektedir. Bu ilişki, ASEAN-AB Ticaret ve Yatırım Çalışma Programı çerçevesinde sürdürülmektedir. AB ile ASEAN arasında teknik düzeyde diyalog için öngörülen çalışmalar ise; iki bölgeyi uzman diyalog grupları; işbirliği faaliyetleri ya da ASEAN-AB İş Zirvelerinin işletmeler tarafından düzenli olarak organize edilmesi gibi alanlar olarak belirlenmiştir.³¹⁵

AB'nin, bölgenin gelişiminde ve küresel ekonomik sisteme entegre olmasında kendisine bir rol biçtiği görülmektedir. Bu rolü özellikle 1994 tarihli stratejisinden itibaren görmek mümkündür. Belge ile AB, kendisinin normatif rolüne ilişkin sinyalleri de açıkça vererek; bölgeye ilişkin öngörülen yöntemleri belirlemiştir. Bölge içinde kurulacak diyaloga destek verilmesinin önemini vurgulayan rapor, AB'nin bölgede konsensüs anlayışının gelişmesine katkı sunması gerektiğini belirtmiştir. Bu yaklaşımın

³¹⁴ “Association of South East Asian Nations (ASEAN)”.

³¹⁵ Ibid.

bölgeler arası girişimlere destek olacağı ve hatta Uruguay Turu sonrasında gelişecek çok taraflı gelişmeler için de bir kanal ya da şablon oluşturacağı vurgulanmıştır.³¹⁶ Demokrasi ve insan hakları konusunda Avrupa Parlamentosu, 2001 yılında “Avrupa Birliği'nin İnsan Haklarını Geliştirmedeki Rolü ve Üçüncü Ülkelerde Demokratikleşme” başlıklı bir rapor yayınlamış ve Asya’ya ilişkin stratejisinde de bu rapora atıfta bulunmuştur.³¹⁷

Komisyon tarafından yayınlanan 2003 raporu ile de iki bölgenin neden işbirliği için birbirlerine uygun bölgeler olduğu sayılırken; her iki bölgenin de dünya barışına tehdit oluşturmadığı vurgulanmış ve bölgelerin ortak özellikleri sıralanmıştır. Buna göre; her iki bölge de çeşitliliğe değer veren bir anlayışa sahiptir. Ayrıca her iki bölge de güçlü çok taraflı organizasyonlara dayanan çok kutuplu bir dünyayı tercih etmektedir ve bölgesel entegrasyonlar tercih edilmektedir.³¹⁸ Bugüne kadar ilişkilerin yoğun bir işbirliği içinde sürdürülmesinde de bu yaklaşımın benimsenmiş olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, AB ile ASEAN arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasına yönelik müzakereler 2007 yılında başlamış, ancak görüşmelerde ilerleme kaydedilememesi nedeniyle 2009 yılında görüşmeler askıya alınmıştır. Bunun ardından bölgeler arası bir anlaşma imzalanmasına yönelik ısrarcı bir tutumla sürecin tıkanmasındansa, AB ile bölge devletleri arasında ikili anlaşmalar imzalanması fikri ortaya çıkmıştır. 2010 yılında AB ile Singapur ve Malezya arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasına yönelik görüşmeler başlamıştır. Bunu takiben 2012 yılında Vietnam, 2013 yılında Tayland, 2015 yılında Filipinler ve 2016 yılında

³¹⁶ *Towards A New Asia Strategy*, 1994, s.18-19.

³¹⁷ *Report on the European Union's role in promoting human rights and democratisation in third countries*, European Parliament, No: 2001/2276(COS), 2002, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-5-20020084_EN.html#_section1.

³¹⁸ *A New Partnership With South East Asia*, 2003, s.11.

Endonezya ile AB arasında kapsamlı ticaret anlaşmaları imzalanmasına yönelik görüşmeler başlatılmıştır.³¹⁹

AB, ASEAN üyeleri ile ikili ve kapsamlı ticaret anlaşmaları imzalama sürecinin içinde bulunsa da bölgeler arası bir ticaret anlaşması imzalanması fikrinden vazgeçilmiş değildir. Bu çerçevede, 2017 yılında ASEAN Ekonomi Bakanları Toplantısı'na katılan AB Ticaret Komiseri, bir bölge-bölge STA'sının çerçevesi üzerinde çalışmak üzere karar almıştır.³²⁰ AB ile ASEAN'ın entegrasyon konusunda farklı yaklaşımları, iki bölgenin bölgelerarasılığını kendine özgü hale getirmektedir.³²¹ Bu kendine özgü durumda da görülebileceği gibi AB'nin bölge ülkeleri ile ikili anlaşmalar imzalıyor olması, bölge-bölge ilişkisini geliştirme ve ASEAN ile bir STA imzalama fikrinden vazgeçtiği anlamını taşımamaktadır. Bu yaklaşımı AB, bölge devletleri ile imzaladığı anlaşmalarda da vurgulamaktadır. Örneğin Singapur ile imzalanmış olan anlaşmanın giriş bölümüne söz konusu anlaşmanın bölgesel entegrasyon çabalarını tamamlama ve desteklemeye katkı sağlayacağı ifadeleri ile yansımıştır.³²²

AB ile ASEAN arasında bölgeler arası bir anlaşma imzalanamasa da bu konuda ısrarcı olunmaması ve ikili anlaşmalar yolu ile sürece katkı sağlandığı fikrinin öne sürülmesi, ASEAN'ın genel yöntemine son derece uyumlu gözükten bir tablo oluşturmaktadır. ASEAN, "ASEAN yolu" şeklinde adlandırılan kendine özgü yöntemi ile entegrasyon sürecinde tarafları zorlayıcı bir tutumdan kaçınmaktadır. Bunun yerine ilerlemenin mümkün olduğu ölçüde yapılması ve gerekirse adımların küçük bir biçimde

³¹⁹ *Key Elements of the EU-Singapore Trade and Investment Agreements*, European Commission, 2018, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_3327.

³²⁰ *Blue Book 2017 EU-ASEAN Development Cooperation in 2016, 2017*.

³²¹ Pasha L. Hsieh, 2022, s.132.

³²² *EU-Singapore Free Trade Agreement(FTA), Investment Protection Agreement(IPA) and Digital Trade Agreement(DTA)*, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/singapore/eu-singapore-agreements_en.

atılması ile yavaş bir biçimde de olsa ilerleme sağlanması bölge için uzun süredir benimsenen bir yol olmuştur. Bu yöntem sayesinde, egemenlik devri konusunda son derece hassas olan bir coğrafyada bugüne kadar entegrasyonu sürdürebilen bir yapı olarak ASEAN, AB ile ilişkilerinde de aynı yöntemle başarılı olmaktadır.

AB'nin ASEAN bölgesine yönelik büyük hedefleri olduğu ve bölgeyi vazgeçilmez bir partner olarak gördüğü açıktır. Bu konuya ilişkin olarak, Lay-Hwee'nin yaklaşımına göre, AB'nin ASEAN'a ilişkin spesifik ve somut beklentileri varsa esnek bir tutum izlemeli ve kendisine uygun aktörleri belirlemelidir. Belirlediği aktörlerle ilişkilerini önceliklendirmeli ve böyle ilerlemeyi tercih etmelidir. Bölgeler arası ilişkiler konusunda keskin bir beklenti içinde olmasının süreci zorlaştıracaklarını belirten Lay-Hwee, AB'nin bunu anlayarak, AB-ASEAN STA ilişkilerinde farklılaştırılmış bir strateji izlemeye başladığını da ifade etmektedir. Lay-Hwee, AB'nin izlemesi gereken politikaya ilişkin olarak fikir yürütürken, yalnızca ülke bazlı değerlendirme yapılmasını değil, aynı zamanda işbirliği alanlarına göre bir farklılaştırma da benimsenebileceğini belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre farklı çıkarlar ve farklı öncelik alanlarına göre ASEAN'ın farklı üye devletleri ile çalışması daha uygun olacaktır.³²³ Lay-Hwee'nin “kendisine uygun aktörler belirlemeli” şeklinde ifade ettiği gibi, AB uygun aktör olarak Singapur'u seçmiştir. Bölge ülkeleri ile ASEAN ülkeleri arasında imzalanan ilk STA da Singapur ile imzalanan anlaşma olmuştur. Hsieh, Singapur anlaşmasının yol gösterici bir anlaşma olduğunu belirtirken³²⁴; Avrupa Parlamentosu'nun ifadesine başvurmaktadır. Parlamento'nun 2003 tarihli raporunda bazı ticaret anlaşmalarının “yol gösterici” olacağını ve Güneydoğu Asya bölgesi için de Singapur'un bu şekilde değerlendirildiğini belirtmektedir. Bu değerlendirme doğrultusunda, Singapur ile müzakerelere en kısa

³²³ Yeo Lay-Hwee, 2016, s.8.

³²⁴ Pasha L. Hsieh, 2022, s.129.

sürede başlanması çağrısında bulunmaktadır.³²⁵ Anlaşmanın iki bölge arasında yapılacak anlaşma için önemli bir adım olduğu ve anlaşmanın diğer ASEAN üyeleri ile imzalanacak anlaşmalar için de örnek olacağı Komisyon tarafından da anlaşmanın imzalanmasının ardından açıklanmıştır.³²⁶ AB'nin bölge ülkeleri ile yaptığı ikili anlaşmalar bölge-bölge anlaşmasına erişmekte bir yol gösterici olarak görülürken; özellikle Singapur anlaşmasının normatif bir temel olduğu değerlendirilmesi de yapılmaktadır.³²⁷

AB ile Singapur arasındaki STA, 2018 yılında imzalanmış ve 21 Kasım 2019 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın önemi, ASEAN üyelerinden biri ile AB arasında imzalanarak yürürlüğe giren ilk ticaret ve yatırım anlaşması olmasıdır. AB'nin, ASEAN üyeleri arasındaki en büyük ticaret partneri ile imzaladığı anlaşmanın görüşmeleri, 2010 yılında başlamış ve tamamlanması, 8 yıl gibi uzun süre almıştır. Bu süreye rağmen, anlaşma “yeni nesil” ikili anlaşmaların ilk örneklerinden biri olmuştur. Mal ticaretinde tarifeler ve tarife dışı engellerin kaldırılmasının yanı sıra anlaşma, hizmetler, fikri mülkiyet hakları, yatırımlar, kamu alımları, rekabet ve sürdürülebilir kalkınma konularını kapsayan bir anlaşmadır.³²⁸

Anlaşmanın amaçları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Gümrük vergilerinin tamamına yakınının kaldırılması ve fazla bürokrasiden kurtulmak;
- Elektronik, gıda ürünleri ve ilaç gibi malların ticaretini geliştirmek;

³²⁵ *Report on Regional Free Trade Areas and Trade Strategy in the European Union*, European Parliament, No: 2002/2044(INI), 2003, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4f819c97-e3a6-11e7-9749-01aa75ed71a1/language-en>.

³²⁶ “*Key elements of the EU-Singapore trade and investment agreements*”, European Commission, 2018, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_18_3327, Erişim tarihi: 01.10.2024.

³²⁷ Pasha L. Hsieh, 2022, s.133.

³²⁸ “*Key elements of the EU-Singapore trade and investment agreements*”, 2018.

- Yeşil büyümeyi teşvik etmek, yeşil teknolojiye yönelik ticaret engellerini kaldırmak ve çevresel hizmetler için fırsatlar yaratmak ve;
- AB şirketlerini Singapur'a, Singapurlu şirketleri ise AB'ye daha fazla yatırım yapmaya teşvik etmek.³²⁹

AB, STA'nın yürürlüğe girdiği 21 Kasım 2019 tarihinden itibaren bir yıl içinde Singapur ihracatının yüzde 84'ünden başlamak üzere üç aşamada tarifeleri kaldırmayı taahhüt etmektedir. Tarifelerin kalan kısmının ise 3 ve 5 yıllık dönemlerde kaldırılması öngörülmektedir.³³⁰ Söz konusu liberalizasyon ile anlaşmanın 1/1 sayılı maddesinde de belirtildiği gibi taraflar arasında serbest ticaret alanı kurulmuş olacak³³¹ ve ticaret ve yatırımların liberalize edilmesi ve kolaylaştırılması yönündeki hedef gerçekleştirilecektir.³³² Taraflar arasında ticaretin liberalize edilmesi konusunu ele almak ve bu konuda bir görüşme sağlamak amacıyla taraflar arasında bir Mal Ticareti Komitesi kurulmasına ve taraflardan birinin talebi üzerine toplanmasına da karar verilmiştir.³³³

Anlaşma ile taraflar arasında standartların da yakınlaştırılması öngörülmekte olup; bu amaçla standartlar ve teknik düzenlemeler alanlarında işbirliğinin güçlendirileceği belirtilmektedir.³³⁴ Tarafların standartlar konusunda ulusal düzenlemelerini yaparken uluslararası standartları baz alması konusu da anlaşmada ele alınan bir husus olmuştur.³³⁵ Standartların uyumlaştırılması konusunda ticarete teknik engeller ve sağlık ve bitki sağlığı uygulamalarına ilişkin düzenlemeler anlaşmada yer almaktadır. Söz konusu alanlar DTÖ çerçevesinde düzenlenmekle birlikte ticaret

³²⁹ *EU-Singapore Free Trade Agreement, Investment Protection Agreement and Digital Trade Agreement.*

³³⁰ “Key elements of the EU-Singapore trade and investment agreements”, 2018.

³³¹ *EU-Singapore FTA, IPA and DTA*, m.1/1.

³³² *Ibid*, m.1/2.

³³³ *Ibid*, m.2/15.

³³⁴ *Ibid*, m.4/4.

³³⁵ *Ibid*, s.4/5.

anlaşmalarında DTÖ standartlarının ilerisinde hükümlerin yer alması ticaretin kolaylaştırılmasını sağlamakta ve teknik engeller nedeniyle gerçekleştirilememesini önlemektedir. Anlaşmalarda söz konusu alanlarda “şeffaflık” adı altında yapılan düzenlemeler, tarafların uygulamalarına ilişkin olarak birbirilerini bilgilendirmelerini öngörmektedir. Bu bilgilendirme DTÖ çerçevesinde uygulanan bildirim mekanizmasına ek olarak kullanılmaktadır. Bu sayede tarafların uygulamaları konusunda birbirlerine verecekleri ilave ya da detaylı bilgiler ile aralarındaki ticareti güvence altına almaları sağlanmaktadır. Mal ticaretinin aksamadan gerçekleşmesini sağlayan bir başka alan olan rekabet politikasında yapılan düzenlemeler de önem arz etmektedir. Anlaşmada da serbest ve düzgün işleyen bir biçimde rekabet politikasının önemi vurgulanarak, rekabeti bozucu etkisi olan uygulamaların önüne geçileceği vurgulanmaktadır.³³⁶

Ticaret anlaşmalarında norm koyucu etkiyi sağlayan önemli başlıklardan biri olan Sürdürülebilir Kalkınma, AB-Singapur Anlaşması’nın 12. Bölümü olarak yer almaktadır. Bölümün ilk maddesinde başta BM çerçevesinde gerçekleştirilenler olmak üzere ilgili düzenlemelere atıfta bulunmaktadır. Başlık çerçevesinde, ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması ile sürdürülebilir kalkınmanın birbirleriyle bağlantılı bileşenler olduğu belirtilmektedir. Ticaret ve yatırımların desteklenmesi sırasında çalışma koşulları ile çevreye ilişkin iç düzenlemelerin ihmal edilmeyeceği vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma alanında işbirliğine gidilmesi de söz konusu başlık çerçevesinde ele alınmaktadır.³³⁷

Komisyon, genel yaklaşımına uygun olarak Singapur ile imzalanan STA’da da, ticaret politikasının sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesini hedef olarak belirlemiştir. Bu çerçevede AB ile Singapur arasında imzalanmış olan STA, ticaret ve sürdürülebilir

³³⁶ Ibid, m.11/1.

³³⁷ Ibid, m.12/1.

kalkınma konusunda bağlayıcı hükümler içermektedir. Bu şekilde anlaşmanın ticaretin, çevrenin korunması ve sosyal kalkınmayı desteklemesi için sağlam, kapsamlı ve bağlayıcı bir bölüm içermesi sağlanmıştır. Diğer yandan da anlaşmanın tarafların, “dibe doğru yarış” uygulamalarına başvuracak şekilde uygulamalardan kaçınmasını taahhüt altına almaktadır. Bunun anlamı, tarafların ticaret ve yatırım çekmek amacıyla yapacağı düzenlemelerin belirli bir prensip çerçevesinde olması gerekliliğinin düzenlenmesi olmuştur. AB-Singapur STA’sı, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik güvence programları (eko-etiketleme girişimleri ve adil ve etik ticaret) ile doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir yönetimi ile ilgili konular da dâhil olmak üzere ticaret ve yatırımın sürdürülebilir kalkınmaya katkısını arttırmayı amaçlamaktadır. Anlaşma ile tüm düzenleme alanlarında söz konusu kuralların nasıl uygulanacağı ve uygulamaların nasıl izleneceği de hüküm altına alınmıştır. Buna ilaveten, düzenlemelere ilişkin bir anlaşmazlık olması halinde çözümün nasıl aranacağı konusu da belirlenmiştir.³³⁸ İmzalanan kapsamlı anlaşma, yalnızca ticarete ilişkin hükümlerin ötesinde, geniş bir alanda düzenlemeler içermektedir. Bu kapsamlı anlaşmayı, Hsieh AB’nin bölge ile imzalayacağı diğer anlaşmalar için bir örnek ve kıstas olarak betimlemektedir.³³⁹ Singapur’un AB için öncelikli bir yer tutması ve bölge ile kuracağı ilişkiler için bir giriş kapısı olarak görmesi AB ile Singapur arasındaki yoğun ticaret ve yatırıma dayalı ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan ise Singapur’un serbest ticarete dayalı ticaret politikası ve tarımsal ürün ihracatının olmaması, ülkeyi ticaret anlaşmaları için genel anlamda cazip bir ortak haline getirmektedir.³⁴⁰ Bunun yanı sıra ülke, yatırım alanında da cazip bir ortak olarak görülmektedir.

³³⁸ “Key elements of the EU-Singapore trade and investment agreements”, 2018.

³³⁹ Pasha L. Hsieh, 2022, s.131.

³⁴⁰ Ibid, s.138.

AB ile Singapur arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmasının ardından iki ülke arasında yakınlaşma son bulmamış, 25 Haziran 2024 tarihinde taraflar Dijital Ticaret Anlaşması imzalamıştır. Ticaret anlaşmasının bir tamamlayıcısı olarak değerlendirilen bu anlaşmanın özelliği ise AB'nin imzaladığı ilk dijital ticaret anlaşması olmasıdır. Bu durum Komisyon tarafından AB'nin dijital ticaret konusundaki kurallara ilişkin küresel standart belirleyici olma hedefinin göstergesi olarak açıkça belirtilmektedir. Anlaşmanın AB ile Singapur arasında mal ve hizmet ticareti konusunda dijital ilişkilerin geliştirilmesi ve kolaylaştırılması için bir araç olarak görüldüğü de Komisyon tarafından ifade edilmektedir.³⁴¹

AB'nin ASEAN ülkeleri ile yürürlükte bulunan diğer ticaret anlaşması Vietnam ile imzalanmış olan anlaşmadır. İki taraf arasında Ticaret ve Yatırım Anlaşması imzalanmasına yönelik müzakereler 2019 yılında tamamlanmış; Ticaret Anlaşması 2020 yılında, Yatırım Anlaşması ise 2023 yılında yürürlüğe girmiştir. Singapur örneğinde olduğu gibi bir yeni nesil anlaşma örneği olan, AB-Vietnam STA'sı son derece geniş bir alanda düzenleme yapmaktadır. Serbest ticaret anlaşmalarının merkezine oturan mal ticaretinde ise serbestleşmenin yüzde 99 gibi yüksek bir oranda olması anlaşma çerçevesinde öngörülmüştür.³⁴²

Anlaşmanın 13. Maddesi Sürdürülebilir Kalkınma başlığını taşımaktadır. Madde, öncelikle sürdürülebilir kalkınma hedefinin ikili ticari ilişkilere entegre edileceğini vurgulamaktadır. Bu amaçla da tarafların, ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunmasından oluşan ve her üçü de birbirine bağlı ve karşılıklı olarak birbirini

³⁴¹ “EU and Singapore Conclude Negotiations for Landmark Digital Trade Agreement”, European Commission Press Corner, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3982, Erişim tarihi: 18.09.2024.

³⁴² *EU-Vietnam Trade Agreement and Investment Protection Agreement: About The Agreement*, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/vietnam/eu-vietnam-agreement_en.

güçlendiren sürdürülebilir kalkınmayı devam ettireceklerine dair taahhütlerini teyit ettiği maddede belirtilmektedir.³⁴³ Anlaşma çerçevesinde, tarafların konuya ilişkin kendi düzenlemelerini yapma hakları saklı tutulmakla birlikte; tarafların yasalarının ve politikalarının çevresel ve sosyal alanlarda yüksek düzeyde ulusal koruma sağlamasını teşvik etmek amacıyla çaba gösterecekleri ve yasalarını ve politikalarını sürekli olarak iyileştirmeye çalışacakları taahhüt altına alınmıştır.³⁴⁴

AB-Vietnam Anlaşması kapsamında çevre ve işgücü alanında yapılacak düşük standartlı düzenlemelerin ticaret ve yatırımları olumsuz yönde etkileyeceği, dolayısıyla tarafların bu tür düzenlemelerden kaçınacağı hükme bağlanmıştır. Bunun yanında, çevre ve işgücüne ilişkin standartların düşük tutulması yolu ile ticaret ve yatırımların çekilmesi çabasının önleneyeği belirtilmiştir. Diğer taraftan, ilgili hükümlerin ticarete keyfi bir kısıtlama getirilmesine yol açacak şekilde kullanılmasının da önleneyeği vurgulanmıştır.³⁴⁵ Bu hükümler ile, tarafların çevre ve işgücüne ilişkin yapabilecekleri düzenlemelerin alt ve üst sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Düzenlemeler, düşük seviyede olamayacağı gibi; gereğinden fazla düzenleme getiren uygulamalardan da kaçınılacağı anlaşma ile taahhüt altına alınmıştır. Bu şekilde bir taraftan, çevre ve işgücünün korunmasını sağlayacak düzenlemelerin yapılması gereği ortaya konmuştur. Diğer taraftan ise çevre ya da işgücü piyasasına düzenleme getirme adı altında gereğinden fazla sınırlayıcı hükümler belirlenmek suretiyle liberal ticaret sisteminin zedelenmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

³⁴³ *Free Trade Agreement Between The European Union And The Socialist Republic Of Viet Nam*, EU Official Journal, No: 63/EU L 186/3, 2020, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/vietnam/eu-vietnam-agreement_en, m. 13/1.

³⁴⁴ Ibid, m. 13/2.

³⁴⁵ Ibid, m. 13/3.

İşgücü piyasasının düzenlenmesi konusunda, tarafların ILO Sözleşmeleri ile bağlı olması kararı alınmış ve tarafların imzalamamış olduğu ILO Sözleşmelerini imzalamak konusunda gerekli gayreti göstermesi üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. İmzalanmış olan sözleşmelerin ise iç hukuka aktarılması amacıyla çaba gösterileceği belirtilmiştir.³⁴⁶ İşgücüne ilişkin düzenlemeler konusunda Vietnam ile imzalanan anlaşmada daha fazla vurgu olduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu alan sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin bölüm altında “Çok Taraflı İşgücü Standartları ve Anlaşmaları” başlığı ile düzenlenmiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında Vietnam ile imzalanan anlaşmanın da Singapur anlaşmasında olduğu gibi, her alanda geniş kapsamlı ve yatay düzenlemeler ile tarafların bağlı olmasını sağlayacak şekilde hazırlanmış olduğu görülmektedir.

AB’nin STA müzakeresi sürdürmekle birlikte henüz anlaşma imzalama aşamasına gelemediği ASEAN üyelerinden biri ise Endonezya’dır. AB ile Endonezya arasında bir STA imzalanmasına yönelik müzakereler resmi olarak 2016 yılında başlamış ve taraflar arasında 2024 yılı Şubat ayında 17. müzakere turu gerçekleştirilmiş olup, henüz mutabakat sağlanmış değildir. Diğer STA’larda olduğu gibi Endonezya ile görüşmelerde de amaç; yeni pazar erişimini kolaylaştırmak ve AB ile Endonezya arasındaki ticaret ve yatırımı arttırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek olarak belirlenmiştir.³⁴⁷ Endonezya, ASEAN bölgesinin en büyük ekonomisidir ve bu yönüyle ticaret anlaşması AB tarafından önemsenmektedir.

Taraflar arasında gerçekleştirilen 17. tur müzakerelere ilişkin olarak yapılan açıklamada, görüşmelerin tamamlanamayan konuların neticelendirilmesi hedefi ile sürdürüldüğü belirtilmiştir. Bazı başlıklarda önemli ilerlemeler kaydedildiği ancak

³⁴⁶ Ibid, m. 13/4.

³⁴⁷ *EU-Indonesia Free Trade Agreement*, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/indonesia/eu-indonesia-agreement/documents_en, Erişim tarihi: 04.05.2024.

Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma başlığında görüşülmesi gereken çok husus olduğu da yapılan açıklamada ifade edilmiştir. AB tarafınca önemsenen bir konu olan Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma başlığında tüm konuların ele alındığı bununla birlikte, başlığın kapsamı ve amacı konusunda kavramsal farklılıkların devam ettiği açıklanmıştır.³⁴⁸ Üzerinde uzlaşılammamış olan söz konusu başlık, AB için son derece belirleyici bir başlıktır. Kendi benimsediği normları ticaret partneri olan devletin de benimsemesini sağladığı için AB için olmazsa olmaz bir pozisyonu bulunmaktadır. Kapsamın geniş olmasından dolayı çevreye ilişkin hükümlerden işçi haklarına, dijital dönüşümden hammadde kullanımına kadar çok sayıda alanda yapılan düzenlemeler görüşmelerin bu noktada tıkanmasına sebebiyet verebilmektedir.

Endonezya ile müzakere edilen taslak anlaşma metninde “Sürdürülebilir Gıda Sistemlerinde İşbirliği” başlığı dikkat çekmektedir. Gıda zincirlerinin sürdürülebilir hale getirilmesi ve bu süreçte israfın önlenmesi hedefi üzerine kurulmuş olan madde AB için son dönemde gündeme gelen bir maddedir.³⁴⁹ Aynı maddenin AB ile Şili arasında revize edilen ve henüz yürürlüğe girmeyen ticaret anlaşmasında da yer aldığı görülmektedir.³⁵⁰ Bu durumdan anlaşılması gereken, AB’nin sürdürülebilir kalkınma başlığı altında yer alan ve üretim süreci ile bu süreçteki hak ve yükümlülükler ile çevreye ilişkin şartların düzenlenmesini öngören hükümleri giderek genişletme eğiliminde olduğudur.

Söz konusu eğilim çevre ve iklim değişikliği hususuna ilişkin olarak da göze çarpmaktadır. Endonezya ile müzakere edilen metinde Birleşmiş Milletler İklim

³⁴⁸ *Report of the 17 th round of negotiations for a Comprehensive Economic Partnership Agreement between the European Union and Indonesia 26 February to 1 March 2024 Bandung (Indonesia)*, European Commission, <https://circabc.europa.eu/ui/group/09242a36-a438-40fd-a7af-fe32e36cbd0e/library/24fe3365-a732-483c-9eb2-234ab001ec57/details?download=true>, Erişim tarihi: 12.04.2024.

³⁴⁹ *EU-Indonesia Free Trade Agreement*, Chapter: 7.

³⁵⁰ *Interim Agreement on Trade between the European Union and the Republic of Chile*, European Council, No: 11668/23, 2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0435>, Chapter: 7.

Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS-UNFCCC) hükümlerinin “etkin bir biçimde uygulanacağı” ifadesi yer almaktadır. Çevre ve iklim değişikliği çerçevesinde ayrıca, ticaretin düşük karbonlu ekonomiye geçiş ve iklime dirençli kalkınmaya olumlu katkısının teşvik edileceği de belirtilmektedir. Tarafların bu alanda işbirliğine gideceği de hükümler arasında yer almaktadır.³⁵¹

Söz konusu hükümlerin incelenmesinden de görülebileceği gibi, AB’nin ticaret anlaşmaları kanalıyla norm belirleme hedefi sürekli genişleyen bir alana yayılmaktadır. Tarafların uygulamalarını hüküm altına alan ve anlaşmada atıf yapılan norm ve kurallara uyum ve bu uyumun denetlenmesi tartışmalı bir konudur. Hükümlerin genişlemesi ile bu konuda düzenleme yapılmasının hedeflendiği gözlemlenmektedir.

AB’nin ticaret anlaşması görüşmeleri sürdürdüğü bir başka ASEAN üyesi Filipinler’dir. AB ile Filipinler arasında ticaret ve yatırım anlaşmasına ilişkin teknik görüşmeler diğer ASEAN üyelerinden daha ileri bir tarihte, yani 2015 yılında başlamıştır. Bölge ülkeleri ile AB’nin müzakerelere ilişkin genel yaklaşımı önce teknik görüşmeler yapmak, daha sonra resmi müzakerelere başlamak yönündedir. Filipinler görüşmelerinde de süreç aynı şekilde ilerlemiş ve taraflar arasında resmi müzakereler, Mart 2024’te başlatılmıştır. Resmi olarak başlamış görüşmeler ile amaçlanan kapsamlı ve yeni nesil bir anlaşma imzalanmasıdır.³⁵²

Taraflar arasında resmi müzakerelerin başlamasına karar verilen Mart 2024’te gerçekleştirilen görüşmelerin ardından yapılan açıklamada, başlanacak görüşmelerin modern ve dengeli bir ticaret anlaşmasını hedeflediği belirtilmiştir. Sürdürülebilirliğin imzalanacak anlaşmanın merkezinde yer alacağı da özel olarak vurgulanmıştır. İki taraf

³⁵¹ *EU-Indonesia Free Trade Agreement*, m. X/5.

³⁵² *EU-Philippines agreement: Documents*, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/philippines/eu-philippines-agreement/documents_en, Erişim tarihi: 04.05.2024.

arasında daha önce 2015 yılında başlayıp sekteye uğrayan görüşme sürecinin ardından, Filipinlerdeki mevcut iktidarın da istekli tutumu ile yeniden masaya oturan taraflar teknik çalışmalara hızlı bir biçimde başlamış ve kapsamlı bir anlaşma imzalama yoluna girmiştir. AB, görüşmelere ilişkin açıklamasında, bu tarihe kadar diğer ASEAN ülkeleri ile yapılan STA'ları da örnek göstererek Filipinler ile de geniş kapsamlı bir STA arzuladığını ifade etmektedir. AB'ye göre anlaşmada mallar, hizmetler, yatırım ve kamu alımları alanlarında iddialı bir biçimde pazar açılımı yapılması hedeflenmektedir. Diğer taraftan dijital ticaret, enerji ve hammadde, geniş bir sağlık ve bitki sağlığı faslı, sürdürülebilir gıda sistemleri, fikri mülkiyet hakları, coğrafi işaretler, ticaret ve sürdürülebilir kalkınma, işçi hakları ve çevre başlıklarını içeren bir STA arzulanmaktadır. AB'nin açıklamasında dijital dönüşüm ile enerji ve hammadde kullanımına ilişkin başlıkların çevre ve iklim değişikliğine ilişkin hükümler ile bağlantılandırılması, sürdürülebilir kalkınma başlığında işçi hakları ile çevre konularının düzenlenmesi gibi vurgular yer almaktadır.³⁵³

Yapılacak görüşmelere ilişkin AB Komisyonu'nun açıklamasından, AB tarafının kapsamlı STA anlayışını giderek daha da geliştirdiği ve STA partnerlerini bu yönde şekillendirme hedefinde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle konular arası çapraz hükümler ile düzenlemelerin derinleştirilmesi hedefi olduğu görülmektedir. Örneğin çevre ve iklim değişikliği önlemlerine ilişkin yapılacak düzenlemelerin diğer başlıkların içine de yerleştirilmesi isteği dile getirilmiştir. Bu çerçevede enerji ve hammadde kullanımı konusunda belirlenecek düzenlemeler ile çevre konusuna katkı sağlanacaktır. Diğer taraftan ticaret ve sürdürülebilir kalkınma başlığının bölge ülkeleri ile yapılan diğer anlaşmalarda olduğu gibi bir çerçeve başlık olarak kullanılacağı görülmektedir. Bu

³⁵³ *EU and the Philippines Announce Resumption of Negotiations for a Free Trade Agreement*, European Commission, 2024, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_1504.

çerçevede özellikle işçi hakları ve çevre ile iklim değişikliği konularında düzenleme yapılması beklenmektedir. Bahsi geçen alanlarda AB, Filipinler'in uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki tutumunu takip edeceğini ve gelişme gösterilmesi için desteğini sürdüreceğini de belirtmektedir.³⁵⁴

AB ile Tayland arasında bir STA imzalanmasına yönelik görüşmeler ise 2013 yılında başlamış ancak Tayland'da gerçekleşen askeri darbe sonucu 2014 yılında askıya alınmıştır. 2019 yılında ise bir Konsey Kararı sonucu AB, Tayland ile ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında kapsamlı bir STA için görüşmelerin başlatılması da yer almaktadır. Bu girişimler sonucunda da Mart 2023'te iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.³⁵⁵

Konsey, 2019 yılında yaptığı ve Tayland ile görüşmelerin sürmesini sağlayan açıklamasında, Tayland'da gerçekleştirilen seçimleri gerekçe göstermiştir. Bu çerçevede seçimlerin gerçekleştirilmesi sonucunda, bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanması yönünde adımlar atılabileceği belirtilmektedir. Bunun yanında, işbirliğinin insan hakları, temel özgürlükler ve demokratik çoğulculuk konularını da içermesi gerektiği de vurgulanmaktadır.³⁵⁶ AB'nin demokratikleşme ve AB normlarına uygun politikalar benimseyen iktidarlar ile işbirliğine gitme yönündeki eğilimini Tayland ile yürüttüğü ilişkilerde izlemek mümkündür. Demokratik seçimlerin ardından ilişkilerin yoğunlaştırılması yönünde harekete geçilmiştir. Bu süreç kısa sürede STA görüşmelerinin başlatılması adımını getirmiştir.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ "Thailand", European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/thailand_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

³⁵⁶ "Thailand: EU to broaden its engagement following elections", European Commission Press Release, 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/10/14/thailand-eu-to-broaden-its-engagement-following-elections/pdf/>, Erişim tarihi: 08.05.2024.

Müzakerelerin başlatılmasına ilişkin kararın ardından yaptığı açıklamada AB Komisyonu, müzakere edilecek modern ve dengeli STA'nın merkezinde sürdürülebilirliğin olacağını açıklamıştır. Güneydoğu Asya'nın ikinci büyük ekonomisi ile kurulacak bağın, AB'nin bölgeye verdiği önemin bir göstergesi olduğu ve AB'nin bölge ile ilgili stratejik bakış açısını ortaya koyduğunu belirtmiştir. Diğer kapsamlı STA'larda olduğu gibi, Tayland ile imzalanacak STA'nın da mal, hizmetler, yatırımlar ve kamu alımlarında pazara giriş; sağlık ve bitki sağlığı, fikri mülkiyet hakları, dijital ticaret hükümleri ile Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma başlıklarına ilişkin hükümler içereceği belirtilmiştir. Özellikle sürdürülebilirliğin anlaşmanın merkezine oturacağı vurgulanmıştır. Diğer taraftan dijital ve yeşil dönüşümün gerçekleşmesi için enerji ve hammadde ticaretinin önündeki engellerin kaldırılmasının hedefleneceği de belirtilmiştir. Çalışma koşulları ile çevre ve iklim ve çevre konusunda iddialı hedeflerin olacağı da açıklamada ifade edilmiştir.³⁵⁷ Müzakerelere ilişkin açıklama incelendiğinde, AB'nin söz konusu müzakerelerden, yürürlükte olan Singapur Anlaşması benzeri bir beklenti içinde olduğu görülmektedir.

AB ile Malezya arasında bir STA imzalanmasına yönelik görüşmeler ise 2010 yılında başlatılmış ancak 2012 yılında Malezya'nın talebi ile askıya alınmıştır. Bu süreçte taraflar arasında yedi müzakere turu gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yeniden başlaması yönünde henüz bir girişimde bulunulmamış, ancak olası bir STA için bir etki analizi çalışması yapılmıştır. Bu çalışma ile, olası bir STA sonucunda ticaret ve ticaretle bağlantılı konuların ekonomi, sosyal politika, insan hakları ve çevre alanlarını ne şekilde etkileyeceği anlaşılmaya çalışılmıştır.³⁵⁸ ASEAN'ın üyeleri arasında üçüncü büyük

³⁵⁷ "EU and Thailand Relaunch Trade Negotiations", European Commission Press Release, 2023, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/thailand/eu-thailand-agreement_en, Erişim tarihi: 20.04.2024.

³⁵⁸ "Malaysia", European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/malaysia_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

ekonomi olan Malezya ile kapsamlı bir STA imzalanması AB için öncelikli bir konu olduğu halde, Malezya tarafındaki siyasi duruş konuya ilişkin süreci belirleyecektir. Yapılan etki analizi çalışmasının kapsamının genişliği ise, AB'nin kapsamlı bir STA için beklenti düzeyini göstermektedir.

AB, az gelişmiş ülke sınıflandırmasına giren ASEAN üyeleri ile ilişkilerini ise tek taraflı imtiyazlar üzerine kurulu Silahlar Hariç Herşey (Everything But Arms – EBA) girişimi çerçevesinde sürdürmektedir. Bu yöntemle partnerlerine AB pazarına ayrıcalıklı giriş imkanı sağlamaktadır. Bu kapsamda yer alan bölge ülkeleri Kamboçya, Laos ve Myanmar'dır. Ancak söz konusu devletlerin demokrasi ve insan hakları ihlalleri konusuyla gündeme gelmeleri, AB ile ilişkilerini de sekteye uğratmaktadır. Dolayısıyla AB'nin ticaret politikasının bir koşulu olarak norm ve değerlerinin benimsenmesi beklentisinin az gelişmiş ülkeler ile ilişkilerinde de sürdürüldüğü görülmektedir.

ASEAN'ın son üyesi olan Kamboçya'nın AB ile ilişkilerinde de bu sorun görülmektedir. DTÖ'ye 2004 yılında üye olan Kamboçya'nın liberal ekonomi dünyasına adaptasyon çabaları sürmekteyken; demokrasi ve insan hakları ihlalleri de bu adaptasyon önünde engel teşkil etmektedir. Bu nedenle AB Kamboçya EBA çerçevesinde sürdürdüğü ilişkileri 12 Ağustos 2020 tarihinde kesme kararı almıştır.³⁵⁹ Bu tarihten önce ilişkiler, bir taraftan AB-ASEAN İşbirliği Anlaşması çerçevesinde diğer taraftan ise EBA kapsamında yürütülmüştür. İşbirliği anlaşması çerçevesinde öngörülen, ticaret ve yatırımlar için etkin bir ortam yaratılmasıdır. EBA çerçevesinde ise, ilişki kurulan devlete gümrük vergisinden ve kotadan muaf bir pazara giriş imkanı tanınmaktadır. EBA'nın temel prensibinde

³⁵⁹ "Cambodia loses duty-free access to the EU market over human rights concerns", European Commission Press Release, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1469, Erişim tarihi: 25.09.2024.

olduğu gibi bu muafiyet silah ve diğer teçhizat dışındaki tüm ürünleri kapsamaktadır.³⁶⁰

Ancak EBA, söz konusu ülkenin temel insan ve çalışma şartlarına ilişkin haklara uyumuna bağlıdır. Kamboçya'nın da bu konudaki BM sözleşmelerine aykırı uygulamaları bulunduğu ve ihlallerin ciddi ve sistematik olması nedeniyle ülke AB tarafından EBA kapsamından çıkarılmıştır.³⁶¹

Kamboçya ile ilişkilerdeki sorunlara benzer sorunlar Myanmar ile de yaşanmaktadır. Kuruluşundan bu yana DTÖ üyesi olan Myanmar, AB ile ilişkisini EBA çerçevesinde sürdürmektedir. Bu çerçevede 2018 yılında Myanmar ile AB arasında insan hakları ve işçi hakları konularında sözleşmelere uyum konusunda çalışmak üzere yeni bir işbirliği sürecine girilmiş, ancak 2021 yılında ülkede yaşanan askeri darbe AB'nin ilişkileri yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Taraflar arasında ticaret 2022 yılında 4,7 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. Myanmar için AB önemli bir ticaret partneridir ve özellikle tekstil, gıda, ayakkabı ve tarımsal ürünler ihracatı için önemli bir pazardır. Taraflar arasında bir yatırım anlaşması imzalanmasına yönelik görüşmeler 2014 yılında başlamış olsa da, ticaret anlaşmasına ilişkin bir girişim bulunmamaktadır.³⁶²

AB Myanmar ile ilişkilere dair değerlendirmesinde insan hakları konusunda girişimlerde bulunulmasına dair gözlemlerini açıklamıştır. Buna göre, Myanmar'ın BM ile işbirliğini geliştirmiş ve ek sözleşmeleri onaylama konusunda istekli olduğunun gözlemlendiği belirtilmektedir. Myanmar'ın ayrıca çocuk işçiliğiyle daha etkin bir şekilde mücadele etmek amacıyla ek bir ILO sözleşmesini onaylamasından duyulan memnuniyet

³⁶⁰ “Cambodia”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/cambodia_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

³⁶¹ “Everything but Arms: The Case of Cambodia”, European Parliament, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/637931/EPRS_ATA\(2019\)6379_31_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/637931/EPRS_ATA(2019)6379_31_EN.pdf), Erişim tarihi: 30.09.2024.

³⁶² “Myanmar (Burma)”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/myanmar_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

de dile getirilmiştir. Bununla birlikte, özellikle yerinden edilmiş kişilerin durumu, insani yardıma erişimde yaşanan zorluklar ve azınlıklara yönelik nefret söylemi konularındaki sorunların devam etmekte olduğu da vurgulanmıştır.³⁶³

Az gelişmiş ülke kategorisinde yer alan ve DTÖ'ye 2013 gibi son derece yakın tarihte üye olmuş olan Laos ile AB ilişkileri de AB-ASEAN İşbirliği Anlaşması ve EBA kapsamında sürdürülmektedir. Bu çerçevede ticaret ve yatırımlar için uygun bir ortamın yaratılması hedeflenmektedir. EBA çerçevesinde ise Laos'a, gümrük vergileri ve kotalardan muaf bir biçimde AB'ye ihracat yapma olanağı tanınmaktadır.³⁶⁴

Kamboçya ve Myanmar ile ilişkilerde görüldüğü gibi EBA, AB tarafından az gelişmiş ülkeler için tanınan bir ayrıcalık olmakla birlikte, bu ilişkide de AB norm ve değerlerinin benimsenmesi öncelikli koşul olarak varlığını korumaktadır. AB her türlü ticaret partnerinden temel insan hakları, demokrasi ve başta çocuk işçiliği olmak üzere çalışma şartlarına ilişkin haklar konusunda uyum beklemektedir. Söz konusu uyumun temelini uluslararası düzeyde kabul görmüş kurallar, sözleşmeler ve ilkeler oluşturmaktadır. Uyum şartını uygulamayan devletler ile ilişkiler askıya alınmaktadır. Özellikle ekonomik kalkınma seviyesi düşük olan EBA ülkeleri için sağlanan ayrıcalıkların askıya alınması önemli ekonomik kayıplara neden olabilecektir. AB tarafından tek taraflı olarak sağlanan imtiyazlardan mahrum kalmak söz konusu devletlerin ticari ilişkilerinde büyük etkiler yaratabilecektir. AB'nin norm koyucu etkisini ekonomik büyüklük gözetmeksizin tüm ticaret partnerlerine uyguladığını ASEAN üyelerinden EBA çerçevesinde ilişki sürdürdüklerinde gözlemlemek mümkündür.

³⁶³ “Myanmar: What is the EBA?”, European Commission GSP-Hub, <https://gsphub.eu/country-info/Myanmar>, Erişim tarihi: 21.09.2024.

³⁶⁴ “Laos”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/laos_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

4. Avrupa Birliği'nin Norm Koyucu Etkisi Açısından ASEAN ülkeleri ile Ticaret Anlaşmaları

Çalışmanın ilk bölümünde de ele alındığı gibi, AB norm belirleyici bir aktör olarak kabul edilmektedir. AB'nin kuruluşundan bu yana geçirmiş olduğu gelişme ve genişleme günümüzde onu norm koyucu bir güç haline getirmiştir. Bu gücünü kullanmasında en geniş etkiye sahip politika alanı ortak ticaret politikasıdır. Ortak ticaret politikasının önemi küresel düzeyde etkili olabilmesi ve AB'nin coğrafi açıdan uzak dahi olsa tüm bölgelerde etki yaratabilmesini sağlamasıdır. AB'nin ticari ilişkilerini ve ticari ilişkileri kanalıyla etki yaratma çabasını anlama amacıyla bölgeler arası ilişkileri ele almak önemlidir.

Söz konusu bölgelerden biri de ASEAN bölgesidir. ASEAN, dünyada AB'den sonra entegrasyon düzeyi en yüksek uluslararası örgütlenme olarak görülmesi nedeniyle de önemlidir. Dolayısıyla iki bölge arasındaki ilişkiler ve entegrasyon küresel düzeyde önemsenmektedir. AB ile ASEAN arasında uzun yıllardır devam eden yakın ilişkiler bulunmaktadır. Bu ilişkiler iki bölge arasında ticari faaliyetleri artırmayı hedeflediği kadar Güneydoğu Asya bölgesini kalkındırmayı da hedeflemektedir. Bu çerçevede geliştirilen işbirliği programları çerçevesinde bölgede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çok yönlü çalışmalar yapılmıştır. İlerleyen dönemde, krizlere rağmen yükselmekte olan bölge ekonomileri AB için birer ticaret partnerine dönüşmüş ve ilişkiler bu yönde gelişme göstermiştir.

İki bölge arasında gelişen ilişkiler ve AB'nin ticaret anlaşmaları konusunda genişleyen perspektifi, AB ile ASEAN'ı bir ticaret anlaşması müzakere etme noktasına getirmiştir. Ancak daha önce de belirtilmiş olduğu gibi söz konusu anlaşma konusunda beklenen ilerleme gösterilemeyince AB, bölge ülkeleri ile ikili anlaşmalar müzakere etme

yolunu seçmiştir. Burada vurgulanması gereken bu anlaşmaların bölgesel düzeyli bir anlaşmaya gidişin parçaları olarak görülmekte olduğudur. Gerek AB, gerekse ASEAN bölgesel düzeyli bir anlaşma imzalanmasından vazgeçilmediğini ve yapılan ikili anlaşmaların imzalanacak bölgesel ticaret anlaşmalarının parçaları olmasının beklendiğini her vesile ile gündeme getirmektedir. Bu nedenle bugüne kadar imzalanan ya da müzakere aşamasında olan anlaşmaları böyle bir perspektiften değerlendirmekte fayda bulunmaktadır.

Norm koyucu bir aktör olarak AB'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinde ticaret anlaşmalarının şekillendirici gücü yüksektir. Bu açıdan demokrasi ve insan haklarına ilişkin hükümler önemsenmektedir. AB, 2003 yılında hazırladığı rapor ile bölge ülkeleriyle yapılacak yeni ikili anlaşmaların tümünün insan haklarına ilişkin 'temel unsur' maddesini içermesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra AB ve bölgedeki belirli ülkelerin İnsan Haklarına özgü ikili diyaloglar başlatmaya karar verebileceği de raporda belirtilmiştir.³⁶⁵ Demokrasi ve insan hakları AB'nin üzerine oturduğu temel değerler olarak görülmektedir. AB bu konuda tutumunu Lizbon Antlaşması ile açıkça ortaya koymuştur. Çalışmanın diğer bölümlerinde de belirtildiği gibi AB, Lizbon Antlaşması ile kurumsal yapısını yeniden düzenlediği gibi dünyada kendini konumlandırış şeklini de ortaya koymuştur. Bu şekilde, Lizbon Antlaşması'na kadar yaşanan süreçte fiilen kullanılan uygulamalar, Lizbon ile antlaşma metninde de yerini almıştır. Bunlardan biri de demokrasi ve insan hakları alanında AB'nin normatif gücüdür. Bu konuda “Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler” başlığı altında yer alan madde 21 belirleyici olmuştur. Söz konusu madde ile AB'nin uluslararası alanda desteklemeyi hedeflediği ilkeler şu şekilde sıralanmıştır: “*demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma*

³⁶⁵ A New Partnership With South East Asia, 2003, s.3.

ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı."³⁶⁶ AB'nin evrensel değerler üzerine inşa ettiği bu yaklaşım, Güneydoğu Asya devletleri ile kurduğu ilişkilere de yansımaktadır.

Bu çerçevede AB, ASEAN ülkeleri ile imzaladığı ticaret anlaşmalarına demokrasi ve insan hakları konusunda "esaslı hükümler (essential elements)" maddesini eklemektedir. Bu madde, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ile ortaya konulan temel insan hakları ve demokrasinin gerekliliklerine atıfta bulunmaktadır. AB her zaman bölge devletleri ile demokrasi ve insan hakları konularında işbirliğine hazır olduğunu belirtmektedir. Hatta bu amaçla AB ve bölgedeki belirli devletlerin, İnsan Haklarına özel ikili diyaloglar başlatmaya karar verebileceği de AB tarafından belirtilmektedir.³⁶⁷

AB'nin bölge devletleri ile ticaret politikası üzerinden sürdürdüğü ilişkiler dikkate alındığında; müzakerelerin sürdürülmesinin dahi ülkede demokratik rejimin varlığına bağlı olduğu görülmektedir. Tayland, Kamboçya ve Myanmar ile ilişkiler çerçevesinde açıklandığı üzere AB, askeri darbeler ile demokrasilerin sekteye uğraması durumunda ülke ile ilişkilerinin de şeklini değiştirmektedir. Tayland ile STA görüşmelerinin sürmesi için karar alınması ancak demokratik seçimlerden sonra gerçekleşebilmiştir.

Demokrasi ve insan haklarının yanı sıra AB için çok yönlü kalkınmanın anahtarı konumunda olan sürdürülebilir kalkınma kavramı da Birlik kurumları tarafından yapılan ticaret politikasına ilişkin her türlü düzenlemede karşımıza çıkmaktadır. AB Komisyonu da AB'nin ticaret ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisindeki amacının; AB içinde, ortak olduğu ülkelerde ve küresel düzeyde ticaret politikasının sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesi olduğunu açıklamıştır.³⁶⁸ Bunun sonucunda da AB'nin STA'larından

³⁶⁶ *Consolidated Version of the Union Treaty on European Union*, m. 21.

³⁶⁷ *A New Partnership With South East Asia*, 2003, s.15.

³⁶⁸ "Key elements of the EU-Singapore trade and investment agreements", 2018.

“sürdürülebilir kalkınma” kavramı vazgeçilmez olarak kullanılan bir hal almıştır ve ticaretle doğrudan bağlantılı bir konu olarak yer almaktadır. AB’nin ticaretin bir boyutu olarak gördüğü bir alan olarak sürdürülebilir kalkınma, içinde geniş bir biçimde sosyal politika ve çevre konusunu barındırmaktadır. Anlaşmalar incelenirken de ele alındığı gibi müzakeresi sürmekte olan Endonezya STA’da, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevresel korunma ile kuşatılmış olduğu ve bu konuların karşılıklı bağımlılığı bulunduğu belirtilmektedir.³⁶⁹ Singapur Anlaşması’nda da ticaret ve sürdürülebilir kalkınma başlığı altında, ilgili tüm uluslararası anlaşmalara atıfta bulunularak, bu sözleşmelerin dikkate alınacağı belirtilmektedir. Bu konuda, tarafların sürdürülebilir kalkınma için ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevre korumanın birbirleri ile bağlantılı ve vazgeçilmez olduğunun vurgulandığını görmekteyiz.³⁷⁰ Söz konusu ifadelerin yalnızca bu bölgede imzalanan anlaşmalarda değil, diğer anlaşmalarda da yer aldığı görülmektedir. Örneğin aynı hüküm AB-Mercosur Anlaşması’nda da bulunmaktadır³⁷¹ ve AB’nin ticaret anlaşmalarında önem verdiği bir hüküm olarak görülmektedir.

Taraflar arasında işbirliği siyasi ilişkiler, güvenlik, sürdürülebilir kalkınma, çevre politikası, sınır aşan sorunlar gibi çok geniş kapsamlı bir alanda sürmektedir. AB’nin bu işbirliğinde bölgeye mali yardımları da belirleyici olmaktadır. AB’nin kurduğu ilişkilerde koşulluluk prensibi ile hareket ettiği bilinmektedir. Bölge ile kurduğu ilişkilerde de bu prensip doğrultusunda, kendi norm ve değerlerinin kabulünü beklemektedir. Bu yolla, bölge ülkelerinin AB’nin benimsediği norm ve değerlere uygun ticaret partnerlerine

³⁶⁹ *EU-Indonesia Free Trade Agreement*.

³⁷⁰ *EU-Singapore Free Trade Agreement, Investment Protection Agreement and Digital Trade Agreement*.

³⁷¹ *EU-Mercosur: Text of the agreement*, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercotur/eu-mercotur-agreement/text-agreement_en.

dönüşmesinin sağlanması hedeflenmektedir. AB genel olarak, imzaladığı ticaret anlaşmalarında norm koyucu bir hüküm yaratmayı amaçladığında, konuya ilişkin uluslararası düzenlemelere atıfta bulunmaktadır. Sözleşmenin hangisi olduğu düzenleme yapılan alana göre değişmektedir. Söz konusu hükümlere ilişkin ortak nokta, çok taraflı ve geniş katılım ile küresel düzeyde kabul görmüş sözleşmelerin bu amaçla anlaşmalarda yer alması olmaktadır. ASEAN bölgesi anlaşmalarında da söz konusu hükümler bulunmaktadır.

C. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ASEAN BÖLGESİNDE TİCARET POLİTİKASI YOLUYLA ETKİSİ

AB’nin ASEAN bölgesinde yarattığı norm koyucu etkiyi değerlendirme amacı taşıyan bu çalışma; AB’nin ticaret politikası yoluyla sahip olduğu gücünü, kabul ettiği norm ve değerlerin ticaret politikası kanalıyla küresel düzeyde yayılması amacıyla kullandığı varsayımına dayanmaktadır. Dünyada ekonomik entegrasyon yoluyla küresel bir güç haline gelen aktörlerin başında AB gelmektedir. AB’yi ise ASEAN izlemektedir. Dolayısıyla küresel düzeyde etkili, bu iki devlet-dışı aktörün ticaret politikası üzerine kurulu ilişkilerini değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada, neo-liberal kurumsalcı yaklaşım tercih edilmiştir. Bu tercih, neo-liberal kurumsalcı görüşün uluslararası ilişkileri devletler kadar diğer aktörlerin de etkileyebileceği yaklaşımından ve ekonomi politik ilişkileri temel almasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada; neo-liberal kurumsalcılığın ortaya koyduğu, uluslararası ilişkilerde ekonomik ve ticari ilişkilerin yarattığı normların düzenleyici etki yaratması fikri, AB ile ASEAN arasındaki ilişkileri açıklamak amacıyla kullanılmıştır.

Neo-liberal kurumsalcı görüşte uluslararası alanda devletlerin temel aktörler olduğu kabul edilmekle birlikte; özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde diğer

aktörlerin de öneminin arttığı vurgulanmaktadır.³⁷² Söz konusu dönemin başı uluslararası ekonomik ilişkilerin ABD hegemonyası altında şekillendiği süreçtir. Bu dönemi Ruggie, “gömülü liberalizm” kavramını ortaya koymak amacıyla ele almıştır. Ruggie’ye göre piyasa ekonomisi sosyal ve politik bağlam içinde yer almaktadır ve norm ve kurallar sistemin içinde gömülü halde bulunmaktadır. Bu şekilde uluslararası ekonomik düzenin içine yerleşen norm ve kurallar, sistemdeki hegemon güç ortadan çekildiğinde de varlıklarını sürdürmektedir. 1970’lerde yaşanan durum da böyle olmuştur. Diğer bir deyişle ABD’nin hegemon gücü zayıflamış ancak sistemin içine yerleşmiş olan norm ve kurallar kurulan ekonomik ilişkilerin sürmesini sağlamıştır.³⁷³ 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin kurduğu sistemin Avrupa’daki ayağı AB iken, Güneydoğu Asya’daki ayağı ise ASEAN olmuştur. ABD’nin hegemon güç olarak zayıflamasının ardından küresel düzeydeki yapının bu iki parçası varlıklarını güçlenerek sürdürmüştür. Sistemin bu iki ayağının ilişkileri de her zaman yakın bir biçimde devam etmiştir.

Çalışmada neo-liberal kurumsalcı yaklaşımın kullanılmasının bir başka önemi AB ile ASEAN arasında ekonomi-politik ilişkilere dayalı bir bağ olmasıdır. Yalnızca bir uluslararası ilişkiler teorisi olmayan neo-liberal kurumsalcılık; küresel ilişkileri ekonomi politik açıdan da ele almaktadır.³⁷⁴ Ekonomi politik kavramı, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan ilişki biçimlerini ele almak amacıyla ortaya çıkmış ve neo-liberal kurumsalcılık da bu alana ilişkin değerlendirmeler ortaya koyan bir kuram olmuştur. Ekonomi politik açıdan da önem arz eden AB ile ASEAN ilişkilerinde ticari ilişkiler geniş yer tutmaktadır. Ticari ilişkiler ise karşılıklı bağımlılığın yoğun olduğu bir ilişki biçimidir. Bu tür ilişkileri anlamak konusunda ise kurumsallaşmış işbirliği biçimlerinin ve dolayısıyla uluslararası rejimlerin ele alınması gerekmektedir. Keohane’ın da belirttiği gibi dünya siyasetini

³⁷² Joseph S. Nye, Jr., and Robert O. Keohane, 1971, s.342.

³⁷³ John Gerard Ruggie, 1982, s.392-393.

³⁷⁴ Hengrui Su, 2023, s.103.

anlamanın yolu rejimleri anlamaktan geçmektedir.³⁷⁵ Rejimlerin varlığı için ise uluslararası davranışı istikrara kavuşturma ve yönlendirme amaçlı ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri bulunması gerekmektedir.³⁷⁶ Rejimler, uluslararası alana bir düzen getirerek ortak beklentiler yaratmakta ve aktörlerin işbirliği olanaklarını artırmaktadır. Neo-liberal kurumsalcı yaklaşım da rejimleri tüm aktörlerin etkili olduğu, çıkar kümeleri üzerine kurulmuş ilişki biçimleri olarak görmektedir.³⁷⁷ Rejimler ise kurumların varlığını ve sürekliliğini garanti altına almaktadır.³⁷⁸ Rejimler ile kurumlar arasında karşılıklı bir etkileşim oluşmaktadır. Diğer taraftan aktör davranışları ise kurumları inşa etmektedir. Kurumlar rejimleri belirler ve yeniden üretirken; rejimler kurumların varlığını sağlamaktadır. AB ile ASEAN ise ekonomi politik ilişkiler çerçevesinde şekillenen küresel ilişkiler içinde gelişmiş, küresel düzeyde ve bulundukları bölgede etkili ve belirleyici birer aktördür. Mevcut rejim çerçevesinde AB bir sistemik güç olarak konumlanırken; ASEAN bu gücün yarattığı kurumsallaşmadan etkilenmekte ve kendi çerçevesinde bir kurumsallaşma yaratmaktadır. Diğer taraftan AB ticaret politikasını anlamak için de uluslararası sistemi anlamak önemlidir. Meissner, uluslararası sistemden kaynaklanan faktörlerin ve bunların AB ticaret politikası üzerindeki etkilerinin göz ardı edilmesinin; Avrupa kimliği, çıkar grupları veya üye devletlerin tercihleri gibi kurum içi özelliklerin etkisinin olduğundan fazla bir biçimde düşünülmesi ve değerlendirmenin bu yönde yapılmasına yol açacağını belirtmektedir.³⁷⁹

Rejim teorisinde, neo-liberal kurumsalcılıkta olduğu gibi, devletlerle birlikte diğer aktörlerin de önemi ve kurdukları ilişkilerin şekillendirici gücünün belirleyici olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca rejim oluşumunda devletler arası güç ve çıkar ilişkilerinin yanında

³⁷⁵ Robert O. Keohane, 1982, s.18.

³⁷⁶ Anil Hira ve Theodore H. Cohn, 2003, s.8.

³⁷⁷ Andreas Hasenclever et. al., 2000, s.3.

³⁷⁸ Stephen D. Krasner, 1982, s. 192-193.

³⁷⁹ Katharina L. Meissner, 2019, s.40.

norm ve kurallar da belirleyici görülmektedir.³⁸⁰ AB de küresel düzeyde norm koyucu bir aktör olarak kabul edilmektedir. Anu Bradford'un "Brüksel etkisi" olarak tanımladığı norm koyucu güç, küresel düzeyde etkili bir unsurdur.³⁸¹ Etkisi bu derece geniş bir aktöre ilişkin, en güçlü olduğu alan olan ticaret politikası üzerinden bir çalışma yapılması da uluslararası rejimlere ilişkin görüşleri incelemeyi gerektirmiştir.

Uluslararası rejimler konusunda vurgulanan bir diğer unsur hegemon güç olması durumunda rejim inşasının söz konusu olamamasıdır. Hegemon gücün varlığı durumunda kurallar bu güç tarafından belirlenmekte, rejim inşası için gerekli olan kurumlar ortaya çıkamamakta ve böyle bir sistem de uluslararası rejim olarak tanımlanamamaktadır.³⁸² AB ise bir sistemik güç olarak değerlendirilmektedir. Neo-liberal kurumsalcı yaklaşıma göre devletler sistemik gücü, kendi güçlerini artırmak amacıyla kullanmaktadır. Sonuçta sistemsel bir dönüşüm ile devletler de değişmektedir.³⁸³ Bu durum hem ASEAN hem de AB örneklerinde görülmüştür. ASEAN çatısı altında gelişmekte olan Güneydoğu Asya devletleri örgütlenerek küresel düzeyde söz sahibi bir konuma sahip olmuştur. Entegrasyon süreci ele alınırken de açıklandığı gibi AB ise, savaş sonrası dönemin koşullarında ortak politikalar yoluyla bir bütünleşme süreci başlatarak güçlenmiş ve bugünkü küresel konumunu elde etmiştir.

Avrupa entegrasyonuna ilişkin olarak Nye, 1965 yılında yayınlanan ve entegrasyonun değerlendirilmesi için çok erken olan çalışmasında dahi, Avrupa örneğini o tarihe kadar görülen diğer örneklerden ayırmıştır. Tarihteki birlik örneklerinin çoğunda siyasi ve ekonomik entegrasyonun yaklaşık olarak eşzamanlı geliştiğine vurgu yapan Nye, Avrupa örneğinin bir istisna olduğunu belirtmiştir. Bu yönüyle, hem politikacılar

³⁸⁰ Stephen D. Krasner, 1982, s. 205.

³⁸¹ Anu Bradford, 2019.

³⁸² Marc Levy et. al., 1996, s.268.

³⁸³ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, 2004, s.78-79.

hem de teorisyenler için güçlü bir etkiye sahip bir örnek olduğunu belirtmiştir. O tarihte dahi, Avrupa deneyiminden esinlenerek geliştirilen teorilerin dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleştirilmesinin ne derece mümkün olduğunun sorgulandığını belirtmiştir. Nye çalışmasında “Devletleri güç kullanmadan daha büyük birlikler şeklinde entegre etmek mümkün mü?” sorusunu sormuştur.³⁸⁴ Bugün, aradan geçen uzun zaman sonunda AB örneği bize bunun mümkün olduğunu kanıtlamış ve dünya için de bir örnek olma işlevini görmüştür. Böyle bir örnekten yola çıkarak benzer bir Birlik kurmuş olan ideal bir örnek olmasa da, AB’nin dünyadaki bölgeselleşmede itici bir güç olarak rol oynadığını söylemek mümkündür. AB’ye en yakın olarak görülen ve AB’yi kendisine model olarak alan örnek ise ASEAN’dır. ASEAN, AB entegrasyonundan çok farklı bir kurumsallaşma düzeyine sahip olsa da, dünyada AB’den sonraki en etkili bölgesel örgütlenme olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle AB’nin norm koyucu etkisinin değerlendirilmesinde önemli bir bölgedir.

AB’nin norm koyucu etkisi söz konusu olduğunda en belirleyici alan olan ticaret politikasının dikkate alınması vazgeçilmezdir. Ticaret politikası, küresel düzeyde etki yaratabilmesi açısından AB’nin uluslararası alanda tüm ilişkilerini belirlemektedir. Hatta koyulan standartların geçerlilik düzeyi sayesinde AB’nin dahil olmadığı ilişkilerde dahi etkili olabilmektedir. AB ile ASEAN bölgesi arasında da belirleyici bir politika alanıdır.

AB ile ASEAN arasındaki ilişkiler uzun bir döneme yayılmış ve AB’nin ASEAN ülkelerine kalkınma politikası çerçevesinde yönlendirici desteği ilişkilerin başından itibaren sürmüştür. Ancak son dönemde ilişkilerin ticaret politikası zeminine çekilmesi ile birlikte AB’nin etkisi artmıştır. Bu süreçte iki taraf arasındaki ilişkiler kadar yaşanan küresel dönüşüm de etkili olmuştur. 1990 sonrası dönemde liberalleşme yönünde değişen

³⁸⁴ Joseph S. Nye Jr., “Patterns and Catalysts in Regional Integration”, *International Organization*, Vol: 19, No: 4, 1965, s.870.

ilişkiler ile 2000 sonrası dönemde ilişkilerin ikili ve bölgesel düzeyde hız kazanması belirleyici faktörler olmuştur. Bu dönemde AB'nin geniş ve kapsamlı yeni nesil ticaret anlaşmalarına yönelmesi ile ilişkilerinin küresel düzeyde derinliği artmıştır. Eski ve vazgeçilmez partneri ASEAN'ın da bu dönüşümde yerini almasını arzulayan AB'nin bölgesel düzeyde bir ticaret anlaşması konusunda başarılı olamaması ilişkiler için belirleyici olmuştur. Bu gelişmenin ardından, asıl hedef olan bölgesel düzeyli anlaşmanın hayata geçirilmesinin bir aracı olduğu düşünülen, ikili ticaret anlaşmalarının müzakereleri başlatılmıştır.

1. Muhtemel AB-ASEAN Ticaret Anlaşması: İkili ya da Bölgeler Arası

İlişkiler İkilemi

AB, ASEAN bölgesinde norm koyucu etki yaratmanın en etkili yolu olarak ASEAN ile bölgesel düzeyde bir ticaret anlaşması imzalanmasını görmektedir. Böyle bir anlaşma ile iki taraf arasındaki ilişkilerin güçleneceği ve tüm ASEAN üyelerini kapsayacak şekilde etki doğurmanın AB için daha mümkün hale geleceği öngörüsü bulunmaktadır. Hedeflediği AB-ASEAN anlaşması konusunda başarı sağlanamamış olmasını bir son olarak görmeyen AB, nihai hedefini koruyarak ikili anlaşmalar yapılmasına yönelmiştir. Bu anlaşmalardan ilki, AB'nin öncelikle önem verdiği Singapur ile yapılan anlaşma olmuştur.

AB'nin ortak ticaret politikasına ilişkin yapılan incelemeler ve ASEAN bölgesi ile ilişkileri değerlendirildiğinde AB için bölgedeki en temel hedefin ticaret politikasındaki gücü olduğu ortaya çıkmaktadır. AB'nin kuruluşundan itibaren entegrasyonunun ve gücünün en temel kaynağı olan araç ticaret politikası olmuştur. Bu sayede küresel ve normatif bir aktör haline gelen AB, sistemik bir güç olmuştur. Meunier ve Nicolaidis'in "ticaret sayesinde güç", tanımlamasında da vurgulandığı gibi, "ticaret

alanında bir güç” olan AB’nin bu gücünün kaynağı ticaret politikasının kendisidir.³⁸⁵ Dolayısıyla AB’nin norm koyucu bir aktör olarak varlığını sürdürebilmesi için ticari ilişkileri vazgeçilmez bir unsurdur. Bu durum da AB’nin ticari ilişkilerinde salt norm koyucu özelliğini önceliklendirmesini engelleyebilmektedir. Diğer bir deyişle norm belirleyici güç olma önceliği ile ilişkilerden elde edeceği kazanç arasında bir denge gözetmesi gerekebilmektedir. Bu denge, bölgeler arası bir anlaşma ile bölge ülkeleri ile ikili anlaşma yapılması şeklindeki bir tercihe de neden olabilmekte ve AB’yi bir ikilemde bırakabilmektedir.

Meissner, AB’nin özellikle Asya ve Latin Amerika’da yaşadığı bu ikilem durumunda genellikle iki taraflılığı tercih etmekte olduğunu belirtmektedir. Meissner’e göre AB için ekonomik çıkarı ikili anlaşmalardayken; düzenleyici gücünü kullanması için bölgeler arası ilişkiler daha etkilidir. Ticari çıkarlar için ikili bir anlaşmaya yöneldiğinde bölgedeki heterojenliği artırmakta ve bölgeler arası bir ilişki ihtimalinden uzaklaşmaktadır. Ancak böyle durumlarda AB, ticari ve ekonomik çıkarlarını tercih etmektedir.³⁸⁶ Bu tercihi AB kurumlarının beklentileri ve Birliğin çıkarları kadar, AB içindeki çıkar gruplarının beklentileri ile firmalar ve yatırımcılar da şekillendirebilmektedir.

AB’nin ikili anlaşmalar yoluyla bölgesel ilişkilerde heterojenlik yaratması durumu ASEAN üyeleri ile imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde de bahse konu edilmektedir. Bu yaklaşımda AB’nin müzakere ettiği ülkeden beklentisine göre kendi müzakere pozisyonunu belirlediği fikri hakimdir. Bu durumun AB’nin Singapur ve Vietnam ile imzaladığı anlaşmalara da yansımış olduğu yönünde bir görüş

³⁸⁵ Sophie Meunier ve Kalypso Nicolaidis, 2006, s.907.

³⁸⁶ Katharina L. Meissner, 2019, s.41.

bulunmaktadır. Bu yaklaşım özellikle Sürdürülebilir Kalkınma başlığında, Vietnam için daha kapsamlı hükümlerin yer almış olmasından kaynaklanmaktadır. Gelişme yolundaki ülkeler arasında yer alan Vietnam ile AB arasındaki müzakerelerde AB norm koyucu etkisi daha yüksek bir pozisyonda yer almıştır.

Hoang ve Sicurelli'ye göre, aynı bölgesel gruba ait olmakla birlikte farklı özelliklere sahip iki devletle yapılan müzakerelerde AB'nin pozisyonu karşısındaki tarafın yapısına göre şekillenmektedir. ASEAN bölgesi özelinde ise güçlü ekonomiye sahip olan Singapur ile müzakerelerden ekonomik beklenti yüksek olduğu için daha esnek bir müzakere pozisyonu belirlenmiştir. Burada AB kurumları kadar Singapur anlaşmasından ekonomik beklentiye sahip sivil toplum kuruluşlarının tutumlarının da etkisi olmuştur. Anlaşmanın müzakerelerinde mal ticaretinden çok yatırımlar konusundaki beklentinin etkili olduğunu söylemek de mümkündür. Singapur, AB'de Japonya'dan sonraki en büyük Asyalı yatırımcı ülkedir. AB yatırımcıları için de Singapur önemli bir yatırım ülkesidir. Diğer taraftan, Vietnam ise ekonomik beklentinin daha düşük olduğu bir anlaşma olması nedeniyle, AB'nin müzakere pozisyonunu daha esnek belirleyebildiği bir müzakere sürecine konu olmuştur. Bu durum Vietnam görüşmelerinde, AB'nin norm ve standartların benimsenmesi konusundaki beklentilerini artırmıştır.³⁸⁷ Elms'e göre de Singapur müzakerelerinde, ülkeyi Güneydoğu Asya'ya giriş için bir üs olarak kullanan Avrupalı şirketlerin beklentileri etkili olmuştur.³⁸⁸ Diğer taraftan Singapur; Çin ve ABD ile imzalamış olduğu anlaşmalar nedeniyle AB için bir öncelik olmuştur. AB, pazar payını söz konusu ülkelere kaybetmemek amacıyla böyle bir

³⁸⁷ Ha Hai Hoang ve Daniela Sicurelli, "The EU's preferential trade agreements with Singapore and Vietnam. Market vs. normative imperatives", *Taylor & Francis in Contemporary Politics*, Vol: 23, 2017, s.15.

³⁸⁸ Deborah Elms, "Understanding the EU–Singapore Free Trade Agreement", *Australia, the European Union and the New Trade Agenda*, 2017, DOI: 10.22459/AEUNTA.06.2017.03, s.41-42.

öncelik belirlemiştir.³⁸⁹ Singapur'un AB için kilit konumda olmasının görüşmelerde AB'nin müzakere gücünü zayıflatmış olduğu literatürde kabul görmektedir.

AB'nin Singapur'u ikili anlaşma imzalamak konusunda öncelikli bir ASEAN üyesi olarak görmesinin tek nedeni ekonomik beklentiler değildir. Meissner'e göre, ülkenin ekonomik liberallik düzeyi ve işbirliklerinde deneyimi göz önüne alındığında da Avrupa Komisyonu tarafından ikili görüşmeler için doğal bir ilk tercih haline gelmiştir.³⁹⁰ Elms ise, AB kurumlarının Singapur ile yapılan anlaşmayı ASEAN ile yapılacak daha büyük bir bölgesel anlaşmanın temelini oluşturması fikri ile de öncelikli tuttuğunu ifade etmektedir. Buna göre, Avrupa Komisyonu ve üye devletler, yapılacak ikili anlaşmanın Singapur lehine sonuçlanabileceğini, ancak bu anlaşmanın ASEAN'ı kapsayacak şekilde genişletilmesi durumunda elde edilecek ekonomik getirinin AB için daha fazla olacağını vurgulamaktadır.³⁹¹

Lay-Hwee'ye göre AB'nin bölgeye ilişkin beklentisinin karşılanması için bu ilişkiye uyum sağlayabilecek bir ASEAN'ın inşası gereklidir. Bunun için AB'nin geçici ya da parçalı bir yaklaşıma değil, uzun dönemli ve sürdürülebilir bir stratejiye ihtiyacı vardır. Bu yaklaşımı desteklemek için de öncelikle ulusal kapasitelerin gelişmesini sağlayacak bir strateji gereklidir. ASEAN üyelerinin farklılıklarının kabul edilip, bu doğrultuda politika geliştirilmesi AB'nin bölge ile kuracağı ilişkilerde kilit rol oynamaktadır. Zira bölge ülkeleri arasında sosyoekonomik ve kalkınma düzeyi farklılıkları bulunmaktadır. AB'nin ülkelere göre farklılaştırılmış stratejiler geliştirmesi ve ülkelerin arasındaki kalkınma düzeyi farklarının kapatılması yönünde politikaları bölgede uygulaması, kurulacak ilişkiler açısından da kolaylaştırıcı bir rol oynayacaktır.³⁹²

³⁸⁹ Katharina L. Meissner, 2019, s.43.

³⁹⁰ Ibid, s.42.

³⁹¹ Deborah Elms, 2017, s.41-42.

³⁹² Yeo Lay-Hwee, 2016, s.10.

Özellikle demokrasi ve insan hakları açısından konu değerlendirildiğinde Kamboçya ve Myanmar'daki otoriter rejimlerin insan hakları ihlallerinin AB-ASEAN anlaşmasının imzalanmasının önünde engel teşkil edeceği değerlendirilmesi de yapılmaktadır.³⁹³

Sonuç olarak, AB için Güneydoğu Asya bölgesinde önemli bir partner olan Singapur ile ilişkiler özellikle mal ticareti ve yatırımlar alanlarında büyük bir ekonomik değer taşımaktadır. Bu nedenle Singapur STA'dan AB'nin ekonomik beklentisi yüksek olmuştur. Diğer yandan Singapur ile imzalanan ticaret anlaşması AB tarafından ASEAN ülkeleri ile imzalanacak anlaşmalar için bir öncül ve yol gösterici olarak görülmektedir. Singapur ile imzalanacak kapsamlı bir anlaşmanın AB'nin bölge ülkeleri ile imzalayacağı diğer anlaşmalara dayanak teşkil edeceği fikri hakimdir. Bölge ülkeleri ile imzalanacak anlaşmaların ise AB-ASEAN STA ile sonuçlanması ve iki bölge arasında geniş ve kapsamlı bir anlaşma imzalanabileceği değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Genel olarak; AB'nin imzaladığı ticaret anlaşmalarında yer alan hükümler farklılık gösterebilmektedir. Bu durum karşıdaki devletin ekonomik gücünden kaynaklanabildiği gibi; ülkenin demokrasi, insan hakları, çalışma koşulları ya da sürdürülebilir kalkınma konusundaki iç düzenlemelerinden de kaynaklanabilmektedir. Yalnızca Singapur ile Vietnam anlaşmalarının karşılaştırılması durumunda değil, genel olarak AB'nin müzakere pozisyonunu karşıdaki ülkenin ekonomik gücüne göre belirlediği fikri bulunmaktadır. Hoang ve Sicurelli'ye göre AB, gelişme yolundaki ülkeler ile STA müzakerelerinde, ülkelerin gereksinimlerine göre farklı taahhütler ve tavizler müzakere edebilmektedir. Burada amaç ortak ülkenin uluslararası standartları benimsemek konusunda gösterdiği çabayı desteklemektir. Bu yöntemlerin kullanılması ile normların kabulünün teşviki sorgulamaya açık görülmekle birlikte; partner devlet için

³⁹³ Pasha L. Hsieh, 2022, s.133.

geçiş dönemleri, belirli istisnalar ya da çeşitli destekler sağlanarak anlaşma tamamlanabilmektedir.³⁹⁴

Diğer taraftan zaman içinde de AB'nin imzaladığı anlaşmaların kapsamı ve derinliği artabilmektedir. Bu da partnere göre farklı anlaşma imzalanması sonucunu yaratmaktadır. Bu durum Endonezya anlaşmasının metnine ilişkin olarak ele alınmıştır. Sonuçta AB, norm koyucu bir aktör olmakla birlikte, norm belirleme ve bunu yayma konusundaki gücünü temelde ticaret politikası ve bu sayede elde ettiği ekonomik konumdan almaktadır. AB'nin normatif bir güç olarak varlığını sürdürebilmesi için güçlü bir ekonomi ile etkin bir ticaret politikasına sahip olmayı sürdürmesi gerekmektedir. AB'nin ikili anlaşmalardaki müzakere pozisyonları ile ikili ya da bölgesel düzeyde anlaşma imzalama konusundaki tercihlerini ve beklentilerini değerlendirirken bu unsurları göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

2. Avrupa Birliği'nin Norm Koyucu Etkisi Bağlamında ASEAN Kurumsallaşması

Tezin kuramsal çerçevesini oluşturan neo-liberal kurumsalcı görüşte merkeze “kurum” ve “kural” kavramları oturmakta, “kurumsal tercih” kavramına ise büyük önem verilmektedir. Kurum ve kuralların aktör davranışlarını etkilemesinden dolayı yapısal etkisinin olduğu fikri hakimdir. Aktör davranışlarının belirlenebilmesinin ise barışın sağlanmasını daha mümkün hale getirdiği öne sürülmektedir. Dolayısıyla uluslararası kurum ve kuruluşların ortaya koyduğu davranışların uluslararası alanda sistemik yapısal etki yarattığı görülmektedir.³⁹⁵ Küresel düzeyde etkili iki kurum olan AB ve ASEAN'ın, ticaret politikası üzerinden ilişkilerini ele alırken; kurumsal bir karşılaştırma ve analiz yapmak gerekli görülmektedir.

³⁹⁴ Ha Hai Hoang ve Daniela Sicurelli, 2017, s.2.

³⁹⁵ Hengrui Su, 2023, s.91-92.

Kurumsal açıdan değerlendirmede, ASEAN’da belli başlı AB kurumları olan ve AB’nin varlığında ve işleyişinde son derece anlamlı yeri olan Parlamento, Konsey, Komisyon benzeri yapıların bulunmadığı görülmektedir. ASEAN’da dönem başkanlığı sistemi bulunmakta ve kurumsal işleyişi de dönem başkanı devlet, sekreteryaya yoluyla sağlamaktadır. Tripathi, iki bölge arasında karşılaştırma yaparken; kurumsal yapılar üzerinden iki bölgeye ilişkin farklılıkları ortaya koymuştur. ASEAN’da Bakanlar Konseyi’nin yasama yetkisi bulunmamaktadır. Tripathi, kurumsal analizle birlikte iki bölgenin yapısal olarak da birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Buna göre, Avrupa homojen bir bölgeyken; Güneydoğu Asya’nın sahip olduğu heterojen yapı sistemsel farklılıkları da içermektedir.³⁹⁶ Sistemsel farklılık derken Tripathi, yönetim sistemlerinin farklı oluşundan söz etmektedir. Bölge devletlerinin bazıları demokrasi iken, tüm bölge devletlerinin demokratik rejimlere sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

AB ile ASEAN örgütlenmeleri arasında fark olsa ve bu farkın ortadan kaldırılması yönünde bir hedef olmasa da AB’nin ASEAN için örnek olması yönündeki kabul geçerliliğini korumaktadır. Farklı bir örgütlenme modeli ile de olsa AB, ASEAN için bir örnektir. Jetschke bu hususu ele alırken, Avrupa entegrasyon projesinin ASEAN değerlendirmelerinde sistematik bir yeri haklı olarak hak ettiğini ifade etmektedir. Bunun da iki temelden kaynaklandığını belirtmektedir. Avrupa’da literatürde AB entegrasyonunun başarılı bulunması ve ders çıkarmak için analitik bir standart olduğu yaklaşımı konunun bir boyutudur. Diğer taraftan ise Güneydoğu Asya’da da Avrupa entegrasyonunun başarılı bulunması ve örnek olarak alınması kabul görmektedir. Örnek alma durumunu Jetschke, “taklit etme” olarak betimlemektedir ve ASEAN’ın kurumsallaşmasının düşük düzeyde kalmasının formal bir kurumsallaşma konusunda

³⁹⁶ Maneesha Tripathi, "European Union and ASEAN: A Comparison," *International Journal of Research (IJR)*, Vol: 2, No: 1, 2015, s.377-378.

talebin düşük olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Kurumsallaşma konusunda bir yetersizlik ya da isteksizliğin söz konusu olmadığını belirten Jetschke, temel itici gücün AB'yi taklit etmek olduğunu belirtmektedir. Avrupa modelini taklit etmekteki amaç ise, benzer bir model kurulması ile bir uluslararası örgüt olarak meşruiyet kazanılacağına dair beklentidir.³⁹⁷ Burada ifade edilmek istenen, ASEAN entegrasyonunda itici gücün örgütün iç dinamiklerinden kaynaklanmaktan ziyade, AB'ye öykünmekten kaynaklandığıdır. AB'nin entegrasyon yolu ile sağladığı güç görüldüğü için, ASEAN üyeleri de kuracakları yapı ile benzer bir güç olma hedefine sahiptir. Bölgenin iç dinamiklerinden kaynaklanmayan bu hedef, kurumsallaşma konusundaki çekimser duruştan dolayı belirli bir düzeyde kalmaktadır.

Jetschke ASEAN entegrasyonunu bir yandan AB entegrasyonu ile kıyaslarken diğer yandan ASEAN'ın kendine özgü bir entegrasyon yapısına sahip olduğunu kabul etmek gerektiğini öne sürmektedir. Bu bakış açısı ile ASEAN'ı Güneydoğu Asya'nın kendi AB'si olarak nitelendirmektedir.³⁹⁸ ASEAN entegrasyonunu AB entegrasyonu ile karşılaştırırken, ASEAN'ı AB'den sonraki en başarılı örnek olarak nitelendiren Yukawa ise, bir yandan da aslında iki yapı arasındaki farkın bir başarı farkı olarak nitelendirilmesinin çok doğru olmadığını belirtmektedir. Bu bakış açısına göre daha düşük bir kurumsallaşma düzeyi, mutlaka etkin olmayan bir durum olarak değerlendirilmemelidir. Dolayısıyla ASEAN'ı daha düşük kurumsallaşma düzeyine sahip farklı bir model olarak ele almak daha doğru olacaktır.³⁹⁹ ASEAN'ın AB'den daha düşük bir kurumsallaşma seviyesine sahip olması bir başarısızlık değil, bir tercih olarak

³⁹⁷ Anja Jetschke, 2009, s.409.

³⁹⁸ Ibid, s.420.

³⁹⁹ Taku Yukawa, "European integration through the eyes of ASEAN: Rethinking Eurocentrism in comparative regionalism", *International Area Studies Review*, Vol: 21, No: 4, 2018, s.327.

görülmektedir. Bu bakış açısında Güneydoğu Asya bölgesinin ihtiyacı olan bütünleşmenin farklı bir model olduğu fikri hakimdir.

Güneydoğu Asya bölgesindeki kurumsallaşma açısından baktığımızda, ASEAN bölgeye önemli bir örgütsel düzen getirmiştir. Özellikle değişen koşullara göre dönüşebilen yapısı, Soğuk Savaş koşullarında kurulup; sonrasında yeni sisteme göre amaç değiştirmesinde kendini göstermiştir. Bu özelliği ile bölgenin gelecek dönemdeki kurumsallaşması için önemli görülmektedir.⁴⁰⁰ AB ile ASEAN arasında bir karşılaştırma yaparken akılda tutulması gereken en önemli nokta iki bölge arasındaki hedef farklılığıdır. AB, ASEAN bölgesinin kendi örneğindeki gibi entegre olmasını beklerken, ASEAN bağımsız devletler olarak işbirliğini tercih etmektedir. Aslında burada iki bölgenin gücünü farklı iki yapıdan alıyor olmasından kaynaklı bir farklılık bulunmaktadır. Avrupa bir hedef doğrultusunda ilerlerken, ASEAN'ın bir süreç olduğu ve AB'den farklı bir yaklaşım ve beklentiye sahip olduğunu kabul ederek konuya yaklaşmak iki bölgeyi ve ilişkilerini anlamak açısından anahtar niteliğindedir.⁴⁰¹ Tripathi, ASEAN'ın kendine özgü entegrasyon biçimini “yumuşak entegrasyon” olarak betimlemektedir.⁴⁰² Çalışmanın ilk bölümünde neo-liberal kurumsalcılık ele alınırken işbirliğinin bazen anlaşmazlıklar nedeniyle ortaya çıktığı ve AB'nin böyle bir örnek olduğu belirtilmiştir. ASEAN'da ise durum farklıdır. AB entegrasyonu, çatışan tarafların bir araya gelmesi sonucu oluşmuşken; ASEAN'da çevreden algılanan tehdide karşı bir işbirliği söz konusu olmuştur.

ASEAN'ın kuruluşu dönemin işbirliği arayışının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde üyeler arasında ortak noktalar ve entegrasyon çok düşük

⁴⁰⁰ Muhammad Faiz Ramli ve Hanizah Idris, “Liberal Institutionalism Theory Approach in Asean's Security Cooperation Through Regionalism”, *Akademika*, Vol: 92, No: 1, 2022, s.84

⁴⁰⁰ Anja Jetschke, 2009, s.42.

⁴⁰¹ Yeo Lay-Hwee, 2016, s.8.

⁴⁰² Maneesha Tripathi, 2015, s.377-378.

düzeyde mevcuttur. Bu duruma ve üyeler arasındaki farklılıklara rağmen bir anlayış birliği ortaya çıkmış ve bunun en önemli sonucu olarak ASEAN kurulmuştur. ASEAN'ın kuruluşunda en belirgin hedef, bölgesel çalkantıdan ve buna bağlı çatışmalardan kaçınmak olmuştur. Bir örgütlenme ile üye devletlerin iç istikrara sahip olması ve ulusal dayanıklılıklarının artması hedeflenmiştir. Ulusal dayanıklılık ile anlatılmak istenen ise öncelikli olarak rejim güvenliği olmuştur. Bunun da ekonomik büyüme yoluyla gerçekleştirilebileceği görülmüştür. Bu amaçlara ulaşmak için, kuruluşu izleyen ilk dönemde üye devletler arasında bazı sorunlar yaşansa da; sınırlı da olsa bir diyalog ortamı hiçbir zaman terk edilmemiş, ancak bunun ötesine de geçilememiştir.⁴⁰³

ASEAN'ın AB'yi model olarak alması ya da AB'nin ASEAN'a örnek olması, kuruluşun gerçekleştiği ilk dönem için söz konusu olmamıştır. Bu dönem iki örgüt kendi bölgeleri içinde entegre olan farklı kurumsallaşma modelleridir. Sonrasında durum değişmeye başlamış olsa da, özellikle 1980'lerden itibaren ilişkiler şekillenmiştir.⁴⁰⁴ ASEAN'ın kurulduğu dönem, AB entegrasyonunun da başlangıç dönemine denk gelmektedir. İki yapılanmanın birbirlerine yaklaşık dönemlerde ortaya çıkması, bir örnek almadan ziyade dönemin koşulları ile ilgili olmuştur. Bu dönem Soğuk Savaş'ın yarattığı tehdit algısı, blok içinde işbirliklerini teşvik etmiştir. Müttefiklerin bir arada hareket etmesi ile bölgesel güçlerin oluşturulması hedeflenmiştir. 1980'lerden itibaren ise AB'nin kendi entegrasyonun ilerlemesi ve dünyada önemli bir güç halini alması ile etkili olduğu alan genişlemeye başlamıştır. AB'nin bir "model" olarak görülmesi de bundan sonra başlamıştır. Söz konusu etki, zaman içinde artacak; günümüzde normatif bir güç olarak görülmesi noktasına kadar gelecektir. Bu şekilde özellikle ASEAN gibi dünyanın en

⁴⁰³ Christopher B. Roberts, 2012, s.240.

⁴⁰⁴ Taku Yukawa, 2018, s.330.

başarılı ikinci entegrasyon örneği olarak görülen bir örgüt için örnek olması özelliği belirginleşecektir.

Yukawa, ASEAN için dönüşümün 2000’lerde olduğunu ve 2003 yılında yayınlanan deklarasyonda ilk kez “ASEAN Topluluğu” ifadesinin kullanıldığını belirtmektedir. Siyasi güvenlik, ekonomi ve sosyo-kültür alanlarını kapsayan bir dönüşüm ile 2020 yılında Topluluk kurma aşamasına ulaşılmasının hedeflendiği belirtilmektedir. Bu hedef ile ASEAN, daha derin bir işbirliği ve örgütsel yapının reformize edilmesi yoluna girmiştir. İşbirliği için belirlenen 3 alandan ise ekonomi alanı üzerinde özellikle durulmuş ve bölgesel bir ekonomik topluluk kurulmasının hedeflendiği belirtilmiştir. Yukawa, daha fazla yabancı yatırım çekme hedefi merkeze alınarak, serbest dolaşımın hedeflendiğini de ifade etmektedir. Bu hedefin ortaya konulmasının ardından 2008 yılında imzalanan ASEAN Şartı gelmiş ve örgütsel reform için hedefler belirlenmiştir. ASEAN için ekonomik alanda entegrasyonun öngörülmesinin, AB’nin örnek olarak görülmeye başlanması sürecini başlattığını söylemek mümkündür.⁴⁰⁵

Jetschke ise, ASEAN’ın yapısının “hafif kurumsallaşmış” olarak görülmekte olduğunu ve kurumsal yapısında eksiklik olduğunu belirtmektedir. Bu kurumsal eksiklikten dolayı faaliyetler ile kurumsal yapının birbirinden ayrılmış olduğunu ifade etmektedir. Kurumsal eksikliğin ise bir iletişim ağı ile giderildiğini belirtmektedir. ASEAN için uluslararası kurum inşası, uluslararası meşruiyet sağlayarak ve üye ülkelerin küresel konumunu güçlendirerek gerçekleşmektedir.⁴⁰⁶ Küresel yönetişimde önemli bir yeri olan ASEAN, dünyanın büyük ekonomileriyle ilişkiler kurarak ve ASEAN üyeleri

⁴⁰⁵ Ibid, s.331.

⁴⁰⁶ Anja Jetschke, 2009, s.6.

arasında ve diğer aktörlerle kurduğu iletişim ile küresel yönetişime katkı sağlamaktadır.⁴⁰⁷

Küresel düzeyde, bölgeselleşmenin en başarılı örneklerinden ve gelecek vaat edenlerinden biri olarak görülen ASEAN, gelişme yolundaki ülkeleri temsil etmesi ile de önemli görülmektedir. ASEAN kurumsallaşması, üyelerin bölgesel kimliği benimsemeleri için geliştirilen normları, değerleri ve uygulamaları kapsamaktadır.⁴⁰⁸ Neo-liberal kurumsalcı yaklaşım uluslararası aktörlerin belirlediği normların bir düzen kurulmasını sağladığını belirtirken; ASEAN, Güneydoğu Asya bölgesi için böyle bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle ASEAN'ın kurulduğu yıllarda çatışmalara ve belirsizliklere açık olan bölge, ASEAN ve bu çerçevede kurulan işbirliği yöntemi ile kendine özgü bir yol bulmuştur. Bu yolda ilerleyerek bugüne kadar entegrasyon sürecini devam ettiren üye devletler, tüm bölge için bir ilişki biçimi ortaya koymayı başarmıştır.

ASEAN çerçevesinde ortaya çıkan ilişki biçiminin şekillenmesinde “ASEAN Yolu” (ASEAN Way) kavramı belirleyici bir rol oynamıştır. “ASEAN Yolu”, taraflar arasında bağlayıcı anlaşmalardan ve düzenleyici çerçeveden kaçınan, gayriresmi ve konsensüse dayalı bir ilişki biçimini ifade etmektedir.⁴⁰⁹ ASEAN üyesi devletlerin ilişkilerini tanımlarken bölgede bir slogan gibi kullanılır hale gelmiş olan, “ASEAN way” yani “ASEAN yolu” ifadesi; ilişkilerin kuruluş biçiminde ASEAN'ın kendine özgü yöntemini ortaya koymaktadır. “ASEAN yolu” ifadesi gönüllülük, konsensüs ve gayri resmi bir ilişki biçimi benimsenmesi ilkelerinin üzerine oturmuştur. Diğer yandan, “ASEAN yolu” teorik değerlendirmelerde ASEAN'ın belirlediği norm olarak görülmektedir.

⁴⁰⁷ Muhammad Faiz Ramli ve Hanizah Idris, 2022, s.78.

⁴⁰⁸ Ibid, s.74.

⁴⁰⁹ David Camroux, 2008.

ASEAN gelişmekte olan ülkeler arasındaki en ileri entegrasyon düzeyine sahip kurum olması ve bölgesel entegrasyon konusunda AB’den sonra verilebilecek en iyi örnek olması sebepleri ile kurumsallaşma konusundaki incelemelerde önem arz etmektedir. Durum böyle olsa da ASEAN’ın AB benzeri bir yolda ilerleyip ilerlemediği tartışma konusudur. Tartışmasız olan konu ise, “ASEAN yolu”nun bu yapının kendine özgü bir biçimde temelini oluşturan normu oluşudur.⁴¹⁰ ASEAN için ye devletlerin birbirlerinin egemenliğine saygıyı temel alan müdahale etmeme prensibi ve ulusal çıkarlara aykırı kararların alınmasının önüne geçen konsensüs metodu karşılıklı güven inşasında kilit unsurlar olmuştur. Bunun için de ASEAN yolu geçerli bir yöntem olmuş ve benimsenmiştir.⁴¹¹

Çalışmanın ilk bölümünde de ele alındığı gibi, küresel normatif bir aktör olduğu kabul edilen AB, ASEAN için bir örnek oluştururken; ASEAN da kendi bölgesi için bir örnek oluşturmaktadır. Koga’ya göre “ASEAN yolu”, ASEAN’ın kurumsal normudur ve çatışma yöntem mekanizması olarak geliştirilmiştir. Köklerini bölgenin kültürel yapısından aldığı düşünülen yöntem, danışma ve konsensüs sağlama temelleri üzerinde oturmaktadır. Buna göre konsensüs sağlanamayan alanlarda uzlaşmadan vazgeçilmesi üzerine konsensüs sağlanmaktadır. Çatışmacı olmama iddiasındaki bu yaklaşım, bir norm halini alarak “Asya usulü” olarak adlandırılan diplomasi için bir model haline gelmiştir.⁴¹²

ASEAN’ın kendine özgü rolünü değerlendirirken, Lay-Hwee ASEAN’ın görece zayıf olmasının bir avantaja dönüştüğünü belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre, ASEAN, büyük glerle karşılaştırıldığında Asya-Pasifik bölgesinde görece zayıf bir aktördür.

⁴¹⁰ Taku Yukawa, 2018, s.324-325.

⁴¹¹ Ibid, s.331.

⁴¹² Kei Koga, 2010, s.81.

Diğer taraftan büyük aktörleri bir araya getirme gücünü de bu zayıflıktan aldığı söylenebilir.⁴¹³ Bu yaklaşım, aslında ASEAN'ın bugüne kadarki yolculuğunu da anlamlandırmaktadır. Bu durumu şöyle yorumlamak mümkündür; bölge devletleri büyük ve çok güçlü bir bölgesel örgütten ziyade daha zayıf bir biçimde varlık gösteren bir örgüt çatısı altında daha rahat bir biçimde ilerleyebilmektedir. Bu durumda bölgedeki devletlerin geçmişlerinden kaynaklı travmaların da etkisi olduğu değerlendirilmesi de yapılabilmektedir. Çok güçlü olma iddiasındaki bir uluslararası örgütün çatısı altında yer almaktan kaçınacak ülkeler ASEAN'ın kendine has yöntemi ile bir rahatsızlık duymadan ilerlemelerini sürdürebilmektedir. Yavaş bir biçimde ilerleme olanağı sağlayan bu ASEAN yolu, bölge ülkelerini bir araya getiren ve ileri taşıyan bir güce dönüşmüş ve ASEAN'a dahil olmayan ülkeleri de ASEAN ülkeleri ile aynı masada buluşturmayı başarmıştır.

3. ASEAN Kurumsallaşması – Bölgesel Ticaret Anlaşması İlişkisi

“ASEAN yolu” yöntemi ile kendine özgü bir entegrasyon modeli benimsemiş olan ASEAN, düzeyi düşük olmakla birlikte küresel düzeyde etkili bir kurumsallaşma örneğidir. Bölgesel düzeyde de yönlendirici bir etkisi olan ASEAN, AB için de Güneydoğu Asya'daki partner konumundadır. ASEAN ile AB bir arada değerlendirildiğinde; iki örgütün kuruluş tarihleri ve küresel gelişmelerden etkilenişleri benzerlik gösterse de; izledikleri entegrasyon yolunun son derece farklılık arz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, AB'nin geldiği ekonomik entegrasyon düzeyi ile ASEAN üyelerinin ekonomik entegrasyonu birbirlerinden son derece uzak yerlerde. Ekonomik ve parasal birliğini tamamlamış olan AB, ticaret anlaşmalarını da tek bir blok halinde imzalar ve yürütürken; ASEAN için bu mümkün olamamaktadır. AB ile ASEAN arasında

⁴¹³ Yeo Lay-Hwee, 2016, s.10.

hedeflenen ticaret anlaşmasının başarıya ulaşamamasında da iki tarafın ekonomik entegrasyon düzeyleri arasındaki fark yatmaktadır.

ASEAN üyeleri ekonomik anlaşmalarla ilgili olarak daha esnek bir karar alma sistemi benimsemeyi tercih etmektedir. ASEAN'ın imzaladığı ekonomik anlaşmaların sayısına ve bunların birçoğunda yer alan kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemelere rağmen, ekonomik işbirliği ve bütünleşmenin sorunsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. ASEAN Yolu yaklaşımı nedeniyle, yasal bağlayıcılığı olan anlaşmalardan kaçınma ya da uygulamayı erteleme gibi durumlar söz konusu olmuştur.⁴¹⁴

Keohane'ın yaptığı ve normların, haklar ve yükümlülükler açısından tanımlanan davranış standartları olarak betimlendiği tanımlamadan yola çıktığımızda;⁴¹⁵ AB tarafından benimsenen davranış standartlarının AB normlarını oluşturduğunu ve ASEAN'ın bu normları takip eden aktörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. ASEAN, AB normlarını kendisine hedef olarak belirlerken; kendi yöntemlerinden de vazgeçmemiştir. AB, ASEAN için ideal bir entegrasyona örnek olarak görülür ve bu modelin örnek alınması benimsenirken; kurumsallaşma konusunda ASEAN kendi yolunu ve yöntemini seçmiştir. Bölgenin kendine özgü koşulları, üyelerin beklentileri ile aktörlerin öncelikleri kurumsallaşma şekline ve düzeyine yansımıştır.

Nye, 1965 yılında ele aldığı tartışmada AB'nin diğer bölgeler için örnek olmasının kurumsallaşma ile mümkün olacağını dile getirmiştir. AB'nin dünyaya örnek olmasında bilhassa az gelişmiş bölgelerde güvenlik kaygılarının ön plana çıkacağını ifade etmiştir. Bu güvenlik kaygılarını özellikle dönemin iki kutuplu dünyasında değerlendiren Nye, entegrasyona ilişkin adımların tehdit olarak algılanabileceğini belirtmiştir. Özellikle de

⁴¹⁴ Christopher B. Roberts, 2012, s.244.

⁴¹⁵ Robert O. Keohane, 1984, s.57.

ekonomik entegrasyonun siyasi entegrasyon ile izlenmesi fikrinin bu tehdit algısını artırabileceği düşüncesi ile “kurumsallaşma” fikri, Nye’in çalışmasında ön plana çıkarılmıştır. Ekonomik işbirliğini, siyasi işbirliğinin takip etmesi fikrini Doğu Afrika ülkelerinin entegrasyon denemesi üzerinden anlatan Nye, bazen siyasi entegrasyon çabasının ekonomik entegrasyonu da geriye götürebileceğini belirtmiştir.⁴¹⁶ Aslında bu fikrin doğruluğu AB entegrasyonunda da gözlenmiş ve Anayasal Antlaşma denemesi AB bütünleşmesi yolunda olumsuz bir hamle olmuştur. Zaman bize devletlerin egemenlik yetkilerinden bir ölçüye kadar vazgeçebildiğini ve bazı unsurların sembolik dahi olsa kaybedilmesinin tepki yarattığını göstermiştir. AB bütünleşmesi kurumsallaşma yolunda attığı adımlarda başarılı olurken, “yüksek politika alanı” olarak adlandırılabilir siyasi alanlarda yaptığı denemelerde aynı başarıyı gösterememiştir. Söz konusu durum ASEAN için de geçerlidir. ASEAN buna yol açmamak için ilerlemeyen alanların ilişkileri zora sokmasını önlemek amacıyla “ASEAN yolu”nu benimsemiştir.

ASEAN Yolu yaklaşımının, AB tipi bir entegrasyonun kurulmasında yeterli olmadığını vurgulayan Yukawa, bu yöntemin güvenlik konusunda işbirliğinde geçerli olabildiğini ancak ekonomik entegrasyonun bir kurumsallaşma gerektirdiğini ifade etmektedir. Bu bakış açısına göre kurumsallaşma olmadan ekonomik entegrasyon mümkün görülmemektedir.⁴¹⁷ ASEAN’ın AB ile imzalamayı hedeflediği ticaret anlaşmasını başarısızlığa götürenin de benzer bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Kendi içinde ekonomik entegrasyon konusunda kurumsallaşmasını ilerletmemiş olan ASEAN, AB gibi ekonomik entegrasyon konusunda kurumsallaşmayı tamamlamış ve tek bir blok halinde hareket eden bir örgüt ile anlaşma imzalanmasında başarı sağlayamamıştır. Buradan yola çıkarak, kapsamlı ve derin ticari ilişkiler kurulması için,

⁴¹⁶ Joseph S. Nye Jr., 1965, s. 876.

⁴¹⁷ Taku Yukawa, 2018, s.335.

tarafların benzer ekonomik entegrasyon seviyelerine sahip olması gerektiğini söylemek mümkündür.

Bölge ülkeleri ile ikili düzeyde imzalanan anlaşmalar ile bölgesel düzeyli bir anlaşmaya gidişin sağlanması hedeflenmektedir. İmzalanan anlaşmalar ise farklı hükümler içermeleri ve farklı alanlarda derinleşmeleri nedeniyle bölge içi entegrasyondan uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Meissner’e göre serbest ticaret anlaşmalarının çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda bu zor bir hedef olarak gözükmektedir. Dolayısıyla AB'nin ticaret politikasındaki iki taraflılık, yani bölgesel ekonomik entegrasyona verdiği destek ile bölgelerarasılığa olan bağlılığı bir gerilim içinde bulunmaktadır.⁴¹⁸

AB ile STA girişiminin başarılı olamamasını değerlendirdiğimizde, ASEAN kurumsallaşmasını bugüne getiren “ASEAN yolu” kavramının burada da karşımıza çıktığı görülmektedir. Tüm üyeler kabul etmeden bir kararın alınamaması ilkesini benimsemiş olan ASEAN yolu, AB ile ticaret anlaşması görüşmelerini de ikili anlaşmalar yoluna yöneltmiştir. AB ile bir anlaşma imzalanması hedefinden vazgeçilmediği her vesile ile dile getirilse de şu ana kadar AB ile ASEAN üyesi devletler ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu ikili anlaşmaların imzalanmasının arzulanan bölgesel düzeyli bir ticaret anlaşmasının yapıtaşları olacağı öne sürülse de; ikili ticaret anlaşmalarının bölgedeki heterojenliği artırdığını da söylemek mümkündür. AB’nin bölgede norm koyucu etkisini istediği düzeyde kullanabilmesinin en etkili yolunun bölgeler arası bir anlaşma olacağı düşünülmektedir. AB ile ASEAN arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasının ise büyük ölçüde ASEAN’ın kurumsallaşmasını tamamlamasına bağlı olduğu fikri hakimdir.

⁴¹⁸ Katharina L. Meissner, 2019, s.39.

SONUÇ

AB, küresel düzeyde norm koyucu etkiye sahip bir güçtür ve bu gücünün en etkin araçlarından biri ortak ticaret politikasıdır. AB'nin kuruluşundan itibaren entegrasyon sürecinin ana unsuru olan ortak ticaret politikası, günümüzde AB'nin gücünün en önemli kaynaklarından biridir. Aynı zamanda da AB'nin kabul ettiği normların yayılmasında kilit rolüdür. Bu rolü AB'nin dünyanın en büyük ticaret ve ekonomik güçlerinden biri olmasından kaynaklandığı kadar, AB'nin diğer aktörler tarafından kabul edilen bir norm koyucu olmasından da kaynaklanmaktadır. Çalışmada AB'nin norm koyucu etkisinin görüldüğü ve ilişkilerini yoğun bir biçimde sürdürdüğü bölgelerden biri olan Güneydoğu Asya bölgesi ve bölge devletleri için temsilci konumunda olan ASEAN ile ilişkileri ele alınmıştır. ASEAN ile AB arasındaki ticari ilişkiler üzerinden yapılan değerlendirmede, tezin teorik çerçevesi olarak seçilen neo-liberal kurumsalcı görüş kullanılmıştır.

Neo-liberal kurumsalcı kuramın varsayımları ışığında, bir sistemik güç olarak görülen AB, küresel düzeyde norm koyucu bir aktör olarak değerlendirilmektedir. Bu aktörün ortaya çıkışı ve güçlenmesini sağlayan temel politika alanı olarak ortak ticaret politikası, günümüzde AB'nin tüm dünyada etkili bir ticaret aktörü ve güvenilir bir standart belirleyici olmasını sağlamaktadır. AB'nin norm koyucu etkisinin yoğun bir biçimde görüldüğü bölgelerden biri de ASEAN bölgesidir. AB ile ASEAN bölgesi arasındaki ilişkiler son dönemde ticaret politikasının etkili bir biçimde kullanıldığı bir noktaya gelmiştir. AB'nin ASEAN ile ilişkilerinde iki tarafın da hedefi bölgesel düzeyde bir ticaret anlaşması ile bölgeler arası ilişkilerin genişletilmesi ve derinleştirilmesiyken; ilişkilerin günümüzde ikili anlaşmalar üzerinden sürdürülüyor oluşu tezin temel sorunsalına dayanak olmuştur. Bu sorunsal, AB'nin norm koyucu gücü ile ticaret gücü arasında bir tercih yapması üzerinden tartışılmıştır.

AB'nin benimsediği ve diğer aktörler tarafından da benimsenmesini beklediği normların başında evrensel demokratik değerler gelmektedir. Bunlar insan hakları, eşitlik, hukukun üstünlüğü, işleyen bir demokrasinin varlığı gibi evrensel sözleşmeler ile düzenlenmiş alanlardır. Bunların yanında diğer alanlardaki normlar ise zaman içinde hem çeşitlenmekte hem de derinleşmektedir. Bu alanlara ise çevre ve iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, işçi hakları, dijital dönüşüm, kalkınma, bölgeler arası eşitlik gibi alanlar girmektedir. Bu alanların hepsini birbirleri ile ve ticaret ve kalkınma ile ilişki içinde gören AB; iç düzenlemelerini buna uygun yaparken, uluslararası alanda da bu yönde dönüşümün itici gücü olmaktadır.

AB için norm koyucu etkisini kullandığı alanların belli başlılarından biri ortak ticaret politikasıdır. En başta gelen genişleme ve komşuluk politikalarının etkileri daha keskin olsa da; ortak ticaret politikası küresel düzeyde uygulanabiliyor olması ile dikkat çekicidir. AB için kuruluşundan bu yana belirleyici bir alan olan ticaret politikası, AB'nin en önde gelen “ortak” politika alanlarından biridir. Hatta AB için bir ortaya çıkış nedenidir. AB'nin tarihine baktığımızda iki büyük savaş ile yıkılan Avrupa'nın bir araya geliş ve yeniden varoluşunu sağlayan alanın, ticaret politikası olduğunu söylemek mümkündür. Sorunlu alanların birer işbirliği alanına dönüştürülmesi ve sağlanacak eşgüdüm ile kıtanın yeniden güçlenmesinde ticaret politikası kullanılmıştır. Sonuçta ise AKÇT'nin kuruluşunun ardından AET'nin kuruluşu ticaret alanında sonu ekonomik ve parasal birliğe varan bir yolun başlangıcı olmuştur. Güçlü ticari ve ekonomik bağlarla birbirine bağlanan devletlerin savaşmaktan kaçınacağı fikri ile üye ülkeler arasında bir gümrük birliğinin kurulması Topluluğun öncelikli hedefini oluşturmuştur. Bu hedef ile 1957 yılında imzalanarak AET'yi kuran Roma Antlaşması ile üyeler arasında kurulacak gümrük birliği takvime bağlanmıştır.

Gümrük birliği kurulması sonucunda, üye devletler arasında gümrük vergisi ve eş etkili önlemlerin tümü kaldırılmış ve üçüncü devletlere karşı ortak gümrük tarifesi belirlenmiştir. Ancak bu hedefin sağlıklı işlenmesi için diğer politika alanlarında da adımlar atılması ve ticaretin serbest şekilde yapılmasının önündeki engellerin kaldırılması gerekecektir ve bu adımlar da Roma Antlaşması ile belirlenmiştir. Neo-fonksiyonalist teori ile “spill-over” etkisi olarak adlandırılan ve bir alandaki entegrasyonun diğer alanlara da sirayet edecek olmasının öngörüldüğü süreç AB’nin ticaret politikası ile hayata geçmiştir. Serbest dolaşım, ortak tarım politikası, ulaştırma politikası, rekabet politikası, sosyal politika alanlarındaki eşgüdüm, Roma Antlaşması’nda öngörüldüğü şekilde gümrük birliğinin kurulmasını izleyen ortak politika alanları olmuştur.

Zamanla entegrasyonu ilerletmek hedefinin ortaya çıkması ile İç Pazar sürecine giren AB için, Maastricht Antlaşması bir dönüm noktası olmuştur. Birliği ekonomik ve parasal birliğe götüren takvimi belirleyen Antlaşma ile kurumsal yapı güçlendirilmiş ve ulus-üstü kurumlar daha etkin hale getirilmiştir. Aynı dönemde Soğuk Savaşın sona ermesi ile Avrupa’daki tablonun tamamen değişmesi, AB için de yepyeni bir sürecin başlangıcı olmuş ve AB’yi bugünkü boyutlarına getiren genişleme dalgası gündeme gelmiştir. Artık bütün Avrupa kıtası için ortak bir şemsiye haline gelen AB, tek kutuplu dünyada daha fazla söz sahibi olabilecektir.

Tüm dünyada yaşanan bu dönüşüm ile öncelikle küresel düzeyde, çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi yolunda adımlar güçlenmiş ve sürmekte olan Uruguay Turu’nun tamamlanması ile DTÖ kurulmuştur. DTÖ, uluslararası ticaretin liberalleştirilmesini öngörürken, bu dönemde ülkeler önceliği çok taraflı ilişkilere verme prensibi ile ikili ya da bölgesel düzeydeki ilişkilerden bir miktar uzak kalmıştır. Kısa bir süre sonra DTÖ ile belirlenen kuralların daha da liberalleştirilmesi hedefi ile yeni bir müzakere turuna başlanmış, ancak bu tur beklendiği gibi ilerlememiştir. 2000’ler ve özellikle 2010 sonrası

dünyada ikili ve bölgesel ilişkilerin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin en önemli aktörü olarak da AB, küresel düzeyde yerini almıştır.

AB'nin ilerleyişini izlerken, genişleme, derinleşme ve küresel konum gibi faktörlerin bir eşgüdüm halinde ilerlediğini görebilmekteyiz. AB'yi büyüten ya da güçlendiren tüm adımlarda AB kurucu antlaşmalarında bu süreci destekleyen bir adım görülmektedir. AB'yi 2010'lara da Lizbon Antlaşması hazırlamıştır. Ekonomik ve parasal birliğin kurulması ve bunu izleyen dönemde büyük genişleme dalgası yaşanması, AB'yi kurumsal anlamda bir arayışa itmiştir. Bu arayışta ilk tercih olan Anayasal Antlaşma'nın başarılı olamaması ise, Lizbon Antlaşması'nı masaya getirmiştir. Lizbon, anayasa gibi büyük bir iddia ortaya koymadan, AB'yi kurumsal anlamda güçlendiren ve ona bir tüzel kişilik kazandıran adım olmuştur. Lizbon Antlaşması ile zaten AB için bir ortak politika alanı olan ticaret politikasında yetki tartışması sona ermiştir. Dolayısıyla ortak ticaret politikası, Birliğin tamamıyla yetkili olduğu bir alan olarak belirlenmiş ve Birliğin Dış Eylemleri arasında yerini almıştır. AB kurumlarının rolleri de bu durumu destekleyecek şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Lizbon Antlaşması ile ortak ticaret politikasının, Birliğin Dış Eylemleri arasında yer almış olması; yalnızca bir sınıflandırma olarak kalmamıştır. Belirlenen yetkilendirme; ticaret politikasına dış politikada siyasi bir boyut katmıştır. Bu yolla ortak ticaret politikası, AB'nin dış ilişkilerini şekillendirmesinin bir aracı haline gelmiş ve ticaret politikası konusunda yetkili Birlik kurumu olan Komisyon'un da güçlenmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Lizbon Antlaşması, Avrupa Parlamentosu'nun da ortak politikadaki gücünü ve etkinliğini artırmıştır. Lizbon Antlaşmasının AB kurumlarına verdiği yönün, AB'nin genişleme ve derinleşme yolunda attığı adımların dengelenmesi işlevine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2010'lara böyle bir kurumsal güçlenme ile giren AB, ticaret anlaşmaları konusunda da elini güçlendirmiştir. Bu döneme kadar da ticaret anlaşmalarını etkin bir biçimde kullanan AB, dünyadaki dönüşümün de katkısı ile bu dönemden itibaren daha kapsamlı anlaşmalara yönelmiştir. “Yeni nesil” ticaret anlaşmaları bu şekilde ortaya çıkmıştır. Sonuçta gerek coğrafi olarak gerekse kapsam bakımından genişleyen ticaret anlaşmalarının yarattığı etki alanı da genişlemiştir. Önceki dönemlerde yalnızca mal ticaretini kapsayan ticaret anlaşmaları; günümüzde hizmetler, yatırımlar, kamu alımları, standartlar gibi çok çeşitli alanlarda taahhütleri içermeye başlamıştır. Bu taahhütlerin yanında sürdürülebilir kalkınma çatısı altında ele alınabilecek pek çok alan anlaşmalara eklenmiştir. Özellikle de son dönemde çevre ve iklim konusu AYM ile birlikte ticaret anlaşmalarının da temel unsurlarından olmuştur. Konu başlıklarının yanında partnerlerin seçildiği bölgeler de çeşitlenmiştir. Dolayısıyla son derece geniş bir ekonomik alana yayılan ticaret anlaşmaları ve bu anlaşmaların sonuçları uluslararası ekonomik ilişkilerde önemli etkilere sahip hale gelmiştir. Tezin çalışma alanını oluşturan ASEAN bölgesi ile ticaret anlaşması imzalanması da böylelikle gündeme gelmiştir.

AB'nin ticaret anlaşmalarını bir etki aracı olarak kullanması ilk dönemlerden itibaren görülen bir durumdur. AB öncelikle kendi etki alanında bulunan devletler ile ikili ya da bölgesel tercihli ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Özellikle eski kolonileri kapsayan bu anlaşmalar, daha çok AB'nin partnerine kendi pazarına avantajlı bir biçimde giriş imkanı sağlamasına yönelik anlaşmalardır. AB'nin çok sayıda ticaret partneri ile kurduğu farklı ilişki biçimleri mevcuttur. AB'nin dış ticarete önceliklendirdiği bölgelerden biri de Güneydoğu Asya bölgesidir.

Güneydoğu Asya bölgesi, yalnızca AB için değil, küresel ilişkilerde de öne çıkan bir bölgedir. Bölgenin dikkat çekici olmasında ve özellikle ekonomi politik çalışmalarda değer görmesinde birkaç farklı etmen rol oynamaktadır. Bölge öncelikle potansiyel vaad

eden ekonomilere sahip devletleri barındırmaktadır. Diğer yandan bu devletler dünya nüfusunun geniş bir kesimine sahiptir. Bölgenin bir diğer önemli özelliği ise ASEAN'ın bölgedeki birleştirici gücüdür. Bölgesel işbirliklerinin giderek arttığı bir dönemde, güçlü bir tarihe sahip ASEAN, gerek bölgesel, gerekse küresel düzeyde rol oynamaktadır. Kuruluşu için adımların 1967 yılında atılması ile başlayan ASEAN tarihi, zamanın dönüşümüne de ayak uydurarak günümüze kadar gelmiştir. Bugün ekonomi politik ilişkilerde bölgesel işbirliklerinin rolünün artması ile de kuruluşundaki heyecanı koruyarak varlığını sürdürmektedir.

Soğuk Savaş döneminin koşullarındaki tehdit algısı ile adımları atılan ASEAN, o dönemde Batı Bloğunda yer alan bölge devletleri için bir işbirliği platformu olmuştur. Zamanla dünya dönüşmüş ve Soğuk Savaşın sona ermesi ile de bu yönde bir tehdit algısı kalmamıştır. Ancak bu durum ASEAN için, varlığını ortadan kaldıracak bir unsur olmamıştır. Aksine bölge devletleri arasında bir blok mensubiyeti önceliğinin ortadan kalkması ile, bölgede ilişkiler canlanmış ve entegrasyon arzusu artmıştır. Bu dönemde Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam da ASEAN bölgesine katılmış ve ASEAN, bölgede arasındaki gerginliklerin aşılması ve sınır sorunlarının barışçıl bir ortamda tartışılabilmesi için bir diyalog zemini olarak görülmüştür. Özellikle Soğuk Savaşın ardından tüm dünyada yaşanan bölgeselleşme eğilimi bu bölge için de katkı sağlayan bir gelişme olmuştur.

Soğuk Savaş süreci bölge devletlerinin bugünkü relekslerini şekillendiren önemli bir unsurdur. Diğer bir tarihsel unsur ise kolonyal geçmiştir. Tayland hariç bölgede kolonyal bir geçmiş olması günümüzde bölge devletlerinin ve halklarının tepkilerine yansımaktadır. Her iki belirleyici tarihsel süreç de bölgede, büyük güçlere ve keskin oluşumlara karşı bir tepki yaratmıştır. Bugün kendi kurdukları bir bölgesel örgüt olan ASEAN'ın dahi belirli bir ölçüye kadar güçlenmesi noktasında gösterdikleri

hassasiyetin altında yatan etkinin bu olduğu düşünölmektedir. Sonuçta ASEAN için oluşturulan çerçeve içinde şekillenen örgüt, kendine özgü bir işleyiş yöntemi geliştirmiş ve bu yöntem “ASEAN yolu” olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

“ASEAN yolu”, AB’yi örnek alan ama AB kadar cesur ve yetki devrine dayalı bir değişime gitmekten uzak duran bir yol olmuştur. Bu yol, entegrasyonu hedeflerken, kendine özgü bir entegrasyon modeli ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede egemenliğin üye devletlerde kalmayı sürdürdüğü, kararların konsensüs ile alındığı, temelde işbirliğine dayalı bir entegrasyon modeli ortaya çıkmıştır. Güçlü bir uluslararası örgüt olarak küresel alanda yerini alan ASEAN, hükümetlerarası bir yapıdır ve bu durumu değiştirmek yönünde bir eğilim ve istek de görölmemektedir. İşbirliği ve yetkinin paylaşımı bu doğrultuda olunca, kurumsal yapı da böyle şekillenmiştir. Bu haliyle ASEAN, bölgeyi temsil etme gücüne sahip bir örgütlenmedir.

Tüm bölgelerde olduğu gibi söz konusu bölgede de geçmişin izlerinin yanında bugünkü küresel gelişmelerin etkisinin de doğrudan görölməsi kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında, ekonomi politik ilişkilerin başat aktörlerinden olan DTÖ çerçevesinde yaşanan gelişmeler de tüm aktörler gibi ASEAN’ın ilişkilerini de belirlemiştir. DTÖ çerçevesinde sürdürölen müzakerelerde ilerleme sağlanamaması ile ikili ve bölgesel ilişkilerin öneminin artması sürecinden Güneydoğu Asya bölgesi de etkilenmiştir. Bu dönemde hem ASEAN içi ilişkilere yönelik arayışlar artmış hem de yeni bazı arayışlar başlamıştır. Bu arayışlar yeni bölgesel işbirliklerini sahneye çıkarmıştır. Bunlardan biri de bölge devletlerinin de yer aldığı RCEP olmuştur. RCEP, ASEAN üyelerinin yanında diğer Asya-Pasifik devletlerini de bünyesinde barındıran büyük bir girişim olarak küresel sahnede yerini almıştır. Ancak RCEP’e ilişkin gelişmelerden de önce, ASEAN’ın her zaman işbirliği ortağı olan AB ile ilişkileri ilerletme çabası yoğunlaşmıştır.

İlişkilerin geçmişine baktığımızda, Avrupa Toplulukları'nın kuruluşunu izleyen ilk dönemde öncelikle geleneksel olarak yakın ilişki kurulan Kuzey Afrika ülkeleri ile yakın ticari ve işbirliği ilişkilerin sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak AB'nin, daha uzak coğrafyalara yönelik politikaları geliştirmesi ile beraber ASEAN ile de yakınlaşma süreci başlamıştır. Bu da oldukça uzun süreli bir yakınlığın başlangıcı olmuştur. Öncelikle bir işbirliği zemini üzerinden, kabul edilen Eylem Planları ile çizilen bir çerçeve doğrultusunda yürüten ilişkiler zamanla yerini daha yoğun bir işbirliği ortamına bırakmıştır.

1990'larda dünyada yayılan liberalleşme ile birlikte küresel düzeyde ilerleyen yoğun ilişkiler 2000'lerde yerini bölgesel ya da ikili ilişkilere bırakmıştır. Bu dönem ilişkilerde bölgeselleşmenin önceliklendirilmesi için bir başlangıç niteliğinde olmuştur. Tüm dünyanın bölgelerarası ilişkilere yöneldiği ve artık ticaret anlaşmalarının kapsamının tüm alanları içerecek şekilde genişlediği bir dönemde, ilişkilerinin geçmişi kuruldukları döneme kadar uzanan iki partner kurum, AB ve ASEAN da ilişkilerini bir ticaret anlaşması ile ilerletmeyi hedeflemiştir. Ancak bu gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için AB'nin bölgeye olan ilgisinin yeni olmadığını bilmek ve konuyu bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Bir noktada ASEAN için bir öncül ya da bir rol-model olduğu söylenebilecek AB, ASEAN'ın ilk Diyalog Ortağı'dır. Bugün de bu ortaklık yaklaşımı ile AB'den gördüğü desteğin de vazgeçilmezliği ile iki taraf ilişkilerini sürdürmektedir.

2010'larda tüm dünya derin ve geniş kapsamlı ticaret anlaşmalarına yönelirken ilişkileri sorunsuz bir biçimde devam eden iki partner, AB ile ASEAN bir STA imzalama konusunda aynı başarıyı gösterememiştir. Bu durumda ASEAN'ın kendi iç entegrasyonunun ileri bir seviyeye ulaşamamış olmasının büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü bölgeler arası ilişkiler incelendiğinde bir bölgenin blok halinde

ticari ilişki kurabilmesi için kendi entegrasyon sürecinde başarıya ulaşmış olmasının önemli olduğu görülmektedir. Bunun en güzel örneği ise AB'dir. Ancak ASEAN, kendi içindeki ekonomik ilişkilerde, işbirliğinin ötesine geçememiştir. Bu durum da AB gibi geniş kapsamlı STA'lar için masaya oturan bir aktör ile anlaşmaya varmasını hala mümkün hale getirmemiştir. RCEP ve TPP gibi bölgesel işbirliklerinde ise ASEAN üyeleri anlaşmalara yetki kullanımı üye devletlerde olacak şekilde dahil olmaktadır. Burada vurgulanması gereken şudur; AB-ASEAN bölgesel anlaşmasında, iki taraf da bir STA imzalamaktan vazgeçmiş değildir. Bir AB – ASEAN STA'sı, ilişkilerde her zaman ulaşılması gereken bir hedef olarak yerini korumaktadır ve bu hedefin izlerine de ticari ve ekonomik ilişkilere dair tüm değerlendirmelerde bulmak mümkündür.

Bir bölgeler arası anlaşma hedefi her zaman gündemdeki yerini korsa da, bu beklentinin ilişkileri sekteye uğratmasının önüne geçilmiş ve AB'nin bölge üyeleri ile ikili anlaşmalar yapmasına öncelik verilmiştir. Bu anlaşmalardan ilki olan Singapur anlaşması, yeni nesil STA'ların ilk örneklerinden olmuştur. Bugüne kadar AB ile bölge devletleri arasında imzalanan anlaşmalar Singapur ve Vietnam ile sınırlı olsa da, Endonezya, Filipinler, Tayland ve Malezya ile de STA müzakereleri sürdürülmektedir. Diğer ASEAN üyeleri ise en az gelişmiş ülke kategorisinde yer aldığı için; bu devletler EBA çerçevesinde AB ile ticari ilişki kurabilmektedir. AB norm ve değerlerine uyumlu oldukları sürece söz konusu devletler için AB pazarına ayrıcalıklı giriş olanağı bulunmaktadır. Son dönemde gerekli koşulların sağlanamaması nedeniyle, Kamboçya ve Myanmar ile ilişkilerde sorun yaşansa da temel prensip EBA çerçevesinde ilişki kurulmasıdır.

AB ile yakın ilişkiler içinde olan Güneydoğu Asya devletleri, norm koyucu bir küresel güç haline gelmiş olan AB'nin her alanda etkisi altında kalmaktadır. AB ilişkilerin işbirliği boyutunda da, ticaret anlaşması boyutunda da partnerlerinin kendi

normlarına uygun davranması gerektiği yönünde bir tavır benimsemektedir. Bu normlar bir yandan demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerin yanında; sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ele alınan konuları da içermektedir. Bu çerçevede çevre ve iklim değişikliği, işçi hakları, dijital dönüşüm gibi pek çok alan yer almaktadır. Özellikle bu alanların birbirleri ile de uyum içinde ilerlemesi gerektiği metinlerinde ve imzalanan ticaret anlaşmalarında ifade edilmektedir. AB tarafından öncelikle vurgulanan ilişki içinde olduğu devletin uluslararası alanda imzalanmış sözleşmelere taraf olmasıdır. Ancak sözleşmelerin imzalanmasının yanında bunların iç mevzuata da aktarılmış olması gereği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede uluslararası ve ulusal düzenlemeler ile kabul edilen kuralların uygulanıyor olması da AB için önemli bir kriterdir.

Günümüzde Güneydoğu Asya bölgesi gerek demografik gerekse ekonomik sebeplerle dünyada bir güç olarak kendini göstermektedir. Dünya nüfusunun önemli bir bölümüne sahip ülkeleri ve yükselen ekonomileri ile bölge, günümüzde kurulmakta olan bölgeler arası ilişkilerde önemli bir aktördür. Güneydoğu Asya bölgesi, kendi içinde heterojen bir yapı gösterse de, Asya kıtasının geneline bakıldığında nispeten ortak özellikleri barındıran bir bölge olduğunu söylemek mümkündür. Bölgenin kendi içindeki işbirliği 1960'larda başlamıştır. Bu dönemde bölge ülkelerinden liberal ekonomiyi benimsemiş olanlarının dahil olduğu bir girişim olarak temelleri atılan ASEAN, günümüzde tüm bölge için kapsayıcı bir işbirliği platformu halini almıştır. Dünyada yaşanan dönüşümle beraber, 1990'larda Doğu Bloğundan ayrılan bölge ülkeleri de ASEAN içinde yerini almış ve bölge, 2000'leri bir bütün işbirliği ortamı görünümüyle karşılamıştır. Bugün on üyesi ile ASEAN, bölge için belirleyici bir uluslararası işbirliği örgütüdür ve bölgeler arası ilişkilerde de etkin bir aktördür.

AB ile ASEAN arasındaki ilişkilerin ticaret anlaşması imzalanması noktasına gelmiş olması iki bölge arasında ilişkileri geliştirirken; AB'nin bölgedeki norm koyucu

etkisini de artırmıştır. Günümüzde bölgesel düzeyli bir anlaşma için görüşmeler askıya alınmış durumda olsa da, her iki taraf için de bu hedef korunmakta ve arzulanmaktadır. Ancak burada karşımıza bir ikilem çıkmaktadır. Bu ikilem de ikili ticaret anlaşmalarının bölgesel düzeyde bir anlaşma hedefinden uzaklaşılmasına neden olduğu yönündeki görüş ile ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, iki bölge arasında bölgeler arası bir ticaret anlaşması imzalanmasının koşulunun ASEAN bölgesinin entegrasyon düzeyini artırarak kurumsallaşması olduğu görülmüştür. Literatürün ve anlaşma metinlerinin incelenmesi sonucunda, ikili ticaret anlaşmalarının metinleri arasındaki farklılıklar ile AB'nin partnerinin ekonomik gücüne göre müzakere pozisyonunu şekillendiriyor oluşu tespit edilmiştir. Bu durumun ise ASEAN üyeleri arasındaki heterojen yapıyı artırarak ASEAN kurumsallaşmasından uzaklaşılmasına neden olduğu ve dolayısıyla AB ile ASEAN arasında bölgesel düzeyli bir ticaret anlaşması olasılığını da zora soktuğu yönünde bir yaklaşım bulunmaktadır. AB'nin norm koyucu güç olma şeklindeki idealinden ticari çıkarları nedeniyle uzaklaşabildiği yönünde görüşler de mevcuttur. Bu görüş özellikle ekonomik gücü büyük olan Singapur ile gelişme yolundaki ülkeler arasında yer alan Vietnam anlaşmalarında AB'nin farklı tutumlar izelemesi şeklindeki eleştiriden kaynaklanmaktadır. AB, norm koyucu gücünü büyük ölçüde ticaret politikası kanalı ile kullanmaktadır. Dolayısıyla bu gücü yitirmemek için ekonomik ve ticari çıkarlarını gözetmek durumunda kalmaktadır. Tezin çıkarımı ise; AB'nin norm koyucu gücü ile ticari çıkarlarının birbirini besliyor olması nedeniyle, AB'nin bu iki seçenek arasında bir denge sağlamak durumunda olduğu ve ASEAN bölgesindeki ticaret politikasını da bu dengeyi gözeterek kurduğu yönündedir. Her koşulda AB, bölge üzerinde norm koyucu etkisini de sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Abbott, Roderic, “A Personal History of EU Trade Policy,” *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Policy*, Eds. San Bilal ve Bernard Hoekman, CEPR Press, Paris ve London, 2019.

Aksoy, Sevilay Z., “Rejim Teorileri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 12, Sayı: 46, 2015, s. 57-77.

Anderson, Perry, *The New Old World*, Verso Books, 2011.

Anwar, Nabil Khairul, “Analysing ASEAN’s Role As Facilitator of Regional Governance,” ASEAN and Regional Governance, https://www.academia.edu/38651275/ASEAN_A_Southeast_Asian_EU_email_work_card=view-paper.

Armanoviča, Marika ve Bendini, Roberto, “The Role of the EP in Shaping the EU’s Trade Policy After the Entry into Force of the Treaty of Lisbon”, *European Union Directorate-General For External Policies Policy Department*, 2014.

Baccini, Leonardo “Explaining Formation and Design of EU Trade Agreements: The Role of Transparency and Flexibility,” *European Union Politics*, Vol:11, No: 2, 2010.

Baccini, Leonardo, Dür, Andreas ve Elsig, Manfred, “The Politics of Trade Agreement Design: Revisiting the Depth–Flexibility Nexus”, *International Studies Quarterly*, Vol: 59, No: 4, 2015.

Bailey, David ve Bossuyt, Fabienne, “The European Union as a Conveniently-conflicted Counter-hegemon through Trade,” *Journal of Contemporary European Research*, Vol: 9, No: 4, 2013.

Bartolini, Stefano, *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*, Oxford University Press, 2007.

- Baykal, Sanem ve Göçmen, İlke, *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Beeson, Mark, “ASEAN plus three and the rise of reactionary regionalism”, *Contemporary Southeast Asia*, Vol: 25, No: 2, 2003.
- Bickerton, Christopher J., Dermot, Hodson ve Puetter, Uwe, “The New Intergovernmentalism: European Integration in the Post-Maastricht Era”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 53, No: 4, 2015, s. 703-722.
- Birocchi, Fegerico, “The European Union 's Development Policies towards Asian and Latin American Countries”, *European Development Policy Study Group Discussion Paper*, No: 10, 1999.
- Bollen, Yelter, Ville, Ferdi De ve Orbie, Jan, “EU trade policy: persistent liberalisation, contentious protectionism”, *Journal of European Integration*, Vol: 38, No: 3, 2016, s. 279-294.
- Bozdağlıoğlu, Yücel ve Özen, Çınar, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 4, 2004.
- Bozkaya, Özge ve Kincal, Ali, “Avrupa Birliği'nin Dış Ticaret Stratejisinde Normatif Güç Kullanımı,” *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, 2020.
- Böröcz, Jozsef ve Sarkar, Mahua, “What is the EU?”, *International Sociology*, Vol: 20, No: 2, 2005, s.153-173.
- Börzel, Tanja A. ve Risse, Thomas, “Diffusing (inter-) Regionalism: the EU as a model of regional integration”, Kolleg-Forschergruppe(KFG) Working Paper Series: The Transformative Power of Europe, No: 7, 2009, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-368027>.
- Bradford, Anu, *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World*, Oxford University Press, 2019.
- Camroux, David, “The European Union and ASEAN: Two to Tango?”, *Notre Europe Studies and Research*, Vol: 65, 2008.

- Collins, Andrew, “ASEAN Free Trade Area (AFTA) Exploring the Limits”, *Policy, Organisation & Society*, Vol: 2, 1995, s. 25-45.
- Damro, Chad, “Market Power Europe,” *Journal of European Public Policy*, Vol: 19, No:5, 2012, s.682-699.
- Dinan, Desmond, *Europe Recast: A History of European Union*, Palgrave Macmillan, 2004.
- Dinan, Desmond, *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 4. Baskı, Palgrave Macmillan, 2010.
- Dür, Andreas ve Zimmerman, Hubert, “Introduction: The EU in International Trade Negotiations”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 45, No: 11, 2007, s. 777-787.
- Elms, Deborah, “Understanding the EU–Singapore Free Trade Agreement”, *Australia, the European Union and the New Trade Agenda*, 2017, DOI: 10.22459/AEUNTA.06.2017.03.
- Gilson, Julie, “EU-ASEAN relations in the 2020s: pragmatic inter-regionalism?”, *International Economics and Economic Policy*, Vol: 17, No: 727, 2020, s. 727-745.
- Göçmen, İlke, “Hukuki Boyutuyla Avrupa Birliği’nin Ortak Ticaret Politikası,” *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye – AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Sayı: 615, 2018, s. 61-99.
- Habermas, Jurgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, Çev. Medeni Beyaztaş, Yarın Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Haggard, Stephan ve Simmons, Beth A., “Theories of International Regimes”, *International Organization*, Vol: 41, 1987, s. 491-517.
- Hasenclever, Andreas, Mayer, Peter ve Rittberger, Volker, “Integrating Theories of International Regimes”, *Review of International Studies*, Vol: 26, 2000, s. 3-33.

- Hayden, Craig, *The Rhetoric Of Soft Power: Public Diplomacy in Public Contexts*, Lexington Books, Virginia Polytechnic Institute and State University, ABD, 2012.
- Herbert, Anne, “Cooperation in International Relations: A Comparison of Keohane, Haas and Franck”, *Berkeley J.Int’l Law*, Vol: 22, 1996.
- Hira, Anil ve Cohn, Theodore H., “Toward a Theory of Global Regime Governance”, *International Journal of Political Economy*, Vol: 33, No: 4, 2003, s. 4-27.
- Hoang, Ha Hai ve Sicurelli, Daniela, “The EU’s preferential trade agreements with Singapore and Vietnam. Market vs. normative imperatives”, *Taylor & Francis in Contemporary Politics*, Vol: 23, 2017, s. 369-387.
- Hsieh, Pasha L., “Shaping new interregionalism: The EU-Singapore Free Trade Agreement and beyond”, *Leiden Journal of International Law*, Vol: 35, 2022, doi:10.1017/S0922156521000558, s. 129-154.
- Jetschke, Anja, “Institutionalizing ASEAN: Celebrating Europe Through Network Governance”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol: 22, No: 3, 2009, s. 407-426.
- Kaya, Yasemin ve Kaya, Sezgin, “Uluslararası Rejim Türleri: Çevre Rejimleri ve Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2011, s. 45-62.
- Keohane, Robert O., “The Demand for International Regimes”, *International Law and International Relations*, Vol: 36, No: 2, 1982, s.18-39.
- Keohane, Robert O., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, New Jersey, 1984.
- Kıncal, Ali ve Utkulu, Utku, “The Political Economy of the Mega-Regional Trade Agreements and the Future of the Global Trading System”, *Critical Debates in Social Sciences*, Eds. Bedriye Tunçsiper ve Ferhan Sayın, Hindistan, 2018.
- Koga, Kei, “The Normative Power of The ‘ASEAN Way’: Potentials, Limitations and Implications for East Asian Regionalism”, *The Stanford Journal of East Asian Affairs*, Vol: 10, No: 1, 2010, s. 80-95.

- Krasner, Stephen D., "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", *International Organization*, Vol: 36, No: 2, 1982, s. 195-205.
- Lay-Hwee, Yeo, "Changing Waters: Towards a new EU Asia Strategy", *Dahrendorm Forum: Debating Europe*, Ed. Olivia Gippner, 2016.
- Lee, Chong Wha, "Measuring Trade Creating Effects of RTAs: A Fixed Effect Estimation Approach", *Journal of International Economic Studies*, Vol: 12, No: 1, 2008, s. 141-148.
- Levy, Marc A., Young, Oran ve Zurn, Michael, *The Study of International Regimes*, *International Institute For Applied Systems Analysis*, Avusturya, Vol: 7, 1996.
- Manners, Ian, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies*, Vol: 40. No: 2, 2002, s. 235-258.
- Meissner, Katharina L., "Cohesion, (non-)Domination, and Regional Organisations in the EU-SADC EPA Negotiations", *GLOBUS: Research Papers*, No: 6, 2020.
- Meissner, Katharina L., "The EU and World Regions: Multilateralism, Bilateralism, and Commercial Realism," *Perspectives on the Soft Power of EU Trade Polics*, Eds. San Bilal ve Bernard Hoekman, 2019.
- Meunier, Sophie ve Nicolaidis, Kalypso, "The European Union as a Conflicted Trade Power," *Journal of European Public Policy*, Vol: 13, No: 6, 2006.
- Milner, Helen V., "Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics: Research Frontiers", *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Eds. Helen V. Milner ve Andrew Moravcsik, Princeton University Press, New Jersey, 2009.
- Missiroli, Antonio, "The EU And The World: Players And Policies Post-Lisbon A Handbook", *European Union Institute for Security Studies*, 2016, DOI:10.2815/123955.

- Moravcsik, Andrew, “Robert Keohane: Political Theorist”, *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Eds. Helen V. Milner ve Andrew Moravcsik, Princeton University Press, New Jersey, 2009.
- Moussis, Nicholas, *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi*, Çev. Ahmet Fethi, Mega Press Yayınları, İstanbul, 2004.
- Nye, Joseph S. Jr. ve Keohane, Robert O. “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, Vol: 25, No: 3, 1971, s. 329-349.
- Nye, Joseph S. Jr., “Foreign Policy”, *Washingtonpost.Newsweek Interactive*, No: 80, 1990, s. 153-171.
- Nye, Joseph S. Jr., “Patterns and Catalysts in Regional Integration”, *International Organization*, Vol: 19, No: 4, 1965, s. 870-884.
- Nye, Joseph S. Jr., *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Araçları*, Çev. Reyhan İnan Aydın, Elips Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Oba, Mie, “Further Development of Asian Regionalism: Institutional Hedging in an Uncertain Era,” *Journal Of Contemporary East Asia Studies*, 2019.
- Özdemir, Haluk, *Avrupa Mantiğı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Güncellenmiş 3. Baskı, İstanbul, 2019.
- Özen, Çınar ve Kolasi, Klevis, “ABD’nin Almanya Politikası ve Yapısal Belirleyenler: Savaş Sonrası Güç Asimetrisi ve Hegemonik Düzen İnşası”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:15, Sayı: 2, 2016, s. 125-160.
- Padoa-Schioppa, Tommaso, “Regional Economic Integration in a Global Framework”, *European Central Bank G-20 Workshop 22-23 Eylül 2004*, Eds. Julie Mckay, Maria Oliva Armengol ve Georges Pineau, Almanya, 2005.
- Ramli, Muhammad Faiz ve Idris, Hanizah, “Liberal Institutionalism Theory Approach in Asean’s Security Cooperation Through Regionalism”, *Akademika*, Vol: 92, No: 1, 2022, s. 73-86.

- Roberts, Christopher B., *ASEAN Regionalism: Cooperation, Values and Institutionalism*, Routledge Taylor and Francis Group, New York ve Londra, 2012.
- Rosamond, Ben, "Theorizing the European Union after Integration Theory," *European Union Politics*, Eds. Michelle Cini ve Neves Pérez-Solórzano Borragán, Oxford University Press, 2022, s. 81-88.
- Rosamond, Ben, "Understanding European Unity: The Limits of NationState-centric Integration Theory", *The European Legacy: Toward New Paradigms Politics Unit*, Fourth International Conference of the International Society for the study of European Ideas, Oxford Brookes University, Birleşik Krallık, 1996, s. 291-297.
- Ruggie, John Gerard, "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Ekonomik Order", *International Organization*, Vol: 36, No:2, 1982.
- Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2001.
- Su, Hengrui, "A Systematic Review: Revisiting Neoliberal Institutionalism in the Modern Context with Political Philosophy Considerations", *2nd International Conference on Business and Policy Studies*, 2023, DOI: 10.54254/2754-1169/7/20230219.
- Tekinalp, Gülören ve Tekinalp, Ünal, *Avrupa Birliği Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Tripathi, Maneesha, "European Union and ASEAN: A Comparison," *International Journal of Research (IJR)*, Vol: 2, No: 1, 2015, s. 376-383.
- Whyte, Alexander, "Neorealism and neoliberal institutionalism: born of the same approach?", *E-International Relations*, 2012, <https://www.e-ir.info/2012/06/11/neorealism-and-neoliberal-institutionalism-born-of-the-same-approach/>.
- Young, Alasdair R. ve Peterson, John, "Analyzing EU Trade Politics: A Policy Subsystems Approach", *Parochial Global Europe: 21st Century Trade Politics*, 2014, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579907.003.0002>, s.23-47.

Yukawa, Taku, “European integration through the eyes of ASEAN: Rethinking Eurocentrism in comparative regionalism”, *International Area Studies Review*, Vol: 21, No: 4, 2018, s. 323-339.

Belgeler ve Raporlar

A Balanced and Progressive Trade Policy to Harness Globalisation, European Commission, No: 492, 2017, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4a4b13f2-e3a6-11e7-9749-01aa75ed71a1/language-en>.

A New Strategic Agenda 2019-2024, Euroepan Council, 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/39914/a-new-strategic-agenda-2019-2024.pdf>.

Accompanying document to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The external dimension of the single market review: A single market for 21st century Europe, European Commission, Commission Staff Working Document, 2007, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c69a4c0d-65fb-46a9-9c1d-a2dbea0faa8f>.

ASEAN Economic Community Blueprint 2025, ASEAN Secretariat, 2015, https://asean.org/wp-content/uploads/2021/08/AECBP_2025r_FINAL.pdf.

ASEAN-EU Plan of Action (2018 – 2022), The Diplomatic Service of the EU, 2017, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/asean-eu_plan_of_action.pdf.

Bandar Seri Begawan Plan of Action to Strengthen the ASEAN-EU Enhanced Partnership, European Commission, 2012, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/pub_2013_bsbactionplan_en.pdf.

Blue Book 2017 EU-ASEAN Development Cooperation in 2016, European Commission, 2017, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eu-asean-bluebook2017-hi.pdf>.

Commission Staff Working Document: 2023 Annual Single Market Report: Single Market at 30, European Commission, No: 26, 2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SWD:2023:26:FIN>.

Communication From The Commission To The Council: Towards A New Asia Strategy, European Commission, No: 314, 1994, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:51994DC0314>.

Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee Of The Regions Global Europe: A Stronger Partnership To Deliver Market Access For European Exporters, European Commission, No:183, 2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52007DC0183>.

Communication From The Commission to the European Parliament, The Council, The Economic and Social Committee and The Committee and The Committee of the Regions Single Market Act II Together for new growth, European Commission, No: 573, 2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012DC0573>.

Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee of the Regions Trade For All - Towards a more responsible trade and investment policy, European Commission, 2014, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex%3A52015DC0497>.

Communication From The Commission to the European Parliament, The Council, The Economic and Social Committee and The Committee and The Committee of the Regions Towards a Single Market Act: For a highly competitive social market economy 50 proposals for improving our work, business and exchanges with one another, European Commission, No: 608, 2010, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0608>.

Communication From The Commission to the European Parliament, The Council, The Economic and Social Committee and The Committee and The Committee of the Regions, Upgrading the Single Market: more opportunities for people and business, European Commission, No: 550, 2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2015%3A550%3AFIN>.

Communication From The Commission: A New Partnership With South East Asia, European Commission, No: 399, 2003, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/a-new-partnership-with-south-east-asia.html>.

Communication From The Commission: Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships, European Commission, No: 469, 2001, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52001DC0469>.

Consolidated Version of The Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the EU, No: C326/47, 2012, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.

Consolidated Version of the Union Treaty on European Union, Official Journal of the EU, Publications Office of the European Union, No: C326/13, 2012, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF.

EU and the Philippines Announce Resumption of Negotiations for a Free Trade Agreement, European Commission, 2024, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_1504.

EU-ASEAN Strategic Partnership: Bluebook 2024-2025, European Commission Global Gateway <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/Blue-Book-EU-ASEAN-2024.pdf>, Erişim tarihi: 20.09.2024.

EU-Indonesia Free Trade Agreement, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/indonesia/eu-indonesia-agreement/documents_en, Erişim tarihi: 04.05.2024.

EU-Philippines agreement: Documents, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/philippines/eu-philippines-agreement/documents_en, Erişim tarihi: 04.05.2024.

European Union Resolution on the Results of the Intergovernmental Conference, Official Journal of the EU, No: C125/81, 1992, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/files/in-the-past/ep-and-treaties/maastricht-treaty/en-resolution-on-the-results-of-the-intergovernmental-conference-19920407.pdf>.

EU-Mercosur: Text of the agreement, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercosur/eu-mercosur-agreement/text-agreement_en.

EU-Singapore Free Trade Agreement(FTA), Investment Protection Agreement(IPA) and Digital Trade Agreement(DTA), European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/singapore/eu-singapore-agreements_en.

EU-Vietnam Trade Agreement and Investment Protection Agreement: About The Agreement, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/vietnam/eu-vietnam-agreement_en.

Framework Agreement On Enhancing ASEAN Economic Cooperation Singapore, ASEAN Secretariat, 1992, <https://asean.org/framework-agreement-on-enhancing-asean-economic-cooperation-singapore-28-january-1992/>.

Free Trade Agreement Between The European Union And The Socialist Republic Of Vietnam, EU Official Journal, No: 63/EU L 186/3, 2020, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/vietnam/eu-vietnam-agreement_en.

Guidelines On The Analysis Of Human Rights Impacts in Impact Assessments For Trade-Related Policy Initiatives, European Commission, 2021, <https://circabc.europa.eu/ui/group/7fc51410-46a1-4871-8979-20cce8df0896/library/c23d542d-d668-49c2-b5ca-76885f5b1ae2/details>.

Interim Agreement on Trade between the European Union and the Republic of Chile, European Council, No: 11668/23, 2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0435>.

Joint Communication To The European Parliament and The Council: The EU and ASEAN; A Partnership With a Strategic Purpose, European Commission, No: 22, 2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015JC0022>.

Key Elements of the EU-Singapore Trade and Investment Agreements, European Commission, 2018, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_3327.

Nuremberg Declaration on an EU-ASEAN Enhanced Partnership, European Council, No: 7588/07, 2007, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_07_54.

Plan of Action to Implement the ASEAN-EU Strategic Partnership (2023-2027), European Commission, No: AFM-EU/2022/01/POA, 2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/plan-action-implement-asean-eu-strategic-partnership-2023-2027-0_en.

Political Guidelines for the Next European Commission 2019-2024, European Commission, https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_en?filename=political-guidelines-next-commission_en.pdf.

Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee Of The Regions on Implementation and Enforcement of EU Trade Agreements, European Commission, No: 654, 2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0730>.

Report of the 17 th round of negotiations for a Comprehensive Economic Partnership Agreement between the European Union and Indonesia 26 February to 1 March 2024 Bandung (Indonesia), European Commission, <https://circabc.europa.eu/ui/group/09242a36-a438-40fd-a7af-fe32e36cbd0e/library/24fe3365-a732-483c-9eb2-234ab001ec57/details?download=true>, Erişim tarihi: 12.04.2024.

Report on Regional Free Trade Areas and Trade Strategy in the European Union, European Parliament, No: 2002/2044(INI), 2003, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4f819c97-e3a6-11e7-9749-01aa75ed71a1/language-en>.

Report to the Council and the Commission on the Realisations by Stages of Economic and Monetary Union in the Community: "Werner Report", Bulletin of European Communities, 1970.

Report on the European Union's role in promoting human rights and democratisation in third countries, European Parliament, No: 2001/2276(COS), 2002, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-5-20020084_EN.html#_section1.

Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, The Diplomatic Service of the EU, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf.

Speech By President-Elect Von Der Leyen in the European Parliament, Strasbourg, European Commission, 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_19_6408.

The Paris Agreement, UNFCCC, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>.

The WTO Agreement Series: The General Agreement of Tariffs and Trade, World Trade Organisation, 1986, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf.

Towards ASEAN Economic Community 2025: Monitoring ASEAN Economic Integration, ASEAN Secretariat, 2017, <https://asean.org/wp-content/uploads/2018/10/Towards-AEC-2025-Monitoring-ASEAN-Economic-Integration.pdf>.

Treaty of Rome, European Economic Community, 1957, <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT>.

Treaty on European Union, Official Journal of the EU, No: C191/1, 1992, <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT>.

İnternet Kaynakları

“Access To Markets: Non-EU Markets”, European Commission, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/non-eu-markets>, Erişim tarihi: 15.03.2024.

“ASEAN Plus Three”, ASEAN Secretariat, <https://aseanplusthree.asean.org/>, Erişim tarihi: 30.04.2024.

“Association of South East Asian Nations (ASEAN)”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/association-south-east-asian-nations-asean_en, Erişim tarihi: 02.05.2024.

“*Benefits: What are the benefits of the Euro?*”, European Union, https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/euro/benefits_en, Erişim tarihi: 29.09.2024.

“Cambodia loses duty-free access to the EU market over human rights concerns”, European Commission Press Release, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1469, Erişim tarihi: 25.09.2024.

“Cambodia”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/cambodia_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

“Economic Community”, ASEAN Secretariat, <https://asean.org/our-communities/economic-community-2#Integration-Global>, Erişim tarihi: 01.05.2024.

“Economic Partnership”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/development-and-sustainability/economic-partnerships_en, Erişim tarihi: 19.11.2023.

“EU and Singapore Conclude Negotiations for Landmark Digital Trade Agreement”, European Commission Press Corner, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3982, Erişim tarihi: 18.09.2024.

“EU and Thailand Relaunch Trade Negotiations”, European Commission Press Release, 2023, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/thailand/eu-thailand-agreement_en, Erişim tarihi: 20.04.2024.

“EU-ASEAN : Creating A New Dynamic”, European Commission Press Release, 1996, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_96_580.

“European Neighbourhood Policy”, European Commission, 2021, https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy_en, Erişim tarihi: 10.12.2023.

“Everything But Arms: The Case of Cambodia”, European Parliament, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/637931/EPRS_ATAG\(2019\)637931_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/637931/EPRS_ATAG(2019)637931_EN.pdf), Erişim tarihi: 30.09.2024.

“Generalised Scheme of Preferences”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/development-and-sustainability/generalised-scheme-preferences_en.

“Generalized System of Preferences”, UNCTAD, <https://unctad.org/topic/trade-agreements/generalized-system-of-preferences>, Erişim tarihi: 15.02.2024.

“Laos”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/laos_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

“Malaysia”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/malaysia_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

“Myanmar (Burma)”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/myanmar_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.

- “Myanmar: What is the EBA?”, European Commission GSP-Hub, <https://gsphub.eu/country-info/Myanmar>, Erişim tarihi: 21.09.2024.
- “Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP)”, ASEAN Secretariat, <https://asean.org/our-communities/economic-community/integration-with-global-economy/the-regional-comprehensive-economic-partnership-rcep/>, Erişim tarihi: 30.04.2024.
- “Regional Trade Agreements”, World Trade Organisation, <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>, Erişim tarihi: 10.01.2023.
- “Southeast Asia: A Free Trade Area”, ASEAN Secretariat, <https://asean.org/wpcontent/uploads/images/archive/pdf/AFTA.pdf>, Erişim tarihi: 16.04.2024.
- “Southeast Asia”, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Southeast_Asia, Erişim tarihi: 02.05.2024.
- “Thailand: EU to broaden its engagement following elections”, European Commission Press Release, 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/10/14/thailand-eu-to-broaden-its-engagement-following-elections/pdf/>, Erişim tarihi: 08.05.2024.
- “Thailand”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/thailand_en, Erişim tarihi: 08.05.2024.
- “The EIB in Asia and the Pacific”, European Investment Bank, <https://www.eib.org/en/projects/regions/ala/index.htm>, Erişim tarihi: 28.03.2024.
- “The EU and the WTO”, European Commission, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-and-wto_en, Erişim tarihi: 30.04.2024.
- “The EU And ASEAN: 45 years of partnership”, EU-ASEAN Partnership, <https://euinasean.eu/the-eu-asean/>, Erişim tarihi: 10.09.2024.
- “The European Union and ASEAN: A Strategic Partnership”, Delegation of the EU to the ASEAN, https://www.eeas.europa.eu/asean/european-union-and-asean_en?s=47, Erişim tarihi: 10.05.2024.

“The Founding of ASEAN”, ASEAN Secretariat, <https://asean.org/the-founding-of-asean/>, Erişim tarihi: 07.05.2024.

“What is the Kyoto Protocol?”, UNFCCC, https://unfccc.int/kyoto_protocol, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

“WTO In Brief”, World Trade Organisation, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/inbrief_e/inbr_e.htm, Erişim tarihi: 09.11.2023.

ÖZET

AB, ekonomi politik ilişkilerde küresel düzeyde etkili bir aktördür. Kendi benimsediği norm ve değerlerin etki alanının, üye devletlerle sınırlı kalmaması ve uluslararası düzeyde etkili olması ile de normatif kural koyucu bir aktör olarak kabul edilmektedir. AB'nin "Brüksel Etkisi" olarak özetlenen ve evrensel değerler ile AB standartlarına dayanan etkisinin, küresel düzeyde görülmesinde kullanılan etkin politika araçlarından biri ortak ticaret politikasıdır. Ortak ticaret politikası, AB ile ticari ilişkiye giren tüm ülke ve bölgeleri etkiliyor olması ile normatif güç olma konusunda AB için geniş etki yaratan bir araçtır. AB'nin entegrasyon sürecinin temel taşı olan ortak ticaret politikası, zaman içinde evrilerek güçlenmiş ve AB kurumları ile AB müktesebatını da kendi dönüşümü doğrultusunda dönüştürmüştür. Önce Maastricht Antlaşması ardından ise Lizbon Antlaşması ile dönüşümün en büyük adımlarının atılması sonucu, bugün ortak ticaret politikası AB için münhasıran yetkili olduğu ve küresel düzeyde etki yaratabildiği bir ulus-üstü ortak politika alanıdır.

AB'nin dönüştüğü bu süreçte, dünya da dönüşürken; iki dönüşüm süreci birbirlerini çok büyük ölçüde etkilemiştir. 1990 sonrası tek kutuplu bir hal alan dünya, önce çok taraflı olarak birbirlerine yaklaşp, liberalize olma çabasını yoğunlaştırmıştır. Bir noktadan sonra bu eğilimden yeterli sonucu alamayan aktörler, ikili ve bölgesel ilişkileri ön plana çıkarmayı seçmiştir. Bu aktörlerin en başında da AB gelmiştir. Ticaret politikasını küresel ilişkilerinde son derece etkin bir biçimde kullanan AB, bu yeni gelişmeye ticaret anlaşmalarını geliştirerek karşılık vermiştir. Bu gelişmeler sonucunda ortaya "yeni nesil" ticaret anlaşmaları olarak tanımlanan, derin ve kapsamlı serbest ticaret anlaşmaları çıkmıştır. AB, bu tür anlaşmaları çok geniş bir coğrafyada, çok çeşitli aktörler ile imzalama yoluna gitmiştir.

AB'nin ikili ilişki kurduğu coğrafyalardan biri de, uzun yıllardır işbirliği içinde olduğu Güneydoğu Asya bölgesi olmuştur. Bölge, 1967 yılında başlatılan bir girişim ile kurulan ASEAN'ı pek çok alanda işbirliği için etkin bir biçimde kullanan ve ASEAN tarafından temsili kabul eden bir bölgedir. ASEAN ile AB ilişkileri de her iki yapının kuruluşunu izleyen dönemde başlamış ve işbirliği her alanda görülmüştür. ASEAN'ın Diyalog Ortağı olarak benimsediği AB, bölge kalkınmasına sağladığı destek ile bölge ülkeleri için önemli bir aktör konumundadır.

ASEAN, kendi gelişim sürecinde AB'den biraz daha farklı bir entegrasyon biçimi seçmiş ve bunu zaman içinde "ASEAN yolu" olarak tanımlamıştır. Bu yol, tarafların işbirliğine açık olduğu alanlarda ilerleme gösterilmesi, işbirliğinden kaçındıkları alanların ise ilerlemeyi durdurmasının önlenmesi şeklinde görülmüştür. Dolayısıyla yavaş da olsa süren işbirliği zemini, her daim hükümetlerarası düzeyde kalmış ve AB'den farklı bir biçimde sürmüştür.

Bugün "ASEAN yolu" AB ile kurulan ticari ilişkilerde de kullanılmaktadır. İki taraf, bir ticaret anlaşması imzalamak için 2007 yılında masaya oturmuş ancak başarı sağlanamamıştır. Askıya alınan görüşmeler, hiçbir zaman bir engel olarak görülmemiş ve süreci ilerletmek için başka yollar aranmış ve AB, ASEAN üyeleri ile ikili anlaşmalar yapma yoluna gitmiştir. Singapur ve Vietnam ile tamamlanan anlaşmaları, bundan sonraki süreçte diğer müzakeresi süren anlaşmaların izlemesi beklenmektedir.

AB ile ASEAN üyesi devletler arasında imzalanan anlaşmalar, dünyadaki yeni trende uygun olarak derin ve kapsamlıdır. Bugüne kadar ASEAN üzerinden kurulan ilişkilerde, bölge ülkelerini kendi norm ve değerlerine işbirliği yoluyla uyduran AB, artık ticaret anlaşmalarını da bir kanal olarak kullanabilmektedir. Anlaşmalar, ekonomik anlamda çok geniş bir alanı kapsamanın yanında, AB norm ve değerlerinin benimsenmesi taahhüdünü

de içerecek şekilde dizayn edilmiştir. Bu çerçevede demokrasi ve insan haklarına ilişkin temel değerlerin kabulü başta olmak üzere, diğer değer ve standartların da kabul edilmesi anlaşmalar ile taahhüt altına alınmıştır. AB anlaşmalarında, Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma başlığı ile, sürdürülebilir kalkınma ve ticaretin birbirleri için vazgeçilmez birer unsur olduğunu belirtmektedir. Bu hükümler ile sosyal politikadan çevre politikasına kadar pek çok alana ilişkin uluslararası kuralların kabulü, iç mevzuata aktarılması ve uygulanması taraflarca kabul edilmektedir. Sonuçta küresel norm koyucu bir aktör olan ve bu özelliğini Güneydoğu Asya bölgesinde de uzun dönemdir kullanan AB, ortak ticaret politikası ve bu politikanın en etkili araçlarından olan ticaret anlaşmalarını da bölge ülkelerinin şekillenmesinde etkin bir biçimde kullanmaktadır. ASEAN ile bölgesel düzeyde bir ticaret anlaşması imzalamayı hedefleyen AB'nin, bu süreçte norm koyucu aktör olma ile ticaret gücü olma nitelikleri arasında bir denge gözetmesi gerekecektir.

Anahtar Kelimeler: Ortak Ticaret Politikası, Normatif Güç, Serbest Ticaret Anlaşmaları, ASEAN, Güneydoğu Asya Bölgesi.

ABSTRACT

The EU is a globally influential actor in political economy relations. It is also recognized as a normative rule-making actor as the norms and values it adopts are not limited to member states and are effective at the international level. The common trade policy is one of the effective policy instruments used in the globalization of the EU's influence, which is summarized as the “Brussels Effect” and based on universal values and EU standards. The common trade policy is an instrument that creates a wide impact for the EU in terms of being a normative power as it affects all countries and regions that have trade relations with the EU. As the cornerstone of the EU's integration process, the common trade policy has evolved and strengthened over time, transforming EU institutions and the EU *acquis* in line with its own transformation. As a result of the Maastricht Treaty and then the Lisbon Treaty, the common commercial policy is today a supranational common policy area in which the EU has exclusive competence and global influence.

As the EU transformed and the world transformed, the two processes of transformation had a profound impact on each other. The post-1990 unipolar world first intensified its efforts to liberalize by approaching each other multilaterally. After a certain point, actors that could not get enough results from this trend chose to emphasize bilateral and regional relations. The EU has been at the forefront of these actors. The EU, which uses trade policy very effectively in its global relations, responded to this new development by developing trade agreements. This led to the emergence of deep and comprehensive free trade agreements, which are defined as “new generation” trade agreements. The EU has signed such agreements with a wide range of countries in a vast geography.

One of the geographies where the EU has established bilateral relations has been the Southeast Asian region, with which it has been cooperating for many years. The region has effectively used ASEAN, which was established in 1967 as an initiative, for cooperation in many areas and has accepted representation by ASEAN. ASEAN-EU relations also started in the period following the establishment of both structures and cooperation has been seen in all fields. The EU, which ASEAN has adopted as a Dialogue Partner, is an important actor for the countries in the region with its support for regional development.

In its development process, ASEAN has chosen a slightly different form of integration than the EU and has defined it as the “ASEAN way” over time. This path was seen as making progress in areas where the parties were open to cooperation and preventing areas where they avoided cooperation from stalling progress. Thus, the ground for cooperation, albeit slow, has always remained at the intergovernmental level and has continued in a different way from the EU.

Today, the “ASEAN way” is also used in trade relations with the EU. The two sides came to the table in 2007 to sign a trade agreement, but without success. The suspended talks were never seen as an obstacle and other ways were sought to move the process forward. Thus, the EU has resorted to bilateral agreements with ASEAN member states. The completed agreements with Singapore and Vietnam are expected to be followed by other negotiated agreements in the future.

The agreements signed between the EU and ASEAN member states are deep and comprehensive, in line with the new trend in the world. The EU, which has so far been adapting the countries of the region to its norms and values through cooperation in its relations with ASEAN, can now also use trade agreements as a channel. In addition to

covering a wide range of economic areas, the agreements are designed to include a commitment to adopt EU norms and values. In this framework, the adoption of fundamental values such as democracy and human rights, as well as other values and standards, are committed in the agreements. In the agreements, under the heading of Trade and Sustainable Development, the EU states that sustainable development and trade are indispensable for each other. Thus, the parties have accepted the adoption, transposition and implementation of international rules in many areas ranging from social policy to environmental policy. As a result, the EU, which is a global norm-setting actor and has been using this feature in the Southeast Asian region for a long time, has been effectively using the common trade policy and trade agreements, one of the most effective tools of this policy, in shaping the countries in the region. As the EU aims to sign a regional trade agreement with ASEAN, it needs to balance its role as a norm-setter actor with its role as a trading power.

Keywords: Common Trade Policy, Normative Power, Free Trade Agreements, ASEAN, Southeast Asia Region.